

4

1-25 2003
КИЇВ-1977

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- В. І. Ленін — стратег і тактик соціалістичної революції
- Участь молоді Української РСР у комуністичному будівництві
- З історії боротьби В. І. Леніна проти реформізму (90-і роки XIX ст.— початок 900-х років XX ст.)

1-й рік

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (193)

КВІТЕНЬ

1977

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КІРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

Мухіна Г. З. (Москва). В. І. Ленін — стратег і тактик соціалістичної революції 5

XXV з'їзд КІРС і проблеми комуністичного будівництва

Талан Є. П. Участь молоді Української РСР у комуністичному будівництві 17

Варзар І. М. З історії боротьби В. І. Леніна проти реформізму (90-і роки
XIX ст. — початок 900-х років XX ст.) 28

ПОВІДОМЛЕННЯ

Розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні

Гошуляк І. Л., Солдатенко В. Ф., Беляєва П. Х., Вовчок О. М.
(Одеса). Публікації творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України в
перші роки Радянської влади 43

Сарбей В. Г. Праця В. І. Леніна в «Кіевском словесі» в 1905 р. 57

Боднар Т. І. (Тернопіль). Дальше зміцнення профспілкових організацій колгос-
пів і радгоспів України у восьмій п'ятирічці 61

Кучер В. І., Чумак В. А. Викриття партійними організаціями партизанських
формувань і підпілля антинародної діяльності українських буржуазних на-
ціоналістів 68

Матвієнко С. Г. Інтернаціоналістська діяльність більшовицьких організацій
України в революції 1905—1907 рр. 76

Чекаленко Л. Д. Участь Української РСР у радянсько-польському співробіт-
ництві в галузі науки (1957—1975 рр.) 85

ЗАМІТКИ

Горбань Ю. А. З історії боротьби Комуністичної партії за розв'язання проб-
леми робітничих кадрів у роки першої п'ятирічки 94

Гайдай Л. І. Роль кооперації у розвитку капіталізму в селянських gospodar-
ствах Правобережної України (1906—1914 рр.) 100

Василевський М. Д. Братні зв'язки виробничих колективів країн соціаліс-
тичної співдружності (1960—1970 рр.) 106

Борці за щастя народу

Панчук М. І. Державний і партійний діяч П. П. Любченко 109

Стрілко А. А. Волонтер з України під стягами Сімона Болівара 111

© Видавництво «Наукова думка», «Український історичний журнал», 1977.

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Більшовики України в Жовтневій революції (Хроніка подій). Квітень 1917 р. . 115

НАШ КАЛЕНДАР

- Козицький М. Ю. До 70-річчя V з'їзду РСДРП . 126
 Фролкін М. М. Форум комуністів Європи (До 10-річчя Конференції європейських комуністичних і робітничих партій у Карлових Варах) . 129
 Тимченко Ж. П. До 60-річчя I Всеросійського з'їзду селянських депутатів . 130
 Левін В. С. Боець лєнінського гарту (До 100-річчя з дня народження А. С. Єнукідзе) . 134
 Мельниченко В. Ю. Славна дочка французького народу (100-річчя з дня народження Жанни Лябурб) . 137

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Кравець М. М. (Вінниця). До питання про погляди П. А. Грабовського на вітчизняну історію . 139

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Макара М. П. (Ужгород). Дружба народів СРСР — велике завоювання соціалізму . 144
 Вербіло О. М., Мінгазутдінов А. Ф. Боевой отряд советских патриотов . 146
 Сабадирьов І. Л. (Одеса). Ф. Є. Лось, О. Г. Михайлюк. Класова боротьба в українському селі. 1907—1914 . 148
 Калениченко П. М., Макара Ю. І. (Чернівці), Шостакович Б. С. (Іркутськ). Очерки революционных связей народов России и Польши, 1815—1917 гг. . 150
 Корольова М. О., Кулинич І. М. Історичний атлас у двох томах. Том 2. . 153

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Бойко О. Д. Затвердження до друку V тому багатотомної «Історії Української РСР» . 156
 Жученко І. Я. Засідання головної редколегії збірника документів і матеріалів «Советская Украина в период Великой Отечественной войны» . 157
 Кривоніс В. М. Міжнародні наукові зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1976 р. . 157
 Кошик Олександр Кузьмич . 159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.
 Телефон 29-62-34

СТАТЬИ

К 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции

- Мушина Г. З. (Москва). В. И. Ленин — стратег и тактик социалистической революции 5

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

- Талан Е. П. Участие молодежи Украинской ССР в коммунистическом строительстве 17

* * *

- Варзарь И. М. Из истории борьбы В. И. Ленина против реформизма (90-е годы XIX ст. — начало 900-х годов XX ст.) 28

СООБЩЕНИЯ

Распространение произведений В. И. Ленина на Украине

- Гошуляк И. Л., Солдатенко В. Ф., Беляева П. Х., Вовчок О. М. (Одесса). Публикации произведений В. И. Ленина в большевистских газетах Украины в первые годы Советской власти 43
Сарбей В. Г. Работа В. И. Ленина в «Киевском слове» в 1905 г. 57

* * *

- Боднар Т. И. (Тернополь). Дальнейшее укрепление профсоюзных организаций колхозов и совхозов Украины в восьмой пятилетке 61
Кучер В. И., Чумак В. А. Разоблачение партийными организациями партизанских формирований и подполья антинародной деятельности украинских буржуазных националистов 68
Матвиенко С. Г. Интернационалистская деятельность большевистских организаций Украины в революции 1905—1907 гг. 76
Чекаленко Л. Д. Участие Украинской ССР в советско-польском сотрудничестве в области науки (1957—1975 гг.) 85

ЗАМЕТКИ

- Горбань Ю. А. Из истории борьбы Коммунистической партии за решение проблемы рабочих кадров в годы первой пятилетки 94
Гайдай Л. И. Роль кооперации в развитии капитализма в крестьянских хозяйствах Правобережной Украины (1906—1914 гг.) 100
Василевский Н. Д. Братские связи производственных коллективов стран социалистического содружества (1960—1970 гг.) 106

Борцы за счастье народа

- Панчук М. И. Государственный и партийный деятель П. П. Любченко . . . 109
Стрилко А. А. Волонтер из Украины под знаменем Симона Боливара . . . 111

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

- Большевики Украины в Октябрьской революции (Хроника событий). Апрель 1917 г. 115

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Козицкий М. Ю. К 70-летию V съезда РСДРП 126
Фролкин Н. М. Форум коммунистов Европы (К 10-летию Конференции европейских коммунистических и рабочих партий в Карловых Варах) 129
Тимченко Ж. П. К 60-летию I Всероссийского съезда крестьянских депутатов 130
Левин В. С. Боец ленинской закалки (К 100-летию со дня рождения А. С. Енукидзе) 134
Мельниченко В. Е. Славная дочь французского народа (100-летие со дня рождения Жанны Лябурб) 137

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

- Кравец Н. Н. (Винница). К вопросу о взглядах П. А. Грабовского на отечественную историю 139

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Макара М. П. (<i>Ужгород</i>). Дружба народів СРСР — велике завоювання соціалізму	144
Вербило А. Н., Мингазутдинов А. Ф. Боевой отряд советских патриотов	146
Сабадырев И. Л. (<i>Одесса</i>). Ф. Є. Лось, О. Г. Михайлюк. Класова боротьба в українському селі. 1907—1914	148
Калениченко П. М., Макара Ю. И. (<i>Черновицы</i>), Шостакович Б. С. (<i>Иркутск</i>). Очерки революционных связей народов России и Польши, 1815—1917 гг.	150
Королева М. А., Кулинич И. М. Исторический атлас в двух томах. Том 2	153

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Бойко Е. Д. Утверждение к печати V тома многотомной «Історії Української РСР»	156
Жученко И. Я. Заседание главной редколлегии сборника документов и материалов «Советская Украина в период Великой Отечественной войны»	157
Кривонос В. М. Международные научные связи Института истории АН УССР в 1976 г.	157
Кошик Александр Кузьмич	

Статті

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

Г. З. МУХІНА (Москва)

В. І. ЛЕНІН — СТРАТЕГ І ТАКТИК СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Шість десятиріч тому героїчний пролетаріат Росії під керівництвом партії більшовиків на чолі з Володимиром Іллічем Леніним підняли трудові маси багатонаціональної Росії на переможну соціалістичну революцію, яка відкрила новий найвеличніший розділ у літопису людства в його русі на шляху соціального прогресу. З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції розпочалася нова епоха всесвітньої історії — епоха революційного оновлення світу, переходу від капіталізму до соціалізму.

З вершин сьогоденних досягнень світового революційного процесу радянський народ, народи всього світу осмислюють всесвітньо-історичне значення і велич першої на нашій планеті переможної соціалістичної революції, безсмертного революційного подвигу російського пролетаріату, більшовицької партії, геніального теоретика і вождя Жовтневої революції Володимира Ілліча Леніна, неминуще значення революційної ініціативи, революційного прикладу і досвіду робітничого класу і всіх трудящих Росії.

Великий Жовтень поклав початок бурхливого і могутнього визвольного руху народів різних країн і континентів за мир, демократію, соціалізм. Успіхи цього руху спростовують версії буржуазних і ревізійністських фальсифікаторів історії Жовтневої революції, які намагаються перекреслити її всесвітньо-історичне значення, обмежити його лише рамками «вузько національного» явища.

«Перемога Жовтня — головна подія ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства»¹.

З перемогою Жовтневої революції розв'язання завдань революційної перебудови суспільства на основі теорії наукового комунізму стало практикою мільйонів. Вона дала могутній поштовх усьому світовому суспільному розвитку. Жовтень показав зразок залучення найрізноманітніших верств трудового населення до великої історичної справи творення нового суспільства, в якому немає місця експлуатації, насильству і гнобленню, де державою управляють самі трудящі, суспільству справжньої демократії, гуманізму, соціального, політичного, національного рівноправ'я, суспільства, ідеалом якого є Мир, Праця, Рівність, Свобода, Братерство і Щастя всіх народів.

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

Історія міжнародного революційного руху за 60 років, що минули після перемоги Жовтневої революції, збагатилася великим і різнобічним досвідом. Цей досвід розширив уявлення про шляхи і методи революційної боротьби. Видатні діячі міжнародного комуністичного і робітничого руху, лідери прогресивних національно-визвольних рухів, антиімперіалістичної боротьби, не раз вказували, що справжній прогрес народів може бути забезпечений тільки на шляху, відкритому Великою Жовтневою соціалістичною революцією.

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, підкресливши непохитну вірність ленінської партії ідеалам Жовтня, ідеям великого Леніна, зазначив що: «...нам, комуністам, нашому розуму і серцю найближча та частина світу, де знаходять своє практичне втілення комуністичні ідеали — свобода від експлуатації і гноблення, повновладдя людей праці, розвиток соціалістичної демократії, розквіт культури і піднесення добробуту найширших народних мас, рівність і братерство всіх народів і національностей»^{1а}.

Шлях до перемоги Жовтневої революції був осяяний генієм В. І. Леніна, його революційною науковою думкою і титанічною політичною і організаторською діяльністю. **«Ленін увійшов в історію як геніальний теоретик пролетарської революції і соціалістичного перетворення суспільства»,** — відзначалося в постанові Центрального Комітету КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». — Він органічно поєднав у собі мудрість мислителя і досвід народного життя, блискуче знання марксистської теорії і розуміння насущних потреб робітничого руху... **Ленін увійшов в історію як найвидатніший вождь пролетарської революції, як творець і керівник більшовицької партії...**»².

Завдяки теоретичному і революційно-практичному керівництву В. І. Леніна партія більшовиків, як ніяка інша політична партія в світі, була підготовлена до великих класових битв в епоху імперіалізму, до боротьби за перемогу соціалістичної революції в Росії. Досконало володіючи такою мудрою, важкою і складною наукою³, як революція, В. І. Ленін дав глибокий аналіз основних закономірностей суспільного розвитку в епоху імперіалізму, довів, що монополістична стадія капіталізму є його останньою стадією, передднем соціалістичної революції. Спираючись на марксизм, зберігаючи революційну вірність його принципам, Ленін розробив теорію соціалістичної революції, вказав шляхи, форми і методи боротьби за її перемогу, обґрунтував принципи стратегічного і тактичного керівництва цією боротьбою з боку марксистської пролетарської партії.

Ленінська теорія соціалістичної революції, нові ідеї і висновки освітили шлях революційній практиці. Ця теорія була взята на озброєння російським пролетаріатом і його партією, дозволила їм точно сформулювати найближчі і перспективні завдання, визначати конкретну програму дій на всіх етапах революції. Йдучи в авангарді боротьби російського пролетаріату за перемогу соціалістичної революції, партія більшовиків високо підняла прапор марксизму, практично довела життєстверджуючу силу його ідей. Вже на початку XX століття вона стала передовим загоном світового революційного руху.

^{1а} Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 5—6.

² До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 4—5.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 113—114.

Головну силу соціалістичної революції В. І. Ленін вбачав у свідомій і активній творчості мас. Його діяльність в період підготовки Жовтня пронизана ідеєю боротьби партії за маси, за союз робітничого класу з біднішим селянством, за активне залучення в революційний процес всього трудового селянства, за злиття в єдине русло усіх потоків революційного руху, характерних для Росії 1917 р. Революція, вказував В. І. Ленін, — це явище, яке перш за все обумовлене об'єктивними факторами суспільного розвитку. Її не можна здійснити тільки по волі чи бажанню тих чи інших класів, партій, окремих людей. «Революції, — говорив Володимир Ілліч, — не робляться на замовлення, не підганяються до того чи іншого моменту, а визрівають у процесі історичного розвитку і вибухають в момент, зумовлений комплексом цілого ряду внутрішніх і зовнішніх причин»⁴.

В. І. Ленін довів неспроможність правоопортуністичних поглядів на революцію як на стихійний процес. В той же час в ході боротьби за Жовтень він гостро виступав проти всіх проявів «лівизни», революційного авантюризму з його ігноруванням найважливіших об'єктивних факторів суспільного розвитку. Непримиренність, принциповість ленінської позиції щодо опортунізму мало неминуще значення для перемоги соціалістичної революції.

У забезпеченні перемоги Жовтневої соціалістичної революції значну роль відіграла політична мудрість і творча сміливість В. І. Леніна, точність ленінських рішень з найважливіших стратегічних і тактичних завдань партії більшовиків у надзвичайно складних і своєрідних умовах Росії, в політичних ситуаціях, яких до того часу не знала історія світового революційного руху.

Прямий шлях безпосередньої політичної боротьби за соціалістичну революцію відкрився перед російським пролетаріатом і його партією після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Лютнева революція породила небувалу в історії буржуазно-демократичних революцій ситуацію — двовладдя: поруч з Радами — органами революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, виник Тимчасовий уряд — орган буржуазії. Двовладдя відбивало перехідний стан у розвитку революції, коли «...вона зайшла далі від звичайної буржуазно-демократичної революції, — писав В. І. Ленін, — але не дійшла ще до «чистої» диктатури пролетаріату і селянства»⁵.

У такій складній політичній обстановці перед робітничим класом постало завдання переходу до нового етапу боротьби — завоювання політичної влади, боротьби за соціалістичну революцію. Справжнім виразником революційних прагнень пролетаріату була партія більшовиків. За довгий і славний шлях свого історичного розвитку вона досконало оволоділа найрізноманітнішими методами і способами підведення мас до революції, маючи у своєму розпорядженні багатющий арсенал легальних і нелегальних, парламентських і непарламентських, мирних і збройних форм боротьби, добивалася найбільш правильного поєднання цих форм у конкретній обстановці.

«Зразком ленінської політичної стратегії, гнучкості тактики, — відзначав М. А. Суслов, — була діяльність нашої партії в період підготовки і проведення переможної Жовтневої революції, встановлення і зміцнення диктатури пролетаріату в нашій країні»⁶.

⁴ Там же, стор. 502.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 151.

⁶ М. А. Суслов. Другий з'їзд РСДРП і його всесвітньо-історичне значення, К., 1973, стор. 16.

За короткий час, спираючись на геніальну прозорливість свого вождя, партія теоретично осмислила суть Лютневої революції і породжену нею нову розстановку класових сил, зуміла визначити перспективу дальшого розвитку революції і виробити відповідну цій перспективі науково обгрунтовану програму боротьби за соціалістичну революцію.

Вождь і організатор партії В. І. Ленін, незважаючи на вимушене перебування за кордоном, отримуючи суперечливу інформацію з Росії, зумів дати чітку характеристику обстановки в Росії, сформулював вихідні положення політики пролетаріату і його партії.

Важливе значення для вироблення Леніним основ нового політичного курсу більшовицької партії мали його «Листи з далека». В них він розкрив історичний зміст Лютневої революції, охарактеризував розстановку класових сил в країні, дав відповіді на питання, які постали перед більшовицькою партією, робітничим класом, трудящими Росії: про рушійні сили, характер і напрям буржуазно-демократичної революції, про суть двовладдя і шляхи дальшого розвитку революції, про державну владу, про війну і мир, про класовий характер Тимчасового уряду, про Ради, як нову форму політичної організації трудящих, про перехід від буржуазно-демократичного етапу революції до соціалістичного та ін.

Пролетаріат Росії, писав В. І. Ленін у знаменитих «Листах з далека» «... піде, *використовуючи особливості* теперішнього перехідного моменту, до завоювання спочатку демократичної республіки і повної перемоги селян над поміщиками замість гучковсько-мілюковської напівмонархії, а потім до *соціалізму*, який один тільки дасть змученим війною народам *мир, хліб і свободу*»⁷.

3 квітня 1917 р. революційний Петроград зустрів вождя більшовицької партії. А наступного дня Володимир Ілліч двічі виступив у Таврійському палаці з доповіддю про завдання пролетаріату і його партії в революції: на зборах більшовиків — учасників Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів і на спільних зборах більшовиків і меншовиків — учасників тієї ж наради. У доповіді було викладено і прокоментовано десять тез, які торкалися найважливіших питань революції. 7 квітня тези були надруковані в «Правде» в статті В. І. Леніна «Про завдання пролетаріату в даній революції». Це були знамениті Квітневі тези.

В. І. Ленін вчив партію оцінювати будь-яке суспільне явище з точки зору його початку і перспективи. З цією оцінкою В. І. Ленін підійшов і до Лютневої революції, до такого своєрідного співвідношення класових сил, як двовладдя. Саме цю своєрідність, не передбачену теорією переростання революції, перш за все проаналізував вождь більшовицької партії, з'ясувавши суть і ступінь глибини другої буржуазно-демократичної революції, перспективи дальшого розвитку. Особлива увага Леніна до перспектив революції зумовлювалася тією обставиною, що з ними пов'язувалась пролетарська стратегія, яка визначала напрямок головного удару на кожному новому історичному етапі боротьби, класові сили, здатні здійснити цей удар.

Всебічний науковий аналіз політичної ситуації в країні після Лютого дав можливість Леніну зробити висновок про те, що стратегічний план боротьби більшовицької партії за перемогу буржуазно-демократичної революції з його орієнтацією на завоювання революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства втілювався в життя, хоч і дуже оригінально. У праці «Про двовладдя» Ленін писав: «Над-

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 22.

звичайно знаменна своєрідність нашої революції полягає в тому, що вона створила *двовладдя*. Цей факт треба з'ясувати собі насамперед; не зрозумівши його, не можна йти вперед. Старі «формули», наприклад, більшовизму треба вміти доповнити і виправити, бо вони, як виявилось, були правильні загально, але конкретне здійснення *виявилось* інше. Про двовладдя *ніхто* раніше не думав і думати не міг»⁸.

Близько трьох тижнів йшла (вільна) партійна дискусія, в ході якої позиція Леніна швидко завойовувала на свій бік і керівних партійних діячів і одну за одною партійні організації. Проти тез В. І. Леніна виступив Каменев, якого підтримали його однодумці. Він твердив, що двовладдя не є показником завершеності буржуазно-демократичної революції і партія повинна взяти курс не на перехід до соціалістичної революції, а на завершення буржуазно-демократичної революції і встановлення «чистої» революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. «Помилка т. Каменева в тому,— писав В. І. Ленін,— що він і в 1917 р. дивиться тільки на *минуле* революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. А для неї на *ділі* вже почалося *майбутнє*.

...Тов. Каменев не вдумався у *факт*, у значення *існуючих* Рад, у їх тотожність за типом, за соціально-політичним характером з державою Комуни...»⁹

Володимир Ілліч показав небезпечність догматизму для діяльності партії і з особливою силою підкреслив творчий характер марксистської теорії. І той, хто, писав Ленін, ставить питання про «закінченість» буржуазної революції по-старому, той приносить у жертву живий марксизм мертвій букві. Саме у двовладді Ленін побачив надзвичайно оригінальне, нове, небачене переплетіння влади буржуазії і революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Констатуючи народження цієї диктатури, Ленін вказував: в умовах, що склалися, боротися за доведення буржуазно-демократичної революції до встановлення «чистої» революційно-демократичної диктатури це значить боротися за її «вчорашній день», тобто за об'єднання тих сил, між якими уже почалося в ході революційного процесу розмежування (між пролетаріатом і селянством, з одного боку, і сільською буржуазією, з другого). Оскільки, підкреслював Ленін, ця диктатура вже існує як результат повалення самодержавства, то перед нею висувуються (недивлячись на те, чи в «чистому» вона вигляді чи ні) зовсім нові завдання: усім своїм змістом вона повинна бути звернута вже у майбутнє, тобто розгортати наступ проти капіталу, підготовляти тим самим умови для соціалістичної революції. А ця боротьба ставить завдання, «внутрішнього розшарування» революційно-демократичної диктатури, розмежування пролетарських елементів з дрібнобуржуазними елементами, яка повернула до «підтримки буржуазії»¹⁰. Це розмежування повинно йти і неминуче йтиме в процесі переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

Ленінський висновок про завершеність Лютневої революції послужив основним відправним моментом для вироблення нового стратегічного плану боротьби за соціалістичну революцію, програми за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Наукове обґрунтування цього курсу, стратегічного і тактичного плану боротьби за соціалістичну революцію в нових умовах, за встановлення

⁸ Там же, стор. 140.

⁹ Там же, стор. 136—138.

¹⁰ Див.: Там же, стор. 130, 137—138.

диктатури пролетаріату дали Квітневі тези. «Своєрідність поточного моменту в Росії полягає в *переході* від першого етапу революції, який дав владу буржуазії внаслідок недостатньої свідомості і організованості пролетаріату, — до *другого* її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і бідніших верств селянства»¹¹.

На основі вивчення уроків Паризької Комуні і досвіду двох російських революцій Ленін у Квітневих тезах відкрив нову політичну форму державної влади пролетаріату — республіку Рад. «Вищого, кращого від такого типу уряду, як Ради робітничих, батрацьких, селянських, солдатських депутатів, людство не виробило і ми досі не знаємо»¹², — писав В. І. Ленін в статті «Про двовладдя».

В зв'язку з цією стратегічною орієнтацією партія розв'язувала усі корінні питання революції: про владу і шляхи її завоювання; про ставлення пролетаріату до держави, як основному знаряддю влади, про головні рушійні сили революції та її резерви; про гегемонію пролетаріату в революції та його союзників; про роль аграрного, національно-визвольного та інших демократичних рухів в долі соціалістичної революції; про поєднання демократичних і соціалістичних завдань в революції; про з'єднання різних революційних рухів в єдиний потік; про створення масової політичної армії соціалістичної революції.

У Квітневих тезах і документах Квітневої конференції РСДРП(б) висувався розгорнутий план боротьби за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, за диктатуру пролетаріату. Основою плану була лінія на перегрупування класових сил в країні, найважливішим політичним лозунгом був лозунг «Вся влада Радам!». Перехід від буржуазно-демократичного етапу революції до соціалістичного повинен бути здійснений силами пролетаріату і біднішого селянства при ізоляції дрібнобуржуазних угодовців, співчутті і підтримці більшості трудящих. Ленінський стратегічний план передбачав завсювання мас на сторону робітничого класу, в тому числі і дрібної буржуазії, яку, говорив В. І. Ленін, «...викинути не можна. Але у неї дві частини. Бідніша її частина йде з робітничим класом»¹³. Пролетаріат в союзі з біднішою частиною ізолює від мас політичну верхівку дрібнобуржуазних угодовців і поступово залучить на свій бік переважну частину дрібної буржуазії — її трудові верстви.

В. І. Ленін звертав увагу партії на необхідність підняти на боротьбу всі верстви трудящих і об'єднати різні революційні потоки в єдине русло боротьби проти капіталу, за соціалізм. Більшовицька партія мала всі підстави розраховувати, що своєю політикою, яка відповідала потребам і сподіванням трудящих, вона завоює довіру народу.

Для успішної боротьби за здійснення лозунга «Вся влада Радам!» велике значення мала ленінська вказівка на діалектику розвитку Рад: від органів революційно-демократичної диктатури до органів диктатури пролетаріату, держави типу Паризької Комуні, досвід якої «...цілком забезпечив пряме, безпосереднє, безумовне панування *більшості* і активність мас лише в міру *свідомого* виступу самої більшості»¹⁴.

Ленін бачив у Радах найкращу форму диктатури пролетаріату в Росії. Він націлював на заміну буржуазного апарату влади апаратом Рад, тобто на передачу влади організованій більшості народу — ро-

¹¹ Там же, стор. 111.

¹² Там же, стор. 142.

¹³ Там же, стор. 240.

¹⁴ Там же, стор. 133.

бітникам, солдатам, селянам, на надання їм самостійного почину в управлінні державою, у здійсненні революційних перетворень.

Ленінська програма боротьби за соціалістичну революцію була спрямована своїм вістрям проти реформізму угодовців, проти право-опортуністичного заперечення соціалістичної перспективи для Росії в найближчому майбутньому, вона застерігала від небезпеки лівацької формули «без царя, а уряд робітничий».

В боротьбі за соціалістичну революцію більшовицька партія завдяки теоретичним висновкам Леніна досягла величезних успіхів у розробці тактичних питань, зв'язаних з вибором шляхів, форм, методів і засобів боротьби, що забезпечували здійснення стратегічного курсу на соціалістичну революцію. Геніальний теоретик, стратег і тактик зумів побачити за складним переплетінням соціально-політичних сил, якими характеризувався двовладдя, таку рідкісну в історії можливість, як мирний шлях розвитку революції, мирний перехід влади до Рад. Ленінська теорія переростання революції, Квітневі тези, рішення Квітневої конференції, а також ряд праць Леніна і документів партії поставили і обґрунтували питання про об'єктивні і суб'єктивні передумови і гарантії, які відкривають можливість для мирного переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Ленінська програма боротьби за усунення буржуазії від влади в умовах мирного розвитку революції була викладена в Квітневих тезах насамперед двома нерозривно зв'язаними політичними лозунгами: «Ніякої підтримки Тимчасовому уряду!» і «Вся влада Радам!». Ленінська тактика була розрахована на поступовий відхід мас від позиції довіри Тимчасовому уряду і поступове усвідомлення ними ролі Рад як нових, революційних органів влади, які мали стати єдиною владою в країні.

При наявності демократичної системи виборів у Ради, права відкликання депутатів народ посилатиме в Ради тих, хто справді захищає їх інтереси і виражає його волю. Саме таким шляхом партія пролетаріату могла добитися більшості в Радах, змінити їх політику, перетворити з органів революційно-демократичної диктатури в орган диктатури пролетаріату і приступити до соціалістичних перетворень і здійснення тих демократичних завдань, яких не вирішив Лютий: вихід з війни і досягнення справедливого демократичного миру, законодавче запровадження восьмигодинного робочого дня і поліпшення матеріального становища пролетаріату, введення робітничого контролю над виробництвом, ліквідація поміщицького землеволодіння, визволення народів Росії від національного гніту. Це був один з найважливіших напрямів боротьби пролетаріату Росії за мирний розвиток революції, мирний шлях завоювання влади.

Розробляючи питання про шляхи завоювання влади пролетаріатом, Ленін звертав особливу увагу на те, що марксистське розуміння мирного шляху розвитку революції докорінно відрізняється від реформістського. У ленінських працях 1917 р. проводиться ідея, що мирний шлях можливий лише при умові такого співвідношення класових і політичних сил в країні, яке дає можливість пролетаріатові та його союзникам примусити буржуазію відмовитися від збройного насильства над масами і створити для себе надійні матеріальні гарантії в плані опори на демократичні державні інститути і збройну силу. Але навіть і при наявності самих сприятливих умов, вчив Ленін, пролетаріат і його партія не повинні абсолютизувати можливості мирного розвитку революції, оскільки буржуазія, відстоюючи свою владу і свої економічні позиції, не залишає спроб задушити революцію. Пролетаріат повинен бути готовий до таких підступів буржуазії і політич-

но, і стратегічно, і тактично, і матеріально (формування збройної сили революції). В працях В. І. Леніна і програмних документах партії, вироблених в 1917 р., міститься принципова постановка питання і про інший шлях боротьби за об'єктивно назрілу соціалістичну революцію — немирний шлях, шлях збройного протистояння антагоністичних класових сил, яке може набирати різних форм (від окремих збройних сутичок до відкритої громадянської війни). При цьому важливо відзначити, що в принципових загальних теоретичних розробках ленінської партії і той, і інший шлях розглядається, з одного боку, як самодовліючий, тобто не зв'язані один з одним (вибір того чи іншого шляху пов'язується з конкретно-історичною дійсністю, з її специфічними особливостями), з другого боку, ставиться питання про співвідношення того й іншого шляху в рамках однієї країни, про можливу і об'єктивну обумовлену зміну одного шляху іншим. Ця постановка має неминуще значення для сучасної стратегії і тактики світового комуністичного руху.

Таким чином, лейтмотивом нових теоретичних висновків Леніна про тактику є положення про те, що пролетаріат та його союзники в боротьбі за соціалістичну революцію повинні бути завжди у всеозброєнні, тобто мати на своєму політичному озброєнні, незалежно від шляхів розвитку революції (мирного чи немирного), всі форми боротьби — і мирні, і немирні, швидко оперувати цими формами з обов'язковим урахуванням конкретного співвідношення сил на різних етапах боротьби, а також форм опору буржуазії розвитку революції. Гарантію успішної боротьби пролетаріату за владу в будь-якій її формі Ленін і партія бачили у створенні переваги революційних сил, насамперед матеріальної, яка, зокрема, забезпечується озброєнням трудящих.

Квітнева конференція більшовицької партії однозначно затвердила вироблений Леніним новий політичний курс. Вона дала рішучу відсіч правоопортуністичній позиції Каменева, що виступив проти ленінських тез і вперто відстоював свою напівменшовицьку лінію на «поглиблення» буржуазно-демократичної революції, на використання буржуазної демократії, створення парламентарної республіки звичайного буржуазного зразка.

Вироблена Леніним і схвалена партією програма боротьби за соціалістичну революцію могла набути дійової, бойової сили, лише ставши надбанням мас. Створення масової політичної армії соціалістичної революції, її згуртування на основі ленінської програми стало головним завданням партії. «Ми, більшовики, — закликав Ленін, — повинні терпеливо, але наполегливо роз'яснювати робітникам і селянам наші погляди... Кожен повинен стати всім: і агітатором, і пропагандистом... Тільки так ми доб'ємося того, що народ зрозуміє наше вчення, зуміє продумати свій досвід і справді візьме владу в свої руки»¹⁵.

Багато сил і енергії віддавав В. І. Ленін роботі в масах. Його голос звучав перед численними аудиторіями: на мітингах робітників Путиловського і Обухівського заводів, перед делегатами I Всеросійського з'їзду селянських депутатів, на загальноміських зборах петроградських робітників. Ленін роз'яснював робітникам, солдатам, селянам більшовицьку програму в питаннях про владу, війну і мир, землю, робітничий контроль та ін. Ця програма знаходила співчуття і підтримку в масах, бо вона відповідала їх корінним інтересам і вчила боротися за них.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 50.

Найважливішою умовою і фактором успішного розвитку революції Ленін вважав неухильне проведення в життя одного з основних принципів марксизму-ленінізму — пролетарського інтернаціоналізму. Завдовго до Жовтня і в ході боротьби за його перемогу Ленін всебічно розробив марксистську ідею про неподільність національних та інтернаціональних завдань класової боротьби пролетаріату, про нерозривний зв'язок боротьби за національне і соціальне визволення.

Ленін — великий інтернаціоналіст. Інтернаціональне по духу, по суті його вчення, теорія соціалістичної революції. Інтернаціональна його програма з національного питання. У багатьох своїх працях Ленін показав, що національне питання в своїй основі є також питання соціальне, що його кардинальне розв'язання можливе тільки на шляхах соціалістичної революції, ліквідації експлуатації людини людиною. В одній із дожовтневих праць він писав: «Старому світові, світові національного гноблення, національної гризні або національного відособлення, робітники протиставляють новий світ єдності трудящих усіх націй, в якому нема місця ні для одного привілею, ні для найменшого гноблення людини людиною»¹⁶. Основою єдності трудящих усіх націй служить спільність їх класових інтересів. Найнебезпечнішим ворогом інтернаціонального згуртування трудящих, підкреслював Ленін, є поряд з великодержавним шовінізмом націоналізм. «Марксизм непримиримий з націоналізмом, хоч би він був найбільш «справедливий», «чистенький», тонкий і цивілізований. Марксизм висуває на місце всякого націоналізму — інтернаціоналізм, злиття всіх націй у найвищій єдності...»¹⁷.

Ленінська програма з національного питання була спрямована на вирішення двох завдань — на соціальне і національне визволення народів, що населяють Росію. В її основі лежали вимоги: право націй на самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійної держави, повна рівноправність усіх народів, великих і малих. «Не насильством треба привертати інші народи до союзу з великоросами, — підкреслював Ленін, — а тільки справді добровільною, справді вільною угодою, неможливою без свободи відокремлення.

Чим вільніша буде Росія, чим рішучіше визнає наша республіка свободу відокремлення невеликоруських націй, тим сильніше *потягнуться* до союзу з нами інші нації, тим менше буде незгод, тим рідші будуть випадки дійсного відокремлення, тим коротший той час, на який деякі з націй відокремляться, тим тісніший і міцніший — кінець кінцем — братерський союз пролетарсько-селянської республіки російської з республіками якої завгодно іншої нації»¹⁸. Ця ленінська лінія неухильно проводилася більшовицькою партією.

Ленінська програма з національного питання була на озброєнні пролетаріату Росії і його партії в період боротьби за соціалістичну революцію. Керуючись нею, більшовицька партія кувала в ході підготовки Жовтня його кращі революційно-демократичні резерви в особі національно-визвольного руху трудящих мас пригноблених націй і народностей Росії.

З особливою увагою, піклуванням і чуйністю ставився вождь пролетарської партії до більшовицьких організацій, що вели роботу в національних районах країни. Перед ними стояло надзвичайно важливе завдання: згуртувати на основі принципу пролетарського інтернаціоналізму робітників усіх націй, об'єднати їх зусилля з російським

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 145.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 128.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 7.

робітничим класом у боротьбі проти російської і місцевої, національної буржуазії. У цей самий час більшовицькі організації вирішували в національних районах і інше, не менш важливе завдання, що випливало з ленінської програми боротьби за соціалістичну революцію, завдання виділення і розвитку революційно-демократичного потоку в національно-визвольному русі, перетворення його в могутній резерв соціалістичної революції. У ряді своїх праць і виступів 1917 р. Ленін обґрунтував постановку цих завдань, розкрив їх суть і місце в загальній програмі боротьби за перемогу революції. На основі ленінської, дійсно інтернаціоналістської програми вели боротьбу за маси в національних районах країни місцеві більшовицькі організації. Справді величезним був розмах цієї роботи на Україні. В. І. Ленін високо цінував революційний досвід і революційні традиції робітників і селян України, здобуті в боротьбі проти насильницької політики царату і російської буржуазії, проти місцевих поміщиків і національної буржуазії. Він закликав український пролетаріат і всіх трудящих підтримати робітничий клас Росії в його останній, вирішальній битві проти влади капіталу. Трудова революційна Україна поряд з трудящими масами інших національних районів країни пішла в 1917 р. за робітничим класом і партією більшовиків, підтримала їх боротьбу за соціалістичну революцію, бо в ленінській програмі боротьби за її перемогу українські робітники і селяни побачили реальні шляхи національного і соціального визволення.

Мудрість ленінської тактики, розрахованої на мирний розвиток революції, на поступовий відхід від позиції довіри Тимчасовому урядові, підтвердилися наочно в дні квітневої, червневої і липневої демонстрацій. Тільки зрадницька поведінка меншовиків і есерів, які йшли на поводу в буржуазії, перешкодили можливості мирного переходу всієї влади до Рад. Есери-меншовицькі лідери проявили зрадницьку готовність пожертвувати Радами для збереження угодовського союзу з буржуазією. За їх схваленням буржуазія стала на шлях прямого насильства над масами, розстрілявши в липні мирну демонстрацію робітників і солдатів і ліквідувавши двовладдя на свою користь.

Крутий злам у розвитку революції вимагав від партії більшовиків нової тактики в боротьбі за соціалістичну революцію. Ця тактика була розроблена і обґрунтована Леніним у ряді праць, написаних у липні 1917 р.

Висновки з ленінських праць лягли в основу рішень VI з'їзду партії, що проходив у Петрограді з 26 липня по 3 серпня і взяв курс на підготовку збройного повстання. На з'їзді партія дала рішучу відсіч опортуністичній позиції, яку зайняли деякі делегати (Бухарін, Преображенський та ін.), що виявили невіру в можливість перемоги соціалістичної революції в одній країні і виступили проти нової ленінської тактики, проти курсу на збройне повстання. В резолюції «Про поточний момент» відзначалося: «Тепер мирний розвиток і безболісний перехід влади до Рад стали неможливі, бо влада вже перейшла на ділі в руки контрреволюційної буржуазії»¹⁹. У зв'язку з цим з'їзд тимчасово зняв лозунг «Вся влада Радам!», враховуючи вказівку Леніна про те, що зняття лозунга — це не означає відмовлення партії більшовиків від боротьби за Радянську республіку як державу нового типу. Ленін був переконаний, що Ради можуть і повинні будуть віді-

¹⁹ Шестой съезд РСДРП (большевиков). Август 1917 года. Протоколы, М., 1958, стор. 256.

грати величезну роль у революції, але не як органи угоди з буржуазією, а як органи боротьби з нею.

У грізні дні заколоту Корнілова, більшовицька партія виступила як керівний центр, навколо якого збиралися всі революційні сили, розгорнула роботу по мобілізації трудящих на боротьбу на розгром генеральської авантюри. Повстання Корнілова, писав Ленін, «...сприяло остаточному розкриттю очей найширших народних мас на справжнє значення обстрікування буржуазією більшовицької робітничої партії, партії справжніх захисників бідноти»²⁰.

Революція піднялася на новий ступінь розвитку.

Найбільший результат гігантської роботи більшовиків серед робітників, солдатів, селян наочно проявився в тому, що восени 1917 р. найрізноманітніші народні рухи злилися в єдиний революційний потік. На окраїнах Росії ширився розмах національно-визвольного руху. Зневірившись у політиці Тимчасового уряду — антинародного блоку партії кадетів, меншовиків і есерів, мільйонні маси трудящих Росії дедалі голосніше заявили про своє небажання жити по-старому і вимагали передачі всієї влади Радам, які переживали після розгрому революційними силами під керівництвом ленінської партії корніловського заколоту, метою якого було встановлення воєнної диктатури, бурхливий процес більшовизації. У столичних Радах — Петроградській і Московській — більшовики дістали більшість. Більшовизація Рад по всій країні дозволила партії знову поставити на порядку денному лозунг «Вся влада Радам!», але вже як лозунг збройного усунення буржуазії від влади. З вини угодівців можливість мирного переходу влади до Рад, що існувала протягом одного-двох днів після розгрому корніловщини, ще раз була упущена. Авторитет ленінської партії зростає. Кращі представники робітників, солдатів і селян вступали в РСДРП(б). Її лави нараховували восени вже до 350 тис. членів (проти 24 тис. в період виходу з підпілля).

Перехід переважаючої більшості трудящих на бік революції означав величезний стратегічний і тактичний успіх ленінської партії.

Глибоко проаналізувавши обстановку в країні, розстановку класових сил, Ленін прийшов до висновку, що боротьба за владу вступила у вирішальну фазу: партія повинна поставити на чергу дня збройне повстання як безпосереднє практичне завдання. Повстання могло спертися на величезну політичну армію революції — робітників, селян, солдатів, на матеріальну перевагу революційних сил над силами контрреволюції.

У таких своїх працях, як «Криза наріла», «Поради стороннього», в історичних листах до ЦК, ПК, МК — «Більшовики повинні взяти владу», «Марксизм і повстання», — Володимир Ілліч конкретизував загальний курс VI з'їзду партії на збройне повстання, розробив конкретний план його підготовки і проведення, творчо розвиваючи при цьому марксистське вчення про повстання як мистецтво, визначив вирішальне місце і можливий момент початку повстання, мобілізував усі сили партії на його підготовку.

10 і 16 жовтня Центральний Комітет більшовиків прийняв історичне рішення про повстання, визнавши його неминучим і цілком нарілим. Він суворо засудив капітулянтську позицію Каменева і Зінов'єва, які голосували проти цих рішень і твердили про те, начебто повстання передчасне і приречене на поразку. Партія відкинула також іншу небезпечну лінію, найзапеклішим провідником якої був Троцький, лінію на відтягнення повстання до II з'їзду Рад.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 137—138.

Дотримуючись ленінського плану, більшовицька партія вміло розставила ударні сили революції — робітників-червоногвардійців, солдатів і матросів. І коли пробила година повстання, вся партія, всі революційні сили виявилися в повній бойовій готовності, що дозволило блискавично паралізувати головні сили контрреволюції.

Повстання почалось 24 жовтня. Пізно ввечері цього дня Володимир Ілліч покинув останню в своєму житті конспіративну квартиру, прийшов до Смольного, в штаб революції. Він безпосередньо очолив стратегічне і тактичне керівництво повстанням, що переможно розвивалось, пустив, за образним висловом М. І. Подвойського, «машину повстання на повний хід, на найвищу швидкість». Вранці 25 жовтня вийшло звернення Військово-революційного комітету Петроградської Ради «До громадян Росії!», написане Леніним. Воно повідомляло про перемогу повстання. II Всеросійський з'їзд Рад, що відкрився ввечері 25 жовтня, закріпив перемогу, сповістивши про перехід всієї влади до рук Рад, про створення робітничо-селянської Радянської держави. З'їзд прийняв ленінські декрети про мир і землю, постанову про утворення Радянського уряду. Почалась епоха великого творення. Так напередодні Жовтня ленінський теоретичний геній допоміг партії і всім революційним силам усвідомити їх насущні завдання, освітивши шлях до перемоги в жовтневі дні 1917 р.

Жовтень, вождь якого був великий Ленін, відкрив світлі горизонти для всього людства. Справа й ідеї Жовтня живуть у могутньому поступі Країни Рад, яка йде в авангарді міжнародної боротьби за мир, демократію, соціальний прогрес. За минулі шістьдесят років СРСР вийшов на найпередовіші рубежі історичного прогресу. За цей короткий строк Батьківщина Жовтня здійснила гігантський зліт у всіх галузях життя — в політиці, економіці, техніці, науці, культурі. Міцніють і розвиваються національні республіки, їх братерський союз, виникла і всемірно зміцнюється нова історична спільність людей — радянський народ. «Історичні революційні звершення радянського народу, його успіхи в боротьбі за побудову комуністичного суспільства, перемоги, здобуті на тяжкому, незвіданому шляху, яким іде наша країна вже шістьдесятий рік, — сказано в постанові ЦК КПРС від 31 січня 1977 року «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — дістали визнання у всьому світі. Вони є прямим продовженням справи Жовтня, втіленням у життя ідей великого Леніна. Ці успіхи і досягнення, цей історичний досвід стали дороговказом сучасного світового революційного руху»²¹.

Г. З. Мухіна

В. И. ЛЕНИН — СТРАТЕГ И ТАКТИК СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

В статье показана роль В. И. Ленина как теоретика, стратега и тактика Великой Октябрьской социалистической революции. На широком фактическом материале прослеживается деятельность Коммунистической партии по воплощению в жизнь предначертаний В. И. Ленина по подготовке и проведению Великого Октября.

²¹ Про 60-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 31.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Є. П. ТАЛАН (Київ)

УЧАСТЬ МОЛОДІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У КОМУНІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Радянська молодь є могутньою творчою силою у всенародній боротьбі за побудову комунізму. Вона увібрала найкращі риси радянської людини, яка поєднує в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, постійне прагнення до висот знання і культури, почуття колективізму і товариської взаємодопомоги. Радянська людина палко любить свою соціалістичну Батьківщину. Змістом усього її життя є натхнення праця в ім'я комунізму¹. Представники молоді працюють на всіх ділянках народного господарства, науки і культури. В нашій країні юнаки і дівчата віком до 30 років становлять більше половини робітничого класу і майже половину інтелігенції².

Комуністична партія, В. І. Ленін завжди надавали винятково великого значення вихованню у молодого покоління високої класової свідомості, політичної і трудової активності, почуття дружби народів, радянського патріотизму та інтернаціоналізму, вміння віддавати всі свої сили у боротьбі за комунізм. Бо «...саме перед молоддю,— говорив В. І. Ленін на III Всеросійському з'їзді РКСМ,— стоїть справжнє завдання створення комуністичного суспільства»³.

Надійним помічником партії в справі комуністичного виховання молоді є Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді. За роки Радянської влади школу ідейно-політичного, трудового і морального загартування в рядах ВЛКСМ пройшло понад 130 млн. радянських людей⁴. На початок 1976 р. в лавах комсомолу налічувалося 35 млн. юнаків і дівчат⁵. Один з бойових загонів ВЛКСМ — Ленінська Комуністична Спілка Молоді України. Кількість її членів зросла з 2896,3 тис. чол. у 1958 р. майже до 6 млн. — у 1975 р.⁶ ЛКСМ України, як і всіх братніх республік СРСР, є глибоко інтернаціональна організація за своїм складом і характером діяльності. Вона об'єднує молодь багатьох націй і народностей нашої країни.

Комсомол — безпосередній резерв зростання рядів партії. Якщо в період між XXIII і XXIV з'їздами КПРС в УРСР серед прийнятих

¹ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 12.

² «Радянська Україна», 10 жовтня 1976 р.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 284.

⁴ «Правда», 28 лютого 1976 р.

⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 94.

⁶ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 62; Комуністична партія України. Наочний посібник з партійного будівництва, К., 1972, стор. 101.

у кандидати партії комсомольці становили 37,7%, то між XXIV і XXV з'їздами партії — 62%⁷, а загалом у країні — дві третини. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев наголосив: «Зростаючий приплив молоді в КПРС наочно показує, що життєві сили партії невичерпні, що наше молоде покоління глибоко віддане ідеалам комунізму»⁸.

Виходячи з того, що в умовах зрілого соціалізму неухильно підноситься роль ВЛКСМ, як і всіх інших ланок політичної системи радянського суспільства, КПРС повсякденно посилює керівництво його діяльністю. Основні напрями роботи комсомолу по комуністичному вихованню молоді визначені партією в рішеннях її XXI—XXV з'їздів. У Звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев всебічно обґрунтував необхідність комплексного підходу до справи комуністичного виховання трудящих. Умови соціально-історичного розвитку радянського суспільства на сучасному етапі вимагають від КПРС, радянських і громадських організацій, у тому числі від комсомолу, органічно поєднувати ідейно-політичне, трудове і моральне виховання, враховувати особливості різних груп населення. Це забезпечить успішне формування всебічно розвиненої людської особи, утвердження норм і принципів соціалістичного способу життя.

Важливе значення для розв'язання завдань комсомолу в роботі серед молоді мають також постанови ЦК КПРС, присвячені 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, 50-річчю утворення СРСР, 50-річчю створення ВЛКСМ, виступи перед молоддю товариша Л. І. Брежнева. Зокрема, у промові на XVII з'їзді ВЛКСМ (1974 р.) Леонід Ілліч підкреслив: «Довіряти молодим, спиратися на властиві молоді ентузіазм і благородне прагнення працювати на загальну користь і разом з тим допомагати правильно орієнтуватися в житті, озброювати молодь знаннями і досвідом старших поколінь — завжди було в традиціях комуністів»⁹.

Керуючись настановами КПРС, Комуністична партія України приділяє постійну увагу роботі комсомолу серед молоді, доборові, розстановці та вихованню комсомольських кадрів, їх ідейному загартовуванню, підвищенню загальноосвітнього і культурно-технічного рівня. Зростає прошарок комуністів, які працюють безпосередньо в лавах комсомолу. Кількість членів КПРС серед секретарів комсомольських організацій УРСР в період між XX і XXIII з'їздами КПРС зросла в 2,5 рази¹⁰. На початок 1976 р. в комсомольських організаціях республіки працювало 137 тис., а загалом у рядах ВЛКСМ — близько одного мільйона молодих комуністів¹¹.

Конкретним проявом посилення партійного керівництва комсомолом в УРСР було прийняття Центральним Комітетом Компартії України ряду важливих постанов, спрямованих на подальше поліпшення комуністичного виховання молоді, підвищення її політичної і трудової активності, створення більш сприятливих умов для праці та відпочинку. Так, у вересні 1968 р. Пленум ЦК Компартії України прийняв постанову «Про подальше поліпшення керівництва комсомольськими

⁷ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 50.

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 71.

⁹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 39.

¹⁰ Я. М. Серіщев. Молодь — активна сила в боротьбі за комунізм, К., 1975, стор. 32.

¹¹ XXV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, К., 1976, стор. 226; «Правда», 28 лютого 1976 р.

організаціями республіки». В ній відмічалось, що обкоми, міськкоми, райкоми партії, первинні партійні організації, керуючись рішеннями XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду Компартії України, почали більше дбати про організаційно-політичне зміцнення комсомольських організацій, глибше вникати в їх діяльність. Пленум зобов'язав обкоми, міськкоми, райкоми партії і первинні партійні організації неухильно зміцнювати керівництво комсомолом, зосереджуючи головну увагу на дальшому піднесенні трудової і політичної активності молоді, вихованні її в дусі комуністичних ідеалів, мобілізації юнаків і дівчат на успішне втілення в життя політики партії¹². Велика увага роботі серед молоді приділялася XXIV—XXV з'їздами Компартії України, у виступах члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на XXII з'їзді ЛКСМУ (1974 р.) та в ряді інших його виступів. У промові на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький підкреслив, що виховання чіткого класового підходу у молоді вимагає об'єднаних зусиль партійних, профспілкових і комсомольських організацій, сім'ї, школи і трудових колективів. Необхідно впроваджувати найбільш ефективні форми і методи роботи з різними категоріями молоді, більш активно впливати на трудове виховання, формування здорових духовних і матеріальних запитів підростаючого покоління¹³.

У виховній роботі серед молоді велике місце відводиться її ідейному загартуванню. Глибоке вивчення юнаками і дівчатами марксистсько-ленінської теорії — надійна основа формування у них комуністичного світогляду, опанування історичним досвідом КПРС, розуміння її політики, вміння відстоювати комуністичну ідеологію, принципи радянського патріотизму та інтернаціоналізму, правильно оцінювати нові явища життя і робити відповідні висновки для практики. «Масове вивчення марксизму-ленізму, — говорив товариш Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — найважливіша особливість розвитку суспільної свідомості на сучасному етапі»¹⁴. Комсомольські організації республіки вдосконалюють форми і методи політичної освіти молоді. Широко використовуються, зокрема, такі з них, як семінари і бесіди, теоретичні конференції та творчі дискусії, прослуховування тематичних циклів лекцій тощо.

Засобами усної пропаганди, а також через пресу, радіо, театр, кіно, телебачення та ін. комсомол веде активну боротьбу проти намагань наших зарубіжних ворогів ідейно роззброїти радянську молодь, ослабити її класову свідомість, протиставити старшому поколінню, прищепити скептицизм та аполітичність, низькопоклонство перед буржуазною мораллю. Всьому цьому молоде покоління нашої країни протиставляє моральні норми життя людей соціалістичного суспільства, радянський спосіб життя, якому притаманний дух справжнього колективізму, моральне здоров'я, цілеспрямованість у практичному здійсненні ідеалів комунізму.

Важливу роль в ідейному загартуванні молоді відіграє впровадження таких нових дійових форм ідейно-виховної роботи, як Ленінські заліки і уроки. Так, з ініціативи ЦК ВЛКСМ на честь 50-річчя промови В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу 2 жовтня 1970 р. по всій країні було проведено Ленінський урок під девізом «По-ленінському вчитися комунізму», який став підсумком першого етапу Всесоюзного Ленін-

¹² «Радянська Україна», 26 вересня 1968 р.

¹³ Див.: В. В. Щербицький. Неухильно виконуючи рішення XXV з'їзду КПРС, іти вперед, добиватися більшого. Виступ на Пленумі ЦК Компартії України 7 жовтня 1976 р. — «Радянська Україна», 10 жовтня 1976 р.

¹⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 83.

ського заліку «Ми справі Леніна і партії вірні», присвяченого XXIV з'їздові КПРС.

На Україні в Ленінському уроці взяли участь 7983 тис. юнаків і дівчат. Комсомольсько-молодіжні колективи багатьох підприємств республіки, зокрема Нікополь-Марганецького басейну, Криворізької шахти ім. Серго Орджонікідзе, Київського ордена Леніна заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна рапортували про дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки. На Ленінському уроці в республіці виступило близько 100 тис. кращих комсомольців, передовиків промислового і сільськогосподарського виробництва, ветеранів партії та комсомолу, радянських і профспілкових працівників; зокрема, на заводі «Арсенал» — Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради УРСР Г. Я. Царик¹⁵.

3 і 4 жовтня 1970 р. відбувся Всесоюзний комуністичний комсомольсько-молодіжний суботник. На Україні в ньому взяли участь 7282 тис. чол., з них — 2186 тис. робітників, 672 тис. колгоспників, 4 млн. учнів шкіл, технікумів та студентів вищих навчальних закладів¹⁶.

Винятково важливе місце в роботі комсомольських організацій відводилося пропаганді рішень з'їздів КПРС і визначенню конкретних завдань молоді щодо їх виконання. З цією метою у 1971 р. був проведений Всесоюзний Ленінський залік «Рішення XXIV з'їзду — в життя», в якому взяли участь понад 6 млн. юнаків і дівчат республіки¹⁷. Яскравим виявом усвідомлення молоддю величних накреслень XXV з'їзду КПРС було проведення Всесоюзних комсомольських зборів з порядком денним: «Рішення XXV з'їзду КПРС — виконаємо» та Ленінських заліків «Партія — розум, честь і совість нашої епохи» і «Рішення XXV з'їзду КПРС — в життя».

Багатогранною є діяльність комсомолу по вихованню молоді на революційних, бойових і трудових традиціях. В 20-у річницю історичної перемоги над фашизмом народився чудовий патріотичний рух молоді — всесоюзний похід шляхами революційної, бойової і трудової слави радянського народу. Центральний штаб походу очолив Маршал Радянського Союзу І. С. Конев. На Україні лише за чотири роки цими шляхами пройшли понад 5 млн. юнаків та дівчат, які встановили імена 25 тис. невідомих раніше героїв¹⁸. Під час походів комсомол організовував зустрічі молоді з учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, ветеранами громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ударниками п'ятирічок. З допомогою партійних і радянських органів, комсомольських та інших громадських організацій учасники походів засновували клуби дружби народів СРСР, музеї, кімнати і куточки революційної, бойової і трудової слави, закладали пам'ятники й обеліски загиблим у боротьбі за владу Рад.

Однією з форм патріотичного виховання стали всесоюзні зльоти учасників походів місцями революційної, бойової і трудової слави радянського народу. В 1965 р. у Бресті відбувся перший зліт переможців походу. Учасники п'ятого Всесоюзного зльоту пронесли через усю країну в місто юності В. І. Леніна — Ульяновськ (серпень 1970 р.) естафету мужності й подвигу радянських людей. Систематично проводилися також республіканські зльоти переможців походів місцями слави батьків. У 1972 р. в Харкові мав місце третій республіканський зліт переможців, присвячений 50-річчю утворення Союзу РСР. Поряд

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 32, арк. 3.

¹⁶ Там же, арк. 31.

¹⁷ «Робітнича газета», 28 січня 1972 р.

¹⁸ «Радянська Україна», 2 липня 1969 р.

з представниками молоді Української РСР у роботі зльоту взяли участь посланці багатьох союзних республік, ветерани партії і комсомолу, передовики виробництва. Нині в країні відбувається Всесоюзний похід молоді шляхами слави батьків на честь 60-річчя Великого Жовтня.

Багато уваги приділяється інтернаціональному вихованню молоді. Значно розширюються зв'язки та співробітництво комсомольських організацій з комуністичними спілками молоді країн соціалістичної співдружності. В 1975 р. 130 республіканських, крайових, обласних і міських організацій ВЛКСМ підтримували постійні контакти з 150 відповідними організаціями спілок молоді братніх держав¹⁹.

Форми інтернаціональних зв'язків дедалі урізноманітнюються. Важливу роль в цьому відіграє спорудження народногосподарських об'єктів, що мають значення для всіх країн соціалістичної співдружності. Зокрема, будівництво нафтопроводу «Дружба» стало спільною справою ВЛКСМ, Чехословацької спілки молоді, Спілки вільної німецької молоді, Угорської комуністичної спілки молоді та Спілки соціалістичної молоді Польщі. Молодіжні організації соціалістичних країн згідно з планами РЕВ відряджали також юнаків і дівчат на будівництво азбестового гірничозбагачувального комбінату в Оренбурзькій області, газопроводу Оренбург — Західний кордон СРСР та інші народногосподарські будови, на яких у натхненній праці гартувалась інтернаціональна єдність молоді.

Широкого розвитку набуло проведення двосторонніх фестивалів дружби. Так, улітку 1971 р. в Києві відбувся перший фестиваль радянсько-болгарської молоді, в якому взяли участь юнаки та дівчата з усіх братніх республік нашої країни і посланці Димитровської Комуністичної спілки молоді. Вони обмінялися досвідом участі молодого покоління в господарському і культурному будівництві. Був проведений семінар на тему «Марксистсько-ленінське виховання молоді в дусі рішень XXIV з'їзду КПРС та X з'їзду БКП». Делегати дружньої зустрічі побували в багатьох областях республіки, ознайомилися з роботою молоді на підприємствах, у колгоспах, радгоспах, відвідали пам'ятні місця революційної і бойової слави радянського народу. Фестиваль став яскравим свідченням торжества соціалістичного інтернаціоналізму, братерських відносин молоді Болгарії і Радянського Союзу. Важливим кроком у дальшому зміцненні зв'язків молодого покоління країн соціалізму була Консультативна нарада керівників молодіжних організацій країн соціалістичної співдружності (Москва, листопад 1974 р.).

ВЛКСМ та її загони в радянських республіках беруть активну участь в роботі міжнародних молодіжних організацій, у влаштуванні фестивалів, різноманітних зустрічей молоді, в обміні туристськими делегаціями. В ювілейному 1967 р. Україну, наприклад, відвідало 27 тис. іноземців (в 10 разів більше, ніж у 1958 р.). За кордон виїжджали понад 6 тис. кращих представників молоді республіки²⁰. Інтернаціональне виховання молоді відіграє важливу роль у боротьбі прогресивних сил світу за мир, демократію і соціальний прогрес.

Комсомольські організації республіки разом з органами народної освіти, профспілками, політорганами військових частин, військкоматами, організаціями ДТСААФ, комітетами по фізичній культурі і спорту беруть активну участь у військово-патріотичному вихованні молоді, в підготовці її до виконання священного обов'язку — захисту соціаліс-

¹⁹ «Вопросы истории КПСС», 1976, № 8, стор. 67.

²⁰ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 22, арк. 35.

тичної Батьківщини. Як відмічалось в постанові пленуму ЦК ЛКСМ України (грудень 1969 р.), у цій важливій справі значного досвіду набули комітети комсомолу Хмельницької, Чернігівської, Харківської, Вінницької, Одеської, Сумської та ряду інших областей²¹.

Важливе значення у військово-патріотичному вихованні має розвиток шефських зв'язків комсомольських організацій підприємств, колгоспів, радгоспів, будов, учбових закладів з військовими частинами, функціонування військово-спортивних таборів та шкіл, загонів юних друзів Радянської Армії, прикордонників, моряків, де підрастаюче покоління оволодіває військовими знаннями, загартовується фізично. Масовою стала військово-спортивна гра «Зірниця». Проводяться все-союзні огляди спортивної і оборонно-масової роботи. Зростає участь молоді у військово-прикладних видах спорту, збагачується робота по підготовці допризовників, опануванню юнаками і дівчатами військово-технічних спеціальностей.

Для комуністичного виховання молоді неабияке значення має багата за змістом, цікава організація її дозвілля. Радянська держава створила для цього найкращі умови, надавши в розпорядження молоді численні клуби, будинки культури, бібліотеки, парки, стадіони, які відіграють велику роль в духовному і фізичному розвитку юнаків та дівчат. Мільйони молодих трудівників міст і сіл беруть участь у художній самодіяльності, в роботі самодіяльних театрів, хорів, ансамблів, оркестрів, що сприяє естетичному вихованню молоді, збагаченню її духовного світу. Дедалі популярнішим серед юнаків та дівчат стає спорт. У республіці налічуються десятки тисяч колективів фізкультури, які охоплюють мільйони представників робітничої, селянської, студентської та учнівської молоді. Справжнім святом для них є проведення оглядів художньої самодіяльності, конкурсів, фестивалів, спартакіад та інших заходів, на яких підводяться підсумки художньої і спортивної майстерності юнаків та дівчат.

Керуючись ленінською настановою про те, що поза свідомою працею не може бути комуністичного виховання, КПРС спрямовує діяльність комсомолу на формування у молоді комуністичного ставлення до праці, на широке залучення юнаків і дівчат до створення матеріально-технічної бази комунізму. Разом з усім радянським народом вони беруть активну участь у спорудженні підприємств, створенні нової, досконалішої техніки, високопродуктивному використанні її в усіх галузях народного господарства, у боротьбі за підвищення ефективності суспільного виробництва.

У розв'язання всіх цих важливих проблем гідний вклад вносить і молодь Української РСР, економіка якої є складовою частиною народногосподарського комплексу всієї країни. Рік у рік зростають трудові досягнення молодого покоління республіки. В період між XVIII і XX з'їздами ЛКСМУ при безпосередній участі молоді було споруджено понад 200 об'єктів металургійної, хімічної, гірничорудної, вугільної промисловості та енергетики²².

Новими трудовими звершеннями, успіхами в розвитку науки і культури зустріла молодь країни 50-річчя Радянської влади. Про свої досягнення в комуністичному будівництві юнаки і дівчата рапортували в листі до ЦК КПРС, прийнятому на урочистому мітингу радянської молоді, що відбувся 11 листопада 1967 р. в Москві. В обстановці великого трудового і політичного піднесення святкувала наша молодь 50-річчя ВЛКСМ (1968 р.). Піввікову діяльність комсомолу України

²¹ «Молодь України», 27 грудня 1969 р.

²² ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій, К., 1969, стор. 654.

Комуністична партія відзначила орденом Жовтневої Революції, який засяяв на прапорі ЛКСМУ поряд з орденами Леніна і Червоного Прапора.

Разом з усією радянською молоддю юнаки та дівчата республіки великими успіхами в праці зустрічали 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. На честь цієї знаменної дати ЦК ЛКСМУ оголосив соціалістичне змагання серед комсомольсько-молодіжних колективів у вугільній, хімічній та інших галузях народного господарства²³.

Комсомол з притаманною йому енергією піднімав молодь на виконання величних завдань дев'ятої п'ятирічки. У квітні 1971 р. пленум ЦК ВЛКСМ обговорив питання про підсумки роботи XXIV з'їзду КПРС і визначив конкретні завдання комсомолу. Безпосередні завдання комсомольських організацій республіки щодо втілення в життя настанов XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України було розроблено на квітневому пленумі ЦК ЛКСМУ (1971 р.)²⁴. На Україні народилися і набули широкого розмаху такі форми соціалістичного змагання, як «П'ятирічку — за чотири роки», «Особисту п'ятирічку — кожному», «Вчора рубіж новатора, сьогодні — комсомольська норма», «Комсомольський фронт» п'ятирічки — якість, продуктивність, дисципліна, «Кожному — особистий план підвищення продуктивності праці», «За максимальне використання устаткування і високу культуру виробництва».

В ювілейному 1972 р. у патріотичному русі «П'ятирічці — ударну працю, майстерність і пошук молодих» взяло участь 5 млн. молодих виробничників республіки. 8 тис. комсомольсько-молодіжних колективів достроково виконали соціалістичні зобов'язання. Зокрема, бригада сталевара О. Фоменка мартенівського цеху заводу «Запоріжсталь» уже в першому кварталі 1972 р. видала понад план 225 т металу²⁵. У 1973 р. трудову вахту несли понад 45 тис. комсомольсько-молодіжних бригад. Близько 14 тис. з них було удостоєно високого звання колективу комуністичної праці, понад 700 тис. юнаків і дівчат — звання ударників комуністичної праці²⁶. XXII з'їзд ЛКСМУ, що відбувся напередодні XVII з'їзду ВЛКСМ, визначив завдання комсомольських організацій УРСР по мобілізації молоді на успішне виконання планів двох останніх років дев'ятої п'ятирічки.

Виходячи з рішень з'їздів, комсомольські організації України постійну увагу приділяли підвищенню ефективності суспільного виробництва, зростанню продуктивності праці, прискоренню темпів науково-технічного прогресу. За перші чотири роки дев'ятої п'ятирічки в республіці було впроваджено 658 тис. раціоналізаторських пропозицій молодих виробничників, що дало економії понад 500 млн. крб.²⁷

Молодь Української РСР внесла гідний вклад в успішне завершення завдань дев'ятої п'ятирічки. Більше 70 тис. молодих виробничників, 1 тис. комсомольсько-молодіжних колективів виконали п'ятирічний план за 4,5 року. Протягом п'ятирічки введено в експлуатацію 145 тис. промислових і сільськогосподарських об'єктів, над якими здійснював шефство комсомол²⁸. В тому числі — прокатний стан на заводі «Азов-

²³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 32, арк. 12.

²⁴ «Комсомольская правда», 28 квітня 1971 р.; «Молодь України», 24 квітня 1971 р.

²⁵ «Радянська Україна», 16 грудня 1972 р.; «Запорізька правда», 30 квітня 1972 р.

²⁶ «Під прапором ленінізму», 1973, № 19, стор. 50.

²⁷ «Молодь України», 8 липня 1975 р.

²⁸ «Молодь України», 25 червня 1975 р.; XXV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, стор. 226.

сталь», Побузький нікелевий завод, Ладизинська ДРЕС, шахта «Західно-Донбаська» та багато інших. На будовах комунізму комсомол виростив сотні визначних новаторів промислового виробництва, серед них — шахтар Кузьма Северинов, слюсар Юрій Куций, металург Василь Пильтай, будівельник Ганна Яковець, машинобудівник Кім Свириденко, ткаля Галина Хоценко.

У братерському співробітництві з молоддю всіх союзних республік юнаки та дівчата України брали активну участь у спорудженні й освоєнні народногосподарських об'єктів, що мають величезне значення для цілої країни. В 60-ті роки на заклик партії ВЛКСМ і його вірний загін — ЛКСМУ відрядили за комсомольськими путівками десятки тисяч комсомольців у райони Сибіру, Півночі, Уралу, Далекого Сходу і Казахстану на роботу по транспортному будівництву, електрифікації залізниць, спорудженню електростанцій і мереж електропередач²⁹. Серед 30 тис. посланців Ленінського комсомолу, які споруджували новобудови в районах Західного Сибіру в роки дев'ятої п'ятирічки, було багато юнаків і дівчат з України³⁰. В 1974 р. XVII з'їзд ВЛКСМ оголосив всесоюзною ударною будовою спорудження Байкало-Амурської магістралі. На початок 1976 р. там працювало 35 тис. представників молоді, серед них — 2,5 тис. посланців ЛКСМУ³¹. Ударною працею зарекомендували себе на БАМі будівельні загони «Донбас», «Київ», «Харків», «Карпати», «Комсомолец України». Штаби і пости «Комсомольського прожектора» на багатьох підприємствах республіки взяли під свій контроль здійснення шефства молоді над виготовленням замовлень для великої будови. Розгорнулося змагання під лозунгом «Першопроходцям БАМу — продукцію тільки найвищої якості!».

Кривною справою комсомольців і молоді стала участь у всенародній боротьбі за втілення в життя аграрної політики КПРС. Партійні організації спрямували роботу комсомолу на піднесення всіх галузей сільськогосподарського виробництва на основі їх інтенсивного розвитку, зокрема на здійснення хімізації і комплексної механізації, зрошення і меліорації, широке впровадження у виробництво досягнень науки і передового досвіду. Розв'язання всіх цих питань вимагало поліпшення розстановки молодіжних кадрів на вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва, ширшого висунення комсомольців на керівні посади в колгоспах, посилення уваги до роботи комсомольсько-молодіжних бригад і ланок, їх ролі у трудовому загартовуванні підрастаючого покоління.

Сільська молодь новими трудовими досягненнями відзначила 50-річчя Великого Жовтня. У рік 50-річчя утворення СРСР майже 800 комсомольсько-молодіжних ланок виростили по 400 ц цукрових буряків з гектара. Близько 500 колективів на колгоспних і радгоспних фермах добилися тритисячних надоїв молока від кожної корови³². Комсомол пишається такими знатними трудівниками сільського господарства, як М. Савчин, Л. Шевченко, В. Моторний, О. Парубок та ін.

Винятково важливий напрям роботи сільських комсомольських організацій — залучення молоді до прискорення науково-технічного прогресу, основними носіями якого на селі є механізатори. В 1970 р. з ініціативи ЦК ЛКСМУ в республіці розгорнувся масовий рух за оволодіння сільськими технічними професіями. В патріотичний рух під

²⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 145, спр. 2943, арк. 31, 32; ф. 1, оп. 258, спр. 108, арк. 42.

³⁰ «Правда», 28 лютого 1976 р.

³¹ XXV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, стор. 226.

³² «Радянська Україна», 16 грудня 1972 р.

лозунгом «Живеш на селі — знай техніку» того року включилося 300 тис. юнаків і дівчат³³. Сотні тисяч представників сільської молоді за комсомольськими путівками пішли вчитися в сільські професійно-технічні училища, на курси при об'єднаннях і відділеннях «Сільгосптехніка», в учбові комбінати та ін.

Впровадженню досягнень науки і техніки в сільськогосподарське виробництво сприяла, зокрема, робота шкіл передового досвіду, семінарів, курсів для вивчення агрозоотехнічних і економічних знань, прогресивних методів праці тощо. В цих закладах спеціалісти сільського господарства, вчені, видатні майстри сільськогосподарського виробництва передавали молоді свій багатий досвід і вміння. Так, «народну академію» двічі Героя Соціалістичної Праці О. В. Гіталова за двадцять років пройшли 15 тис. чол.³⁴

У відповідь на заклик партії на XVII з'їзді ВЛКСМ було оголошено комсомольською ударною будовою меліорацію і сільське будівництво в Нечорноземній зоні РРФСР. Вагомим є доробок і молоді Української РСР у цій загальнонародній справі. Комсомольці Дніпропетровська писали: «На смоленській землі, де кожна п'ядь священна, бере початок наш старовинний Славутич — Дніпро. Це не просто красиві слова. Ми, українські хлопці, хочемо працювати на російському полі, за яке разом, на смерть стояли наші батьки»³⁵. В день відкриття XXV з'їзду КПРС загін дніпропетровської молоді прибув на Смоленщину і приступив до роботи.

Зусилля трудящих, в тому числі молоді, по здійсненню планів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва дають плідні наслідки. Це видно на прикладі Української РСР. У 1976 р., незважаючи на значну загибель озимих і посуху в ряді південних областей, хлібороби республіки засипали в засіки Батьківщини 900 млн. пудів хліба³⁶. Значних успіхів досягли і буряководи. В цьому є значний внесок молодих трудівників. Так, комсомольсько-молодіжна ланка, очолювана Героєм Соціалістичної Праці, лауреатом Державної премії України У. Лендюк (колгосп ім. Мічуріна Тернопільської області), у 1976 р. збрала з кожного гектара по 660 ц цукрових буряків³⁷.

Комсомольські організації багато уваги приділяють формуванню у юнаків і дівчат, зайнятих у промисловому і сільськогосподарському виробництві, професійних інтересів, допомагають їм знайти своє покликання, виховують у них почуття робітничої і хліборобської честі. З цією метою проводиться пропаганда найрізноманітніших професій, посилюється участь комсомолу в підготовці робітничої зміни. Як відмічалось на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК Компартії України, в 1976 р. тільки після закінчення шкіл і профтехучилищ до виробничих колективів республіки влилося близько 500 тис. юнаків і дівчат. Значне поповнення молодих спеціалістів дали вузи і технікуми³⁸⁻⁴⁰.

Позитивне значення у трудовому вихованні молоді має зміцнення співробітництва шкіл, професійно-технічних училищ, технікумів, вузів з заводами, фабриками, будовами, радгоспами та колгоспами. Чільне місце відводиться підвищенню загальноосвітнього і культурно-технічного рівня молоді, поліпшенню умов праці.

³³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 258, спр. 424, арк. 25; «Радянська Україна», 26 травня 1970 р.

³⁴ «Правда», 28 лютого 1976 р.

³⁵ «Молодь України», 29 лютого 1976 р.

³⁶ О. Ф. Ватченко. Промова на п'ятій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання. — «Радянська Україна», 29 жовтня 1976 р.

³⁷ «Комсомольская правда», 26 листопада 1976 р.

³⁸⁻⁴⁰ «Радянська Україна», 10 жовтня 1976 р.

У розв'язанні всіх цих важливих питань дедалі більшу роль відіграють Ради депутатів трудящих, при виконках яких згідно з постановою ЦК КПРС про 50-річчя ВЛКСМ були створені постійні комісії у справах молоді. Вони виявляють постійне піклування про залучення широких кіл молоді до управління державою, розв'язання завдань господарського і соціально-культурного будівництва. На їх засіданнях систематично розглядаються питання про комуністичне виховання юнаків та дівчат, їх освіти, професійно-технічну підготовку, умови праці, побуту та відпочинку.

Однією з форм трудового виховання юнаків та дівчат, які навчаються у вузах та технікумах, є їх участь у студентських будівельних загонах. За роки дев'ятої п'ятирічки вони освоїли на будовах України та за її межами 1 млрд. крб.⁴¹ Студенти працювали на спорудженні народногосподарських об'єктів багатьох районів РРФСР, Казахстану, республік Середньої Азії. Спільна праця з робітниками і колгоспниками — чудова школа громадсько-політичного і трудового загартування, справжній засіб формування організаторських навичок у майбутніх спеціалістів різних ділянок народного господарства.

В центрі уваги комсомольських організацій перебуває також шкільна молодь. Щороку сотні тисяч учнів старших класів загальноосвітніх шкіл прилучаються до суспільно корисної праці в таборах праці і відпочинку, учнівських виробничих бригадах, школах лісництва тощо. Ленінський комсомол гідно виконує і доручення Комуністичної партії бути колективним вожатим радянської піонерії, в рядах якої мільйони дітей проходять ідейно-політичне, трудове і моральне виховання, вчать жити, працювати і боротися по-ленінському. Цю важливу і відповідальну справу комсомол вирішує в тісному єднанні з сім'єю, школою і широкою громадськістю.

В умовах зрілого соціалізму зросла роль молоді в політичному житті країни. Переконливим доказом цього є її участь в роботі Рад депутатів трудящих. Юнаки та дівчата віком до 30 років становлять в них нині майже 30%. Понад 300 тис. представників молоді на Україні працюють на громадських засадах у штабах, загонах і постах народного контролю⁴², сотні тисяч — в народних дружинах, допомагаючи органам міліції в охороні громадського порядку.

Молодь республіки виступила ініціатором багатьох корисних справ у культурному будівництві. В Черкаській області з її широкою участю методом народної будови було споруджено багато культурно-побутових об'єктів. ЦК ВЛКСМ у 1961 р. схвалив досвід роботи комсомольських організацій Вінниччини по підвищенню загальноосвітнього рівня працюючої молоді. Значного розмаху в УРСР набрала ініціатива молоді Залізничного району м. Києва по розповсюдженню серед населення книг⁴³, що сприяло активній пропаганді політичних, загальноосвітніх, науково-технічних і професійних знань серед трудящих, підвищенню їх ідейно-теоретичного і культурного рівня.

Батьківщина високо цінить активну участь комсомольців, молоді в господарському, політичному і культурному житті країни. За успішне виконання планів дев'ятої п'ятирічки близько 8 тис. молодих працівників республіки удостоєні високих урядових нагород, 400 тис. завоювали право підписати Рапорт Ленінського комсомолу XXV з'їздові

⁴¹ XXV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, стор. 226.

⁴² «Советы депутатов трудящихся», 1976, № 3, стор. 13; История государства и права Украинской ССР, К., 1976, стор. 678.

⁴³ ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 147, спр. 2274, арк. 8.

КПРС⁴⁴. У період між XXIV і XXV з'їздами КПРС високими урядовими нагородами відзначено Київську, Керченську міські, Новоукраїнську районну комсомольські організації, три молодіжні газети, видавництво і журнал⁴⁵. Бюро ЦК ВЛКСМ навечно присудило республіканській комсомольській організації перехідний Червоний прапор за участь в успішному виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС.

Перші досягнення молоді у виконанні рішень XXV з'їзду КПРС відзначив пленум ЦК ВЛКСМ (листопад 1976 р.), який обговорив питання про підсумки роботи жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС і завдання комсомолу⁴⁶. Відразу ж після з'їзду з ініціативи комсомольських організацій Москви, України, Білорусії, Узбекистану, Казахстану, Грузії, Ленінградської і Московської областей розгорнулося змагання під девізом «П'ятиріччі ефективності і якості — ентузіазм і творчість молодих!». Конкретними формами цього патріотичного руху стало прийняття юнаками і дівчатами підвищених соціалістичних зобов'язань, виникнення нових починів, спрямованих на прискорення темпів комуністичного будівництва. Нині по всій країні розгортається змагання за почесне право підписати Рапорт Ленінського комсомолу Центральному Комітетові КПРС до 60-річчя Великого Жовтня. Молодь гаряче підтримала постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про Всесоюзне соціалістичне змагання в десятій п'ятиріччі. Як відзначалося на пленумі ЦК ЛКСМ України, присвяченому закінченню обміну комсомольських документів (березень 1977 р.), 56 тис. комсомольсько-молодіжних колективів активно включилися у Всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, за успішне виконання завдань десятої п'ятирічки. Понад 630 молодіжних бригад і ланок дали слово виростити 500-центнерний урожай цукрових буряків. Широку підтримку у молоді республіки дістала ініціатива трудівників ферм Київщини про нарощування темпів виробництва тваринницької продукції⁴⁷.

Широка участь юнаків і дівчат у розв'язанні народногосподарських завдань, в політичному і культурному житті радянського суспільства свідчить про ефективність комуністичного виховання підростаючого покоління в нашій країні. Успішне виконання настанов XXV з'їзду КПРС про органічне поєднання ідейно-політичного, трудового і морального виховання юнаків і дівчат забезпечує вироблення у молоді активної життєвої позиції в боротьбі за здійснення комуністичних ідеалів.

Е. П. Талан

УЧАСТИЕ МОЛОДЕЖИ УКРАИНСКОЙ ССР В КОМУНИСТИЧЕСКОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Резюме

В статье освещается участие молодежи УССР в решении народнохозяйственных задач, в политической и культурной жизни страны. Большое внимание уделяется партийному руководству комсомолом. Автор на конкретном материале раскрывает деятельность ЛКСМ Украины по идейно-политическому, трудовому и нравственному воспитанию молодого поколения в условиях развитого социализма.

⁴⁴ «Радянська Україна», 4 квітня 1976 р.

⁴⁵ XXV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, стор. 226.

⁴⁶ «Комсомольская правда», 26 листопада 1976 р.

⁴⁷ «Радянська Україна», 13 березня 1977 р.

І. М. ВАРЗАР (Київ)

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ В. І. ЛЕНІНА ПРОТИ РЕФОРМІЗМУ

(90-і роки ХІХ ст. — початок 900-х років ХХ ст.)

В ідейно-теоретичній спадщині В. І. Леніна та в його досвіді викриття реформізму проблема співвідношення соціальної революції і соціальних реформ — як «надзвичайно цікаве науково-історичне питання»¹ — займає важливе місце. Вона і сьогодні має гостро актуальне пізнавально-політичне значення для вироблення сучасними революціонерами своєї стратегії й тактики у боротьбі за мир, демократію, соціалізм і комунізм. На нашу думку, ця ленінська концепція в цілому ще чекає свого більш ґрунтовного дослідження для більш цілісного сприйняття і викладу. Як підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев на XXV з'їзді партії і як зазначається в постанові ЦК КПРС до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, сьогодні, коли дедалі важливішого значення набуває наукове вивчення кардинальних проблем світового розвитку і всесвітнього революційного процесу, зростає об'єктивна необхідність аргументованої критики численних проявів ідеології антикомунізму², що є актуальним завданням суспільствознавців.

До розробки проблеми співвідношення революції і реформ та до рішучої, принципової боротьби з реформізмом В. І. Ленін приступив у середині 90-х років ХІХ ст. — тоді, коли в Росії, за його словами, лише починався «могутній рух у народі», що збирав сили для завдання удару по абсолютизму й капіталізму, для здійснення на практиці «кращих ідеалів людства» — побудови соціалізму і комунізму³. Це був час, коли, як відзначає товариш Л. І. Брежнев, з ініціативи лідерів II Інтернаціоналу в робітничому русі «йшов великий спір про те, як іти до соціалізму: через революцію чи шляхом реформізму, який зводить завдання робітничого руху до боротьби за часткові вимоги, що не зачіпають основ капіталістичного ладу»⁴.

Чітка, революційно-діалектична, класово-партійна позиція В. І. Леніна і в цьому питанні творчого марксизму цілком проявилася вже у 90-х — на початку 900-х років як в ясному розумінні важливості його розробки для керівництва з боку комуністів усіма формами класової боротьби робітників та їх союзників за демократію і соціалізм.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 157.

² Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 81—82; Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 29.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 397.

⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 76.

так і в непримиренній, цілеспрямованій ідейній боротьбі з реформістами всіх мастей.

В. І. Ленін вважав, що розробка цієї проблеми і боротьба з її «критиками»-реформістами є «однією з необхідних умов підготовки пролетаріату до його перемоги», що без неї «не може бути й мови про диктатуру пролетаріату»⁵. Вже з 90-х років XIX ст. В. І. Ленін виявив геніальну здатність точно визначати межі й умови доцільного й успішного застосування прийомів революційної боротьби за реформи і кінцеву мету революційного руху пролетаріату — встановлення його диктатури для побудови соціалізму і переходу до комунізму, вміння бачити діалектичну сутність проблеми. На противагу реформістам Володимир Ілліч з усією принциповістю акцентував: діяльність, що збуджує і готує трудящі маси до соціалістичної революції, і реформістське «штопання» капіталізму «спрямовані в діаметрально протилежні сторони», справжні революціонери завжди включали у свою діяльність боротьбу за реформи, підпорядковуючи її, «як частину цілому, революційній боротьбі за свободу і за соціалізм»⁶.

У творчості В. І. Леніна періоду 90-х — початку 900-х років міститься обґрунтування всіх основних параметрів даної проблеми теорії революції, а саме: значення соціальних реформ у боротьбі робітничого класу та його союзників за найближчі і кінцеву цілі соціалістичної революції; відмінності між соціальною революцією і реформами щодо масштабу, способу реалізації, суб'єкту і цілеспрямованості соціальних перетворень; «механізму» реформування і революційної перебудови соціальної дійсності «зверху» і «знизу», революційно-діалектичного й опортуністично-метафізичного розуміння цього «механізму» та ін.

В світлі рішень XXV з'їзду КПРС, Конференції комуністичних і робітничих партій Європи (Берлін, червень 1976 р.) та положень постанови ЦК КПРС про 60-річчя Великого Жовтня зростає актуальність проблеми теорії революції, адже, по-перше, в нашу епоху, коли в революційний процес «включаються нові покоління і соціальні верстви, нові партії і організації»⁷, революціонери світу можуть почерпнути в ленінській спадщині 90—900-х років корисні уроки і керівництво до дії у класовій боротьбі за соціальне і національне визволення трудящих.

По-друге, тому, що могутня хода сучасної історії є такою, що всі шляхи визвольної боротьби пролетаріату і його союзників ведуть до соціалістичної революції, яка, будучи «закономірним результатом внутрішнього розвитку даного суспільства», є (і це знову доведено досвідом чилійської, португальської, лаоської та інших революцій сучасності) «могутньою підоймою соціального оновлення», бо тільки вона «піднімає на будівництво нового життя широкі маси трудящих», тільки вона «звільняє величезні сили, які таяться в народі»⁸.

По-третє, тому, що в нинішню епоху загострення й поглиблення загальної кризи капіталізму зазнають краху старі й нові реформістські міфи про «невразливість» антагоністичних суспільств і структур для соціальної революції. Події 70-х років з новою силою підтвердили сформульований комуністами висновок про те, що «капіталізм — це суспільство, позбавлене майбутнього»⁹.

По-четверте, тому, що в умовах розширення зони будівництва і впливу світового соціалізму дедалі ширші верстви трудящих мас в

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 22.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 268; т. 6, стор. 58.

⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 30.

⁸ Див.: там же, стор. 32—33, 37.

⁹ Там же, стор. 32.

антагоністичних суспільствах відкрито висловлюються і реально борються за революційний шлях до соціалізму, а не за реформістську «трансформацію» капіталізму і докапіталістичних структур.

По-п'яте, тому, що в епоху прямого протистояння світових систем соціалізму і капіталізму знову і знову на практиці доводиться неможливість «співіснування» наукового комунізму і реформістської ідеології, всіма революційними марксистами усвідомлена об'єктивна необхідність безкомпромісної боротьби з опортунізмом усіх мастей і відтінків.

З огляду на все це лєнінська спадщина 90—900-х років у галузі вказаної проблеми теорії революції є для справжніх революціонерів сучасності багатим, невичерпним посібником, теорією і методологією в їх керівництві боротьбою трудящих мас за мир, демократію і соціалізм.

Незважаючи на те, що питання значною мірою вже висвітлено в науковій літературі¹⁰, воно залишається актуальним. Тому в цій статті зроблено спробу крізь призму сучасної теорії соціальної революції дати цілісне концептуальне бачення внеску молодого Лєніна у розвиток проблеми співвідношення революції і реформи в стратегії і тактиці революційних марксистів та їх «критиків» — реформістів, показати проблемно-теоретичні напрями його боротьби проти російського та міжнародного реформізму в 90-х — на початку 900-х років.

Виклад матеріалу доцільно почати з висвітлення питання про те, що ж являли собою соціальні реформи в теорії, стратегії і тактиці «критиків» наукового комунізму на межі ХІХ і ХХ ст., як вони співвідносили реформи з соціальною революцією пригноблених? Спадщина В. І. Лєніна періоду 90—900-х років дає на це розгорнуту відповідь, яка і нині зберігає своє актуальне значення.

Хронологічно першим об'єктом конструктивної лєнінської критики були реформісти з табору ліберального народництва. Навесні 1894 р. В. І. Лєнін констатував, що реформістська програма ліберальних народників набула великого поширення, ставши «вульгарним міщанським радикалізмом» і «культурницьким опортунізмом»¹¹. В чому полягала ця програма? В галузі економічній панацеєю від усіх бід ліберальні народники вважали організацію для дрібних виробників різних артілей, кооперацій, спілок, позико-ощадних кас, гуртків технічного обслуговування й освіти, громадських складів та вжиття інших заходів для «захисту економічно найслабшого». В. І. Лєнін не раз доводив, що

¹⁰ Боряба В. І. Лєніна против мелкобуржуазной революционности и авантюризма, М., 1966; Лєнінський етап у розвитку наукового комунізму, К., 1969; Ленинизм и диалектика общественного развития, М., 1970; Лєнінська теорія соціалістичної революції і світовий революційний процес, К., 1970; Большевизм и реформизм, М., 1973; На два фронта, М., 1973; Партия Лєніна — разум, честь і совість нашої епохи, К., 1973; Великий путь борьбы и побед, М., 1974; Ленинская теория социалистической революции и современность, М., 1975; Критика буржуазно-націоналістичних та рєвізіоністських перекручень історії КПРС, К., 1975; Історичний досвід КПРС у соціалістичному і комуністичному будівництві та його міжнародне значення, К., 1976; Проблемы теории социальной революции, М., 1976; Ю. А. Красин. Ленин, революция, современность, М., 1967; А. Ф. Костин. Ленин — создатель партии нового типа, М., 1970; І. Н. Побережний. Боряба В. І. Лєніна проти «лівого» опортунізму в міжнародному комуністичному русі, К., 1971; А. Д. Залєвський. Лєнінська теорія соціалістичної революції і сучасність, К., 1972; Н. И. Бочкарев. В. И. Ленин и буржуазная социология в России, М., 1973; Г. Г. Водолазов. Диалектика и революция, М., 1975; К. И. Зародов. Три революции в России и наше время, М., 1975; та ін. У цих та інших історико-філософських працях поставлена в статті проблематика суто на лєнінських джерелах 90—900-х років у своєму узагальненому, цілісному вигляді не висвітлена, а здебільшого подана як історико-підготовчий курс, вступ до загальних і конкретних питань лєнінізму.

¹¹ Див.: В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 253, 264.

всі ці «прожекти» відбивали лише наївно-утопічну бажаність інших соціальних порядків, але що всі вони об'єктивно були реакційною спробою «лагодити й штопати» капіталізм, були «мертвонародженою дитиною, яку могли породити тільки мрійливі інтелігенти-манілови та доброзичливі чиновники»¹². Володимир Ілліч підкреслював, що такі проекти реформ могли сприяти не «захисту економічно найслабшого», а лише посиленню позицій дрібної і великої буржуазії.

В галузі політичний розуміння «народницькими» лібералами «самобутності» історичного шляху розвитку країни уже не пов'язувалося з народною (селянською) революцією, а лише з піклуванням верхів про «поліпшення становища» трудящих при збереженні абсолютистсько-буржуазного ладу. Більше того, в загальнодемократичному політичному перевороті вони бачили, за свідченням Г. В. Плеханова, надійний «засіб соціальної реформи»¹³. Отже, з цього випливає, що політична революція — лише засіб для соціальної реформи. Підпорядкування цілого частині — такий метафізичний підхід до проблеми співвідношення революції і реформи характерний і для багатьох нинішніх «критиків» наукового комунізму, наприклад, для Р. Гароді, А. Мейєра, а також для шведських і австрійських соціал-демократів.

Наприкінці 90-х років у Росії, зазначав В. І. Ленін, була велика кількість лібералів, які швидко поповнювали буржуазно-реакційні кола «критиків» відкрито реформістського толку. Мова йде, зокрема, про «легальних марксистів». Усі вони (Струве, Бердяєв, Булгаков, Туган-Барановський, Філіппов, Франк та ін.), відкидаючи концепцію «самобутності» шляху Росії до соціалізму, посилено пропагували ідею «об'єктивної прогресивності капіталізму», «природного» наступу епохи соціалізму, довільної «трансформації» капіталізму в соціалізм і т. ін. Так, М. Бердяєв писав, що сама еволюція капіталізму в нову епоху вносить в його природу такі «істотні виправлення», які «доти штопатимуть дірки існуючого суспільства, поки вся суспільна тканина не зробиться цілком новою»¹⁴.

В. І. Ленін відзначав, що за цією «об'єктивністю» криється об'єктивістська апологія капіталізму. Справді, що могли означати такі постулати соціальної теорії «легальних марксистів», як: а) захоплення «прогресивністю» капіталізму «взагалі» і заклики піти до нього «на виучку»; б) затушовування іманентних для розвинутого капіталізму суперечностей (особливо ж головної — між усупільненою працею і приватновласницьким присвоєнням, суперечності, яка й веде об'єктивно до соціальної революції пролетаріату) і проповідь ідеї «затухання» класової боротьби; в) заперечення необхідності соціалістичної революції та диктатури пролетаріату і заклики реформувати капіталізм в сторону «реального соціалізму» і т. д. Все це свідчить про те, що перед нами — перше видання сучасної апології імперіалізму.

Основні тенденції цієї реформаторської течії в Росії виявив і довів до логічного завершення П. Струве. Струвізм, констатував В. І. Ленін, був рецидивом соціально-політичного макіавеллізму, виявом прагнення теоретиків буржуазії «вбити марксизм «лагідністю», задушити обіймами»¹⁵. З 90-х років XIX ст. до початку XX ст. Струве здійснив рвучкий стрибок від псевдореволюційного марксиста до «культурницького» реформіста «в рамках законності». Уже в 1902 р. він гаряче

¹² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 248; т. 2, стор. 403.

¹³ Г. В. Плеханов. Сочинения, т. II, М.—Л., 1925, стор. 41.

¹⁴ Н. Бердяев. Субъективизм и индивидуализм в общественной философии, СПб., 1901, стор. 260.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 214.

захищав свій пріоритет у реформізмі марксизму перед Л. Вольтманом, Т. Масариком і навіть «самим» Е. Бернштейном.

В. І. Ленін перший серед тодішніх марксистів (більше того, навіть всупереч деяким з них, наприклад, Плеханову і Аксельроду) достовірно встановив, що Струве — «марксист ненадійний, від якого соціал-демократи повинні відгородитися»¹⁶. Через це Володимир Ілліч і почав одразу викривати його (спочатку завуальований) реформізм. Ось кілька прикладів. У 1894 р. (за кілька років до Е. Бернштейна) П. Струве облудно «констатував», що К. Маркс (судячи, мов, з його «деяких творів») тільки в «молоді роки» уявляв собі перехід до соціалізму у вигляді соціалістичної революції — «у вигляді різкого падіння, краху капіталізму», а в «зрілі роки» він та його послідовники зрадили цей погляд і обґрунтували «політику боротьби за поступові реформи». «В цій політиці,— теоретизував Струве,— є визнання того, що на ґрунті капіталістичного ладу існує можливість часткового, поступового поліпшення становища робітничого класу». І робив висновок: «Соціальні реформи становлять ланки, що зв'язують капіталізм з тим ладом, який його замінить»¹⁷. Так Струве намагався перетворити на реформіста самого Маркса.

Ленінська відповідь Струве (хоч вона й висловлена напівезопівською мовою в легальній пресі) дуже багата концептуально і гостра політично. В ній виділимо три моменти. Перший: погляд на можливість переходу до соціалізму тільки через революцію пролетаріату (а не шляхом реформ) міститься не «в деяких», а «в усіх творах» К. Маркса. Другий: марксисты з самого початку стояли за певні соціальні реформи в певні періоди розвитку робітничого руху і в певних сферах діяльності — вони стояли і стоять за необхідність «цілого ряду переходів» — однієї фази боротьби, одного ступеня її в подальші. Сам Маркс, продовжував Володимир Ілліч, вважав, що не можна відокремлювати рух до соціалізму від боротьби за реформи. Про це говорить і той факт, що вже в «Маніфесті Комуністичної партії» основоположники наукового комунізму висунули цілий ряд пропозицій реформ на етапі буржуазної революції, яка мала початися в середині XIX ст. в Німеччині. Третій: К. Маркс і його послідовники не зрадили своїх поглядів на суть проблеми співвідношення соціалістичної революції і реформ, а навпаки, послідовно проводили, розвивали далі ці погляди¹⁸.

Відкритий розрив з марксизмом і перехід на сторону реформізму Струве аргументував тим, що, мовляв, в нову пору розвитку капіталізму саме суспільство «об'єктивно не терпить стрибків», тобто соціалістичних революцій. В. І. Ленін у 1901 р. констатував, що у Струве «душа зовсім не лежить» до революції, що революцією він тільки «лякає» правлячих, а його посилення на «об'єктивну» неможливість революційних стрибків «є не що інше, як фіговий листочок, що прикриває суб'єктивну антипатію до революції і революційної діяльності»¹⁹. Своє небажання боротися за соціалістичну перспективу Струве пояснював тим, що, на його думку, «соціалізм насправді лише проблема». У березні 1903 р. В. І. Ленін на це відповів, що для ліберально-демократичних реформаторів соціалізм все ще «проблема», тому що вони, вбираючись у «марксистську одежу», насправді «відбивають інте-

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 94.

¹⁷ П. Струве. Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России, вып. 1, СПб., 1894, стор. 130.

¹⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 428—429.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 55.

реси класів, які *противляться* соціалістичним вимогам пролетаріату»²⁰.

Усвідомлюючи, що напередодні загальнодемократичного перевороту «ніяка велика течія в російському визвольному русі не може пройти повз аграрне і робітниче питання», Струве в галузі «робітничого питання» висував верхам «рішучу» вимогу дозволити робітникам об'єднуватися в «широкі господарські організації», які, мовляв, є «школою реального політичного виховання робітничих мас». Зриваючи і цю реформаторську маску, В. І. Ленін разом з тим відзначав: «Не можна заперечувати, що за певних умов і господарські організації робітників можуть багато дати для їх політичного виховання (як не можна заперечувати, що за інших умов вони можуть дати дещо і для їх політичного розбещення)». І висунув марксистську альтернативу: «Але *реальне* політичне виховання робітничим масам може дати тільки всебічна участь їх у революційному русі аж до відкритої вуличної боротьби, аж до громадянської війни з захисниками політичного й економічного рабства»²¹.

В галузі політичній П. Струве в 1901 р. виступив з украй розпливчатим і фальшивим лозунгом: «Права і владне земство!» Цю свою «реформу» він рекламував як «прапор», причому «не те що конституційного, а навіть революційного руху» проти абсолютизму. На це В. І. Ленін відповів: «Це не прапор, що допомагає відділяти ворогів від союзників, здатний спрямовувати рух і керувати ним, це — ганчірка, яка допоможе тільки примазатись до руху найбільш ненадійним людям, яка полегшить урядові ще раз спробу відбутися гучними обіцянками і половинчатими реформами»²². Історія підтвердила і це ленінське передбачення — земський лібералізм виявився розпливчатим попутником навіть буржуазно-демократичної революції в Росії (в різних своїх модифікаціях) і рішучим противником політичної армії соціалістичної революції.

В. І. Ленін підкреслював, що реформісти часто «обгрунтовують» своє небажання готувати маси до соціальної революції посиленням на те, що в її ході, мовляв, неминучі людські жертви і загибель культурних цінностей, а це — антигуманно. Принципова відмова від революційного насильства не тільки з метою наступу, а навіть і захисту, прагнення замінити радикальну політичну боротьбу мас дрібним політиканством лишаються загальним правилом тактичної поведінки і політичною стратегією всього сучасного реформізму. Першим гарячим adeptом цієї стратегії і тактики в Росії був той же Струве. Будучи прибічником «мирного, поступового, суворо легального розвитку», він менторськи називав лінію революційних марксистів на антиабсолютистське збройне повстання «безглуздою агресивно-консервативною політикою, що не має ні політичного сенсу, ні тіні морального виправдання». Викриваючи цю «бездонну прірву доктринерства і елейності», В. І. Ленін у червні 1901 р. писав, що у Струве «...немає ні краплинки розуміння того, яке б це мало гігантське історичне значення, коли б народ в Росії хоч раз гарненько провчив уряд»²³. Обов'язок справжнього революціонера, відзначав далі Володимир Ілліч, будити у пригноблених масах «ненависть і обурення, розпалювати готовність і пристрась до боротьби», а не посилатися на «*майбутні* жертви, щоб відстрашити від боротьби»²⁴ ці маси. Ленінська відповідь Струве є

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 200.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 56.

²² Там же, стор. 63.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 58.

²⁴ Там же.

відчутним ударом і по сучасних антикомуністах — адептах концепції так званої «високої ціни революції» (Д. Бруген, Л. Карр та ін.), через яку, мовляв, і слід апіорно відмовитися від самої соціальної революції й обмежитися одними соціальними реформами. Адже «жертви» грядущої революції не витримують ніякого порівняння з тією ціною, яку знедолені маси постійно платять ненависному антагоністичному режиму.

Вже перші твори В. І. Леніна засвідчують факт майже аналогічної метаморфози від псевдомарксизму до відкритого реформізму і з боку «економістів», які багато чого запозичили у струвістів. Нові противники наукового комунізму, як правило, виявляють свою фізіономію у відзеркаленому світлі «діянь» і поглядів своїх попередників. Ось знайомі струвістські положення (їх нині активно пропагують Р. Гароді, А. Мейер, Л. Метьюз та ін.): та сама «проблематичність» соціалізму, через яку, мовляв, і не варто «затівати» соціалістичну революцію; те саме заперечення факту крайнього загострення основних суперечностей капіталізму, що на межі XIX і XX ст. монополізувався; те саме відхрещування від диктатури пролетаріату; те саме посилення уваги до «чисто господарських» (а не політичних!) організацій пролетаріату, які є нібито «школою майбутнього», і т. д. Такою, в загальних рисах, є та, за словами В. І. Леніна, «батарея» «нових» аргументів і положень, під прикриттям яких «економісти» — російські бернштейніанці — виступили з вимогою відмовитися від соціалістичної революції, перетворити робітничу партію, що народжувалася, з партії революції в партію реформ.

У праці «Що робити?» В. І. Ленін писав, що марксистська теза «кожний крок дійсного руху важливіший за дюжину програм»^{25–26} в теоретичних побудовах реформістів неймовірно спотворювалася, набувши вигляду — у Бернштейна: «кінцева мета — ніщо, рух — усе», у його адепта — «економіста» Мартинова: «революціонування життя є важливішим від революціонування догми».

В галузі економічній це «революціонування життя», відзначав В. І. Ленін, ні на крок не відходило від відомої на Заході реформістської програми «теорії стадій», основним змістом якої було покірне очікування від влади існуючих копійчаних поступок для трудящих. А в галузі політичній «економістське» реформаторство являло собою прямий додаток до російських умов кінця XIX — початку XX ст. західноєвропейського бернштейніанства. Наприклад, у 1899 р. орган «економістів» газета «Рабочая мысль» була «вражена» тим фактом, що В. І. Ленін і його соратники — майбутні більшовики — у своїй програмі на період буржуазно-демократичної революції на перший план висували питання про участь робітників у російському парламенті, який ще не існував, ігноруючи «важливість» їх участі в уже наявних зборах фабрикантів і в міському самоуправлінні. Як альтернативу цієї «короткозорості» ленінців «економісти» вимагали від робітників вести саме ту класову боротьбу, «яка можлива», а можлива, мовляв, та, «яку вони ведуть в сучасний момент», тобто «чисто» економічна боротьба за дрібні поступки з боку верхів. Зведення «економістами» політичної боротьби робітників за своє радикальне визволення до боротьби їх цехових спілок за незначні економічні реформи, відповідав В. І. Ленін «критикам» «Рабочей мысли», було їх відмовою виконувати заповіт К. Маркса і Ф. Енгельса світовій соціал-демократії. Відповідно до нього боротьба за демократичні реформи розглядається лише «як

^{25–26} К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 13.

засіб завоювання політичної влади пролетаріатом і побудови ним соціалістичного суспільства»²⁷.

В. І. Ленін завжди виявляв чудове вміння точно розкривати соціально-класові і гносеологічні корені «ідей» «критиків» наукового комунізму. Повчальна і актуальна ленінська методологія оцінки реформістів, їх ролі в історії розвитку робітничого руху. Виділимо кілька важливих аспектів цієї методології, обґрунтованих В. І. Леніним у працях 90—900-х років.

Перший: реформісти завжди виконують соціальне замовлення імуших класів і верств, представниками яких вони об'єктивно є. Їх устами, підкреслював Володимир Ілліч, завжди віщує буржуазний ліберал або дрібнобуржуазний демократ. У капіталістичному суспільстві авторами соціально-реформаторських програм є, як правило, ліберальні кола дрібної буржуазії²⁸.

Другий: реформісти приймають категорії буття буржуазного суспільства за «вічні» й «природні» і, відбиваючи утопічні мрії дрібних власників про «добре життя для всіх», у своїх ідеалах не можуть іти далі за «благородне» прагнення перетворити всіх робітників у «хазяйчиків»²⁹. Реформісти, хоча й говорять про соціалізм, однак реальну перспективу його здійснення бачать «за горизонтом», а практичну боротьбу за цю перспективу відкладають до «грецьких календ». В. І. Ленін повсякчас викривав їх спроби неодмінно стояти «за розвиток сучасної (тобто капіталістичної.— І. В.) громадськості», завжди розглядати всі соціально-політичні вимоги революціонерів «абстрактно, огульно, «безумовно», з точки зору інтересів «усього народу» або навіть з точки зору вічного морального принципу-абсолюту»³⁰. Саме в цьому, вказував Володимир Ілліч,— корені постійних вагань реформістів між старим і новим, їх курйозні претензії «перескочити через власну голову, тобто стати вище всяких класів»³¹.

Третій: реформісти неспроможні «робити» «великі події», збирати і готувати революційні сили до соціального визволення трудящих, вони здатні тільки розглагольшувати про «революцію», «демократію» і «свободу», а тим часом — «мирно» чекати «дня ікс». Реформісти, підкреслював В. І. Ленін, завжди зловживають словами «великі дні», «революція». Це майже неминуче явище на певній стадії розвитку революційного процесу, і цим особливо захоплюються демагоги-реформатори, які, заграючи з передсудами відсталих прошарків трудящих мас, перешкоджають зростанню їх класової свідомості. Оскільки тим самим реформісти об'єктивно віддаляють перспективу реальної соціалістичної революції, вони — «найгірші вороги робітничого класу»³².

Четвертий: реформісти міркують по-рабськи, по-вірнопідданському навіть тоді, коли перебувають у стані відносно напруженої боротьби з правителями антагоністичного режиму. Рано чи пізно, вказував В. І. Ленін, вони неминуче проробляють шлях від мнимореволюційної радикальності до «опозиції його Величності»: спочатку — «боротьба»; потім — «мирна», «культурницька робота» «на ґрунті закону», нарешті — заклики до ворога «змиритися» перед соціальною революцією пригноблених, спроби навіть «заякати» його революцією. «Які страхіт-

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 238.

²⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 365; т. 8, стор. 76.

²⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 207; т. 2, стор. 331; т. 5, стор. 174.

³⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 252; т. 7, стор. 224.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 474.

³² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 116.

тя!», — саркастично оцінював В. І. Ленін цей шлях, пройдений П. Струве³³. (Найбільш свіжий, сучасний приклад — шлях Р. Гароді.)

П'ятий: усі реформісти — «половинчасті люди», які, «співчуючи» робітничому класові й вимагаючи реформ на його користь, завжди об'єктивно займають «золоту середину» між ним і буржуазією. Через це, наголошував В. І. Ленін, їх політична течія об'єктивно не може не бути опортуністичним «штопанням» і «лагодженням» експлуататорського ладу³⁴. Реформісти, просто кажучи, бояться соціальної революції, навіть якщо вони словесно не роблять таких визнань.

Історія свідчить, що реформісти завжди приписують собі monopol'не право і першість у боротьбі за соціальні реформи, відводячи справжнім марксистам лише роль «молодшого партнера». Реформісти, писав В. І. Ленін, були б раді, якби революційні марксисты «покинули їм одним боротьбу за реформи, а самі забралися в надхмарні висоти... рятуючись втечею з сумної дійсності»³⁵. Яка ж принципова позиція революційних марксистів у цьому складному й актуальному питанні теорії і живої революційної практики? Як співвідносяться в їх стратегії й тактиці соціальна революція і соціальні реформи? На це ленінська спадщина періоду 90-х—початку 900-х років дає вичерпні відповіді, які актуальні й нині. В. І. Ленін незмінно підкреслював, що справжні революціонери в принципі не заперечують необхідності боротьби за соціальні реформи, виступають за них у всіх тих випадках, коли останні забезпечують їм захоплення хоч би незначної, часткової ворожої позиції, посилюють їх спільний натиск і полегшують повну й остаточну перемогу в соціальній революції. В їх стратегії і тактиці боротьба за соціальні реформи — це боротьба з чітко визначеною метою: забезпечити політичній армії революції більш швидку й оптимальну перемогу в політичному і соціальному перевороті. Обігруючи відомий «афоризм» Е. Бернштейна, В. І. Ленін підкреслював: революційні марксисты ні на хвилину не випускають з уваги кінцевої мети — соціалістичної революції та побудови нового суспільства, і лише оцінюючи кожний крок руху і кожную соціальну реформу з точки зору цієї кінцевої мети, — лише в такому випадку «можна гарантувати рух від хибних кроків і ганебних помилок»³⁶. Справжні революціонери завжди пам'ятають, що боротьба за соціальні реформи — «це — тільки дрібні сутички з ворогом, це — невеликі бої на форпостах, а рішучий бій ще попереду»³⁷, в ході здійснення політичного перевороту і продовження соціальної революції.

Борючись за соціальні реформи, відзначав В. І. Ленін, революційні марксисты ставлять принаймні дві важливі мети. Перша: «підштовхувати» вперед процес вимирання найбільш архаїчних форм капіталу, кабали і експлуатації робітників. Справжні революціонери, підкреслював Володимир Ілліч, борються з капіталізмом «не «затримуванням» його розвитку, а прискоренням його, не ззаду, а спереду, не реакційно, а прогресивно», бо це прискорення «несе засоби позбавлення від капіталізму», затримка ж його розвитку рівнозначна затрим-

³³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 57. Показово, що сам Струве висловив побоювання, що йому — «завдяки теоретичному запереченню соціальної революції» — перед лицем сучасників і нащадків «не позбутися закиду в реакційному, несоціалістичному способі думок». — П. Струве. Марксовская теория социального развития, К., 1905, стор. 45.

³⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 227; т. 4, стор. 163, 211.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 133.

³⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 62; т. 6, стор. 253.

³⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 359.

ці розвитку і зростання робітничого класу^{38–39}, рівнозначна відстрочці соціалістичної революції.

Друга мета: максимально полегшити страждання пролетаріату, поліпшити його соціально-економічне і політичне становище, захистити від приниження людської гідності з боку правлячих верхів, знешкودити їх постійні спроби розбестити політичну свідомість робітників. У кінцевому підсумку боротьба за соціальні реформи готує пролетаріат і його союзників до ефективнішої боротьби за перспективи соціалізму.

Другій меті В. І. Ленін завжди надавав величезного значення. Володимир Ілліч указував, що в процесі цілеспрямованої боротьби комуністів за соціальні реформи цілком можливе поширення серед представників деяких верств трудящих настроїв пасивізму, пасивності і навіть опортунізму. Через це комуністи, борючись «за всі поліпшення в житті робітників і селян, які тільки можна запровадити зараз же, поки ми не зруйнували ще панування буржуазії», пояснюють їм, що «ніякими поліпшеннями не можна врятувати народ від нужди і злиднів, поки панує буржуазія»; всі види експлуатації «ніякими реформами на ґрунті капіталізму не можуть бути усунуті»; в умовах капіталізму всілякі соціальні реформи не можуть не бути мізерними і хиткими⁴⁰.

Реформи, та ще «милостиво» відпущені зверху, — це паліатив (малодійовий захід), а не радикальне задоволення життєвих потреб робітників при капіталізмі. З усіх видів соціальних реформ, підкреслював В. І. Ленін, пріоритет — за політичними. Так, у праці «Що робити?» в полеміці з «економістами» і німецьким бернштейніанцем Л. Вольфманом (він же — один з попередників фашистської ідеології), який стверджував, що робітники, перш ніж думати про політичну революцію, повинні спочатку набути економічної сили, Володимир Ілліч відзначав: «З того, що економічні інтереси відіграють вирішальну роль, зовсім не випливає ніякого висновку про першорядне значення економічної (=професійної) боротьби, бо найістотніші, «вирішальні» інтереси класів можуть бути задоволені тільки корінними політичними перетвореннями взагалі; зокрема, основний економічний інтерес пролетаріату може бути задоволений тільки через політичну революцію, яка замінює диктатуру буржуазії диктатурою пролетаріату»⁴¹.

Комуністи світу вірні цьому ленінському положенню. В усіх програмах братніх марксистсько-ленінських партій несоціалістичних країн містяться вимоги (і докладно обґрунтована тактика) проведення широких соціальних реформ переважно в політичній і економічній сферах життя робітничого класу, інших верств трудящих. Комуністи розглядають ці реформи як важливу сходинку до соціалістичної революції⁴².

В нових умовах, коли історія підводила європейський, у тому числі й російський пролетаріат до здійснення не лише буржуазно-демократичної, а й соціалістичної революції, В. І. Ленін вважав життєво важливою і необхідною масштабну боротьбу комуністів по викриттю реформістського «піклування» про «благо» пролетаріату. В конкрет-

^{38–39} Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 343; т. 2, стор. 82.

⁴⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 269–270; т. 7, стор. 160, 216–217, 312.

⁴¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 44.

⁴² Иб Нёрлунд. Точка зрения коммунистов, М., 1972; М. Корнфорт. Открытая философия и открытое общество, М., 1972; Ж. Дюкло. Кто же они, коммунисты? М., 1973; Родней Арисменди. Ленин, революция и Латинская Америка, М., 1975; Г. С. Согомоян. Апологетические концепции социал-реформизма, М., 1975; та ін.

них умовах Росії початку ХХ ст. Володимир Ілліч підкреслював, що треба було добиватись у верхів соціальних реформ, але тільки не по-зубатовському, а по-революційному. Комуністам слід розкривати неспроможність і шкідливість опортуністичного ототожнення політичних реформ з соціальними завданнями трудящих низів у буржуазно-демократичній і пролетарській революціях⁴³. Навесні 1902 р. в листі до пітерських марксистів В. І. Ленін писав, що соціальна революція — це категорія *«далеко складнішого порядку»*, ніж соціальна реформа⁴⁴. Значно випереджаючи події, ще в 1900 р. Володимир Ілліч підкреслював: після здійснення буржуазно-демократичної революції завдання комуністичної партії — *«не проповідь капіталістам та їх прихвосням про поліпшення становища робітників»*, а керівництво пролетаріатом для завоювання ним політичної влади з метою побудови соціалізму⁴⁵. Таким чином, для революційних марксистів соціальна революція — мета, а соціальні реформи — лише засіб, прийом боротьби за перспективи тієї ж соціальної революції, яка тільки й може відкрити двері в нове суспільство.

Величезне теоретико-практичне й методологічне значення зберігає і нині ленінський аналіз цілей і суті, імпульсів і «механізму» проведення соціальних реформ. З точки зору першого імпульсу до їх проведення, — всі вони мають характер перетворень зверху (з боку власть імущих) і знизу (з боку трудящих і демократичних класів, прошарків і елементів).

Правлячі кола йдуть на соціальні реформи, як правило, лише під тиском революційних виступів низів або в передчутті таких, особливо виступів промислового пролетаріату. Початок же цілої смуги реформ зверху Володимир Ілліч вважав одним з найважливіших симптомів політичної кризи антагоністичного режиму. На кульмінаційній точці розвитку революційної ситуації, вказував він, верхи вдаються до широких реформ «в галузі найболючіших, найбойовіших суспільно-політичних відносин», але й тоді безбоязно — в галузі економічній (бо такі реформи обходяться їм найдешевше і найвигідніше), з деяким побоюванням — у галузі соціальній і «в цілком мініатюрних розмірах» — у галузі політичній. А втім, буває, що й після спаду революційної ситуації верховоди політичного режиму буржуазії погоджуються на певні поступки для низів. У цьому плані В. І. Ленін виділяв два типи соціальних реформ. 1) Реформи, що повертають (і закріплюють) позиції, втрачені верхами в ході нещодавніх сутичок з революційними низами. Такі реформи є компонентами постійної програми панівних класів — програми, перерваної революційними виступами низів. 2) Реформи, що здійснюються (як це не парадоксально — «буває й так», зауважував Володимир Ілліч влітку 1903 р.) вимоги переможених низів⁴⁶. Експерименти сучасних «капітанів буржуазії» в Австрії, Швеції, Англії та ін. в галузі так званого «соціального партнерства» — тому найсвіжіша ілюстрація.

В. І. Ленін підкреслював, що в загальному контексті революційних змін, зумовлених боротьбою робітничого класу, всі реформи зверху — «запобіжна реакція» імущих класів, знаряддя для зміцнення їх панування. В цілому, відзначав Володимир Ілліч, реформи зверху є заходом, що «спрямований проти революційного класу, хоч і поліп-

⁴³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 59, 315—316, 345—346.

⁴⁴ Там же, стор. 342.

⁴⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 175.

⁴⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 55; т. 6, стор. 59—60; т. 7, стор. 298.

шує становище цього класу»; вони — «дарування» зверху об'єктивно пазираючих в низах програм соціальних перемін⁴⁷.

Надзвичайно повчальні й актуальні ленінські оцінки прямої охоронної доцільності реформаторських кроків верхів. Йдучи на реформи, вказував В. І. Ленін, правлячі кола буржуазії висувають такі цілі: відвернути революційні і демократичні сили від думки про їх пригноблення і безправність, а тим самим від боротьби за радикальні (особливо політичні) перетворення і примусити лишатися покірними режиму, внушити їм довір'я до себе і внести розлад в ряди політичної армії революції, щоб легше було її розбити. Нарешті, і головним чином, відзначав вождь світового пролетаріату, реформи зверху призначені для того, щоб «відкупитися» від соціальної революції, «запобігти» їй⁴⁸.

Всупереч реформістам (наприклад, тому ж П. Струве), які вважали, що верхи йдуть на реформи «без ясно усвідомленої мети», В. І. Ленін указував: усі скільки-небудь значні реформи зверху завжди мають чітке цільове призначення і завжди супроводжуються ідеологічним виправданням. «Не було в історії жодної важливої «реформи», хоч би вона й мала класовий характер,— писав В. І. Ленін у 1895 р.,— на користь якої не наводилися б високі слова і високі ідеї»⁴⁹. Верхи завжди рекламують «загальну користь» своїх реформ. Володимир Ілліч з іронією зауважував у цьому зв'язку, що в більшості реформ зверху «на гріш користі робітникам і на карбованець — пустих і брехливих слів», що коли трудящих селян урочисто «ощасливлюють» зверху, їм знову і знову «...треба чекати якої-небудь нової кари єгипетської»⁵⁰.

Якісно інше цільове призначення мають реформи низу — перетворення, що їх обґрунтовують і висувають політичні програми прогресивних сил суспільства. На кожному конкретному етапі розвитку революційного процесу політична партія пролетаріату ставить перед верхами конкретні, історично зумовлені вимоги соціальних перетворень. Оскільки під час буржуазно-демократичної революції комуністична партія об'єктивно лишається на ґрунті соціальної реформи, остільки вона, говорив В. І. Ленін в кінці 1902 р., вимагає тільки того, що «буржуазія може (у принципі) віддати нам, не втрачаючи ще свого панування». Російські марксистки тих років вимагали для робітників лише таких реформ, які «захищають їх від фізичного і морального виродження і підвищують їх здатність до боротьби»; а для селян — лише таких, що сприяють «усуненню залишків старого кріпосного порядку і вільному розвитку класової боротьби на селі»⁵¹. Ось лише деякі приклади конкретних соціальних реформ, що їх висували перед самодержавним урядом і капіталістами революційні соціал-демократи на чолі з В. І. Леніним у 90-х—на початку 900-х років. У галузі економічній — вимоги свободи промисловості, праці і торгівлі. Ці реформи, говорив Володимир Ілліч, прискорили б той соціально-економічний процес, який несе пролетаріатові засоби визволення від капіталізму, об'єктивно наближаючи соціалістичну революцію. В галузі соціальній — демократичний перегляд багатьох громадянських законів; законодавче закріплення відповідальності підприємців за соціальне забезпечення

⁴⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 372; т. 7, стор. 199.

⁴⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 177, 212; т. 5, стор. 59, 62; т. 6, стор. 59, 342, 346; т. 7, стор. 199; т. 15, стор. 100.

⁴⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 441.

⁵⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 70, 277.

⁵¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 297, 291.

робітників; цілковите визнання законом рівноправності селян з усіма іншими класами суспільства; запровадження справжньої, демократичної загальної військової повинності та ін. У галузі політичній — політичні свободи; звуження функцій абсолютистської держави і розширення сфери громадської самодіяльності; скликання всенародних Установчих зборів для запровадження у країні демократичної виборної форми правління та ін.

Отже, в той час, писав В. І. Ленін, коли реформісти (П. Струве, В. Зомбарт, М. Булгаков, С. Прокопович та ін.) заздалегідь радять верхам «розсудливо, як годиться», йти на поступки низам, революційні марксистки навіть напередодні «чужої» для них соціальної революції йдуть набагато далі «чистих» реформ — уперед, «не оглядаючись до самого кінця», до етапу соціалістичної революції⁵².

Висуваючи вимоги чітко визначених соціальних реформ, революційні марксистки практично захищали інтереси не тільки робітників і бідних верств села, а й усіх дрібних виробників, тобто всіх тих, хто підтримував (і міг в майбутньому підтримувати) пролетаріат не лише в буржуазно-демократичній революції, а й у революції соціалістичній, тобто всіх тих, хто, як писали К. Маркс і Ф. Енгельс у «Маніфесті Комуністичної партії», потенційно міг «стати на точку зору пролетаріату»⁵³. У цьому зв'язку В. І. Ленін підкреслював, що комуністи на етапі загальнодемократичного перевороту захищають *особу*, а не *власність* непролетарських трудящих⁵⁴.

Боротьба комуністів за соціальні реформи в антагоністичному суспільстві завжди потребує організаційного й ідейно-політичного забезпечення. Виділимо в цьому плані кілька важливих завдань партії комуністів, сформульованих В. І. Леніним у творах 90—900-х років. По-перше. Партія пролетаріату ні в якому разі не може самовідсторонятися від постановки і розв'язання питань боротьби за соціальні реформи. Більше того, усвідомлюючи свою історичну відповідальність за долю майбутньої соціалістичної революції, вона повинна в цій боротьбі бути попереду всіх інших революційних і демократичних сил. Всупереч тактиці анархістів, підкреслював В. І. Ленін, комуністи не повинні відсторонятися від активної участі в передреволюційній політичній дійсності, «хоч би яка мерзенна вона була»⁵⁵.

По-друге. Партія повинна користуватися кожною соціальною реформою «для зміцнення своєї бойової позиції, для розширення і поглиблення робітничого руху»⁵⁶ на шляху до соціалістичної революції. Якщо реформісти розмінюють політичну боротьбу пролетарських мас на вимоги окремих поступок від властей імущих, то комуністи завжди мають піклуватися про те, щоб вимоги соціальних реформ піднести «до систематичної і безповоротної боротьби» з правлячими верхами аж до політичного пролетарського перевороту⁵⁷. Всупереч закликам реформістів «бути стриманими» в момент, коли верхи йдуть на реформи, щоб «не залякати їх» (П. Струве), комуністи повинні бути особливо наполегливими саме в такі моменти і рішуче вимагати від верхів «усієї суми боргу» перед народом, дискредитувати ворога, готувати сили «для заподіяння йому *рішучого* удару» в політичній революції⁵⁸.

⁵² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 254.

⁵³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 419.

⁵⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 218; т. 7, стор. 221.

⁵⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 303.

⁵⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 213.

⁵⁷ Див.: там же, стор. 357—358.

⁵⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 383.

По-третє. Партія зобов'язана завжди боротися проти спроб реформістів затемнити класову свідомість робітників відносно значення і цілеспрямованості проведення реформ зверху. В цьому плані В. І. Ленін у жовтні 1901 р. відкрив цікаву закономірність: «...Чим нижчий у пригнобленому класі рівень свідомості свого пригноблення і вимогливості щодо гнобителів, тим більше з'являється серед імутих класів осіб, схильних до благодійності...»⁵⁹ Саме ці «філантропи» в союзі з реформістами завжди заграють з піддатливими представниками відсталих кіл трудящих, заграють з їх передсудами, заманюють «копійчаними подачками», відвертають від активної політичної боротьби. Завдання партії, підкреслював В. І. Ленін, — викривати цих «поліцейських піклувальників народу», розкривати справжні спонукальні мотиви здійснення реформ зверху, не дати себе «заколисати солодкими піснями урядових сирен», відкидати філістерські доводи про так званий «високий державний сенс» реформ, показувати щоразу «зв'язок урядових реформ з робітничою боротьбою»⁶⁰.

По-четверте. Партія повинна всіляко нейтралізувати спроби правлячих верхів звести до нуля революційну боротьбу низів за реформи. Пародіюючи біблію, В. І. Ленін у 1902 р. так характеризував цю тактику верхів: спочатку (на перших етапах конституювання революційної ситуації) давати низам «юшку» замість «права первородства», — а потім (після спаду революційної хвилі), «спираючись на це збережене ними «право первородства», «відбирати і саму юшку»⁶¹. В момент політичної кризи верхів, учив Володимир Ілліч, комуністи повинні наочно показувати масам, які в принципі мізерні всі й усілякі соціальні реформи на фоні грандіозних перспектив очисних соціальних революцій, які ненадійні всілякі реформи без соціалістичної революції⁶².

Такою є суть проблеми співвідношення соціальної революції і соціальних реформ, загального і часткового у класовій боротьбі пролетаріату і його союзників в умовах, коли нема ще безпосередньої революційної ситуації, — проблеми, ґрунтовно розробленої В. І. Леніним у творах 90-х — початку 900-х років. Таким є генезис цієї складної і актуальної проблеми ленінської теорії революції. Першим «полем» реалізації на практиці розглянутої ленінської концепції теорії революції був сукупний історичний досвід першої російської революції — першої народної революції епохи імперіалізму, що ознаменувала собою «початок нового періоду всесвітньої історії, періоду політичних потрясінь і революційних битв»⁶³. У ході наступного розвитку революційного процесу в країні ця ленінська концепція, будучи далі розвинута Володимиром Іллічем, дістала блискуче підтвердження в досвіді Великої Жовтневої соціалістичної революції, в якій «вперше в історії боротьба трудящих проти експлуатації, соціального і національного гніту завершилась їх повною перемогою»⁶⁴.

Аналіз ленінської ідейно-теоретичної спадщини вже першого періоду творчості в галузі теорії революції цілком спростовує тверджен-

⁵⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 307.

⁶⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 212—213; т. 6, стор. 257; т. 7, стор. 304—305.

⁶¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 336.

⁶² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 72; т. 6, стор. 258; т. 7, стор. 124, 304—305.

⁶³ «Радянська Україна», 9 січня 1975 р.

⁶⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, стор. 3.

ня сучасного «критика» А. Мейера про те, що В. І. Ленін «цілком негативно ставився до реформ»⁶⁵. Саме на ґрунті постановки і революційно-діалектичного розв'язання цієї проблеми теорії і практики революції молодий Ленін вперше виступив на арену боротьби з російським і міжнародним опортунізмом у переломний для міжнародної соціал-демократії період.

Сьогодні, коли в несоціалістичній частині світу, як відзначав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев на нарадах комуністів світу і Європи (1969 і 1976 рр.), завдання пролетаріату та його союзників у боротьбі за демократію і соціалізм як ніколи зблизилися, коли всім ясно, що загальну кризу капіталізму неможливо вже зупинити соціальними реформами⁶⁶, в цих умовах проблема співвідношення соціальної революції і соціальних реформ, розроблена В. І. Леніним у роки ідейного і організаційного становлення більшовизму, має для революціонерів сучасності величезне практично-політичне і методологічне значення. Ідейно-теоретична ленінська спадщина періоду 90-х—початку 900-х років у цій галузі теорії соціалістичної революції озброює нас глибоким знанням законів суспільного розвитку в епоху переходу людства від капіталізму до соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі. В цьому — її неминуше історичне значення.

І. М. Варзарь

ИЗ ИСТОРИИ БОРЬБЫ В. И. ЛЕНИНА ПРОТИВ РЕФОРМИЗМА

(90-е годы XIX ст.— начало 900-х годов XX ст.)

Резюме

В статье на основе анализа трудов В. И. Ленина 90—900-х годов освещаются его борьба против русского и международного реформизма, отношение революционных марксистов к сложной и актуальной проблеме развития революционного движения в каждом антагонистическом обществе — к проблеме диалектического соотношения социальной революции и социальных реформ. Обосновывается мысль о том, что большевизм уже в период своего идейно-организационного конституирования был вооружен В. И. Лениным научно обоснованной концепцией соотношения демократических и социалистических задач классовой борьбы пролетариата и его союзников в предстоящих тогда на родине буржуазно-демократической и социалистической революциях.

⁶⁵ А. Мейер. Leninism. Cambridge (Mass.), 1957, стор. 77.

⁶⁶ Див.: Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 362—363, 381—382; див.: За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес в Європі. К итогам Конференции коммунистических и рабочих партий Европы. Берлин, 29—30 июня 1976 г., М., 1976, стор. 4.

Повідомлення

Розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні

І. Л. ГОШУЛЯК (Київ), В. Ф. СОЛДАТЕНКО (Київ),
П. Х. БЕЛЯЄВА (Київ), О. М. ВОВЧОК (Одеса)

ПУБЛІКАЦІЇ ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА
В БІЛЬШОВИЦЬКИХ ГАЗЕТАХ УКРАЇНИ
В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

З вершин 60-річчя Великого Жовтня, який сповістив світу про початок нової ери в історії людства, Комуністична партія творчо аналізує пройдений шлях, науково визначає нові завдання і перспективи комуністичного будівництва.

У триумфальній ході Радянської влади по країні, в героїчних подвигах робітничого класу і трудящого селянства на фронтах боротьби з контрреволюцією яскраво втілювалась непереможна сила ідей марксизму-ленінізму, які завдяки активній, цілеспрямованій ідеологічній діяльності ЦК РКП(б), місцевих партійних організацій оволодівали масами і надихали їх на звершення всесвітньо-історичного характеру і масштабів. Саме тому далі дослідження питання про публікацію в більшовицькій періодиці України перших років Радянської влади творів В. І. Леніна має важливе наукове і політичне значення.

Вчені нашої республіки багато зробили з метою вивчення даного питання¹. Але розшук і бібліографування публікацій творів В. І. Леніна в партійно-радянській пресі досліджуваного періоду необхідно продовжувати і далі. Значні можливості щодо цього відкриває, зокрема, поряд з порівняно добре вивченими виданнями партійних організацій, аналіз преси Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, революційних комітетів, масових організацій трудящих. В складних умовах боротьби за встановлення Радянської влади більшовики України не завжди мали можливість створювати власні друковані органи і тому активно використовували газети організацій, в яких уже на той час мали переважний вплив. З переходом влади до Рад більшовицькі організації визначали політичний напрям і характер преси республіки як зброї в боротьбі за ленінську політику Комуністичної партії.

Незважаючи на величезні труднощі періоду іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, тимчасову окупацію території України зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією, кількість видань більшовицького спрямування з кожним роком збільшувалася. Поряд з республіканською, губерньською, повітовою партійно-радянською пресою в республіці формувалася мережа армійських, профспілкових, комсомольських та інших газет. Значного поширення на завершальному

¹ Див.: І. Л. Гошуляк. Про публікацію творів В. І. Леніна в газетах України 1920 р.— «УІЖ», 1974, № 4, стор. 52—57; П. Х. Беляєва, О. М. Вовчок. Нові дані про публікацію творів В. І. Леніна на Україні (1917—1920 рр.). — «УІЖ», 1975, № 1, стор. 109—113; Б. І. Корольов. Розповсюдження праць В. І. Леніна на Україні в період підготовки і проведення Великого Жовтня. — «УІЖ», 1975, № 7, стор. 126—131.

етапі громадянської війни набули «Стінні газети» Роста та Укроста. На сторінках всіх цих видань систематично друкувалися ленінські праці і документи. Аналіз періодики 1917—1923 рр. дає змогу поповнити відомості про пропаганду друкованими органами України ленінізму такими додатковими даними:

**НОВІ ДАНІ ПРО ПУБЛІКАЦІЮ ПРАЦЬ В. І. ЛЕНІНА
В БІЛЬШОВИЦЬКИХ ГАЗЕТАХ УКРАЇНИ
(1917—1923 рр.) ***

1917 р.

Листопад. «Известия Бердянского Совета рабочих и солдатских депутатов»: 8 листопада — Декрет о мире (т. 35, стор. 13—17); 19 листопада — Заседание ЦИК Сов. р. и с. д., 9 ноября (т. 35, стор. 81—82); Ответ Чудновскому (т. 35, стор. 83—84).

«Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов»: 15 листопада — Отставка Духонина (т. 35, стор. 77—78); Заседание Совета рабочих и солдатских депутатов (т. 35, стор. 81—82). Заседание Совета рабочих и солдатских депутатов (т. 35, стор. 83—84); 29 листопада — Совет Народных Комиссаров и Учредительное собрание (т. 35, стор. 105—107).

«Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов»: 11 листопада — Ленин и Крыленко о перемирии (т. 35, стор. 77—78); 15 листопада — Ленин о мире (т. 35, стор. 81—82).

«Известия Сновского Совета рабочих и солдатских депутатов»: 2 листопада — Проект декрета о праве отзыва (т. 35, стор. 102—103).

Грудень. «Голос революции» (Одеса): 6 грудня — Народные Комиссары и Центральная рада (т. 35, стор. 137—139).

«Известия» (Бердянськ): 14 грудня — Ультиматум Совета Народных Комиссаров Раде (т. 35, стор. 137—139).

«Известия Исполнительного Комитета 8-ой армии»: 5 грудня — Декрет об аресте вождей гражданской войны против революции (т. 35, стор. 121); Правительство и Центральная рада (т. 35, стор. 137—139); 8 грудня — Речь т. Ленина о мире, произнесенная на Всероссийском съезде военного флота (т. 35, стор. 108—113); 23 грудня — 2-й крестьянский съезд. Речь Ленина (т. 35, стор. 133—136); 25 грудня — Речь тов. Ленина в Центральном Исполнительном Комитете (т. 35, стор. 129—131).

«Известия Екатеринославского Совета рабочих и солдатских депутатов»: 8 грудня — Ультиматум Раде (т. 35, стор. 137—139).

«Известия» (Лозово-Павлівськ): 8 грудня — Ультиматум Раде (т. 35, стор. 137—139).

«Известия» (Миколаїв): 6 грудня — Ультиматум Украинской раде (т. 35, стор. 137—139).

«Свободная мысль» (Орган Бердичевского Совета рабочих и солдатских депутатов): 6 грудня — Ультиматум Совета Комиссаров Украинской Раде (т. 35, стор. 137—139).

1918 р.

Січень. «Вестник Роменского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов»: 26 січня — Заключительная речь Ленина на съезде (т. 35, стор. 269—273).

«Вісті Ради» (Орган Полтавської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів): 26 січня — Декларация прав трудящегося и

* Публикації наводяться під тими назвами, під якими друкувалися в газетах. Посилання даються по Повному зібранню творів В. І. Леніна.

експлуатируемого народа (т. 35, стор. 210—214); Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа (т. 35, стор. 210—214).

«Голос солдата» (Орган при Совете рабочих и солдатских депутатов Екатеринослава): 12 січня — Декларация большевиков в Учредительном собрании (т. 35, стор. 218—219); 22 січня — Съезд Советов (т. 35, стор. 269—273).

«Голос революции» (Орган Румчерода): 31 січня — Третий Всероссийский съезд Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Заседание 18 января. Речь Ленина (т. 35, стор. 275—278).

«Донецкий пролетарий» (Орган областного комитета Донецкого и Криворожского бассейнов и Харьковского комитета РСДРП): 14 січня — Речь тов. Ленина (т. 35, стор. 229—233); 28 січня — Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа (т. 35, стор. 210—214).

«Известия» (Лозово-Павлівськ): 24 січня — Декрет о земле съезда Советов рабочих и солдатских депутатов (т. 35, стор. 22); 26 січня — Третий Всероссийский съезд Советов. Речь Ленина (т. 35, стор. 251—268).

«Народное слово» (Ромни): 11 січня — Декларация Совета Народных Комиссаров (т. 35, стор. 210—214).

Лютий. «Вестник» (Ромни): 19 лютого — Действия правительства Народных Комиссаров. Проект единовременного поимущественного налога. Поправка Ленина. (Декреты Советской власти, т. I, М., 1959, стор. 384—386); 22 лютого — Речь Председателя Народных Комиссаров Ленина, произнесенная в Смольном перед агитаторами, посылаемыми в провинцию (т. 35, стор. 310—314).

«Голос солдата» (Екатеринослав): 21 лютого — Вынужденное согласие на мир (т. 35, стор. 325); 23 лютого — К революционным массам (т. 35, стор. 343—344); 26 лютого — Ответ германскому правительству (т. 35, стор. 364).

«Голос революции» (Одеса): 21 лютого — Совет Народных Комиссаров и выступление германцев (т. 35, стор. 325).

«Голос пролетария» (Орган Херсонского губернского и Одесского комитетов РСДРП(б)): 14 лютого — Речь тов. Ленина (т. 35, стор. 275—278); 21 лютого — Обращение СНК к германскому правительству (т. 35, стор. 325).

«Донецкий пролетарий» (Харків): 15 лютого — Речь т. Ленина (т. 35, стор. 310—314); 22 лютого — Обращение СНК к германскому правительству (т. 35, стор. 325); 23 лютого — Беседа с тов. Лениным (т. 35, стор. 327); Воззвание Совета Народных Комиссаров (т. 35, стор. 343—344); 24 лютого — Разговор с Лениным (т. 35, стор. 351); 26 лютого — Содержание речи Ленина в Центральном Исполнительном Комитете (т. 35, стор. 356).

«Звезда» (Орган Екатеринославского комитета РСДРП(б)): 21 лютого — Возможность вынужденного подписания мира (т. 35, стор. 325).

«Известия» (Бердянськ): 14 лютого — 3-й Всероссийский съезд СР и СД. Речь Ленина (т. 35, стор. 251—268); 15 лютого — 3-й Всероссийский съезд СР и СД. Речь Ленина (Продолжение) (т. 35, стор. 251—268); 23 лютого — 3-й Всероссийский съезд СР и СД. Речь Ленина (Продолжение) (т. 35, стор. 251—268); 24 лютого — Правительству Германской Империи (т. 35, стор. 325).

«Известия Елисаветградского Военно-революционного комитета»: 1 лютого — Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа (т. 35, стор. 210—214);

«Известия» (Катеринослав): 24 лютого — Радиограммы (т. 35, стор. 343—344); 26 лютого — Ответ Германскому правительству (т. 35, стор. 364).

«Известия Киевского Совета рабочих и солдатских депутатов»: 14 лютого — Речь Председателя Народных Комиссаров тов. Ленина (т. 35, стор. 251—268).

«Известия» (Лозово-Павлівськ): 14 лютого — Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа, принятая на 3-м съезде Советов (т. 35, стор. 210—214); 27 лютого — Воззвание Народных Комиссаров. Социалистическое Отечество в опасности (т. 35, стор. 343—344).

«Власть труда» (Орган Николаевского Совета рабочих и военных депутатов): 20 лютого — По радиотелеграфу, принято 1 ч. 45 мин. дня (т. 35, стор. 325); 23 лютого — Всем (т. 35, стор. 343—344); 26 лютого — Ответ Народных Комиссаров Германскому правительству (т. 35, стор. 364).

«Известия Совета солдатских депутатов 8-й армии»: 12 лютого — Речь товарища Ленина перед закрытием съезда (т. 35, стор. 275—278).

«Свободный труд» (Голта): 28 лютого — Ленин о моменте (т. 35, стор. 352—353).

Березень. «Голос народа» (Орган при Совете рабочих и солдатских депутатов г. Екатеринослава): 19 березня — Всероссийский съезд Советов. Речь Ленина (т. 36, стор. 88—106); 20 березня — Речь Ленина (Продолжение) (т. 36, стор. 88—106).

«Голос труда» (Орган Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Лисичанского района): 21 березня — Речь Ленина в Московском Совете (т. 36, стор. 80—84); 23 березня — Речь Ленина (т. 36, стор. 88—106).

«Голос пролетария» (Одеса): 5 березня — Мир или война? (т. 35, стор. 352—353).

«Донецкий пролетарий» (Харків): 5 березня — Позиция ЦК РСДРП(б) в вопросе о сепаратном и аннексионистском мире (т. 35, стор. 372—375); 6 березня — Странное и чудовищное. (Окончание следует) (т. 35, стор. 382—389); К истории вопроса о несчастном мире (т. 35, стор. 234—242); 7 березня — К истории вопроса о несчастном мире (Окончание) (т. 35, стор. 234—242); Странное и чудовищное (Окончание) (т. 35, стор. 382—389); 14 березня — Съезд партии социал-демократов большевиков (т. 36, стор. 3—25); 19 березня — Черновой набросок проекта программы, предложенной тов. Лениным (т. 36, стор. 67—73); IV съезд Советов (т. 36, стор. 107—115).

«Наш голос» (Суми): 1 березня — Председатель Совета Народных Комиссаров о мире (т. 35, стор. 352—353); 7 березня — О революционной фразе (т. 35, стор. 329—339); 16 березня — Речь Ленина в годовщину революции (т. 36, стор. 80—84); Съезд партии соц.-дем. большевиков. Выступление Ленина о войне и мире (т. 36, стор. 3—25); 19 березня — 4-й Чрезвычайный Всероссийский съезд СРС и КД в Москве. Речь Ленина (т. 36, стор. 88—106); Резолюция, принятая съездом (т. 36, стор. 116—117).

«Известия» (Бердянськ): 20 березня — К истории вопроса о несчастном мире (т. 35, стор. 234—242); 21 березня — К истории вопроса о несчастном мире (Окончание) (т. 35, стор. 234—242); 22 березня — Съезд Советов Р.С. и Кр.Д. Речь товарища Ленина (т. 36, стор. 88—106); 28 березня — 4-й Всероссийский съезд Советов Р и СД (т. 36, стор. 107—115).

«Известия Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов

гор. Екатеринослава и Екатеринославской губернии»: 2 березня — Война или мир (т. 35, стор. 352—353); 12 березня — Странное и чудовищное (Окончание) * (т. 35, стор. 382—389); Речь Ленина на заседании 7 марта с политическим отчетом ЦК партии (т. 36, стор. 3—25); 19 березня — Речь Ленина в Московском Совдепе (т. 36, стор. 80—84); Всероссийский съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (т. 36, стор. 87); 20 березня — Всероссийский съезд Советов рабочих, солдатских и красноармейских депутатов. Речь Ленина (т. 36, стор. 88—106); Всероссийский съезд Советов рабочих, солдатских и красноармейских депутатов. Ленин (т. 36, стор. 107—115).

«Известия» (Лозово-Павлівськ): 1 березня — Заседание ЦИК. Речь Ленина (т. 35, стор. 326); 21 березня — Речь тов. Ленина (т. 36, стор. 88—106).

«Свободный труд» (Голта): 3 березня — Радиотелеграмма (т. 35, стор. 364).

Жовтень. «Киевский коммунист» (Орган областного Киевского комитета КП(б)У): 10 жовтня — Речь т. Ленина о международном положении (т. 37, стор. 93—95).

1919 р.

Лютий. «Борец за свободу» (Издание штаба особой группы Украинской Советской армии): 5 лютого — Все на работу по продовольствию и транспорту (т. 37, стор. 443—446).

Березень. «Знамя Советов» (Орган Черниговского губревкома и губкома КП(б)У): 21 березня — На заседании 8-го съезда РКП(б) (т. 38, стор. 129—147); 26 березня — Последний день работы 8-го съезда РКП (т. 38, стор. 205—209).

«Киевский коммунист» (Орган Киевского областного и городского комитетов КП(б)У): 9 березня — Проект программы РКП (большевики) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 81—121); 15 березня — Проект программы РКП (большевики) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 81—121); 16 березня — Проект программы РКП (большевики) (т. 38, стор. 81—121); 18 березня — Проект программы РКП (большевики) (Окончание) (т. 38, стор. 81—121).

«Известия Зеньковского уездного Совета рабочих и селянских депутатов»: 19 березня — Проект программы РКП (большевики) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 81—121); 26 березня — Проект программы РКП(б) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 81—121); 29 березня — Проект программы РКП(б) (Окончание следует) (т. 38, стор. 81—121).

«Известия» (Київ): 15 березня — Обзор печати (т. 37, стор. 489—491); 22 березня — 8-й съезд Российской Коммунистической партии. Первый день (т. 38, стор. 129—147); 8-й съезд Российской Коммунистической партии. Второй день (т. 38, стор. 148—168).

«Известия Лохвицкого уездного исполнительного комитета Совета рабочих, селянских, красноармейских депутатов и горисполкома»: 14 березня — Торжественное заседание ВЦИК и Московского Совета (т. 37, стор. 492—496); 28 березня — По России (т. 38, стор. 181).

«Известия Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов г. Лубен»: 26 березня — Привет Советскому правительству Венгрии (т. 38, стор. 181); 28 березня — 8 съезд РКП (Продолжение следует) ** (т. 38, стор. 125—128).

* Початку не знайдено.

** Продовження не знайдено.

«Известия» (Миколаїв): 26 березня — 8-й съезд Российской Коммунистической партии (т. 38, стор. 205—209).

«Известия Исполнительного комитета Роменского Совета рабочих и селянских депутатов»: 26 березня — Привет Советскому правительству Венгрии (т. 38, стор. 181).

«Известия Черниговского губревкома, уездисполкома и горсовета рабочих, крестьянских, красноармейских депутатов»: 20 березня — Речь т. Ленина, посвященная памяти т. Свердлова (т. 38, стор. 71—78).

«Сільська комуна» (Видання Виконавчого Комітету Ради робітничих та селянських депутатів Київщини): 15 березня — Завойоване і записане (т. 37, стор. 489—491).

Квітень. «Вісті — Известия» (Лубни): 24 квітня — Заявление тов. Ленина (т. 38, стор. 300—305).

«Известия Александрийского уездисполкома Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов»: 10 квітня — 8-й съезд Российской Коммунистической партии (т. 38, стор. 129—147).

«Известия» (Зіньків): 1 квітня — Проект программы РКП(б). (Окончание) (т. 38, стор. 81—121); 11 квітня — Телефонограмма Председателя Совета Обороны т. Ленина (т. 38, стор. 237).

«Известия» (Лохвиця): 3 квітня — Тезисы доклада т. Ленина о буржуазной и пролетарской демократии (Продолжение следует) (т. 37, стор. 469—486); 4 квітня — Тезисы доклада т. Ленина о буржуазной и пролетарской демократии (Продолжение следует) (т. 37, стор. 469—486); 5 квітня — Тезисы доклада т. Ленина о буржуазной и пролетарской демократии (Продолжение следует) (т. 37, стор. 469—486); 7 квітня — Тезисы доклада т. Ленина о буржуазной и пролетарской демократии (Продолжение следует) (т. 37, стор. 469—486); 8 квітня — Тезисы доклада т. Ленина о буржуазной и пролетарской демократии (Окончание) (т. 37, стор. 469—486); 25 квітня — Выступление Ленина на Пленуме Совета профессиональных союзов (т. 38, стор. 269—281); 26 квітня — Тезисы ЦК РКП(б) в связи с положением Восточного фронта (т. 38, стор. 263—266).

«Известия» (Миколаїв): 3 квітня — Работа агентов Колчака (т. 38, стор. 237); 13 квітня — Призыв к обороне страны (т. 38, стор. 263—266); 15 квітня — Речь Ленина (т. 38, стор. 269—281); 25 квітня — Заявление Ленина (т. 38, стор. 300—305).

«Известия» (Ромни): 17 квітня — Ленин о международном положении (т. 38, стор. 238—254); 25 квітня — Речь Ленина на конференции железнодорожников (т. 38, стор. 300—305).

Травень. «Известия» (Лохвиця): 5 травня — Речь тов. Ленина (т. 38, стор. 306—309).

«Известия исполкома Могилев-Подольского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов»: 4 травня — Ленин питерским рабочим (т. 38, стор. 260).

«Известия» (Орган Уманского уездисполкома): 1 травня — Кончим последнюю войну! Речь тов. Ленина (т. 38, стор. 306—309).

«Известия» (Чернігів): 31 травня — Т. Ленин об организованности венгерского пролетариата (т. 38, стор. 372—376).

Червень. «Известия» (Могилів-Подільський): 4 червня — Привет тов. Ленина (т. 38, стор. 372—376).

«Известия» (Ромни): 4 червня — Тов. Ленин о венгерской революции (т. 38, стор. 372—376).

Липень. «Коммуна» (Орган Сумского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и уездного комитета КП(б)У):

9 липня — Речь тов. Ленина (т. 39, стор. 28—40); 27 липня — Беседа т. Ленина с американским журналистом (т. 39, стор. 105—109).

«Красная Армия» (Орган Народного Комиссариата по военным делам Украины): 24 липня — Тов. Ленин о мировой революции (т. 39, стор. 105—109).

«Известия» (Ромни): 16 липня — Речь т. Ленина на заседании Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета (Окончание следует) (т. 39, стор. 28—40); 17 липня — Речь т. Ленина на заседании Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета (Окончание) (т. 39, стор. 28—40).

«Одесский коммунист» (Орган Одесского губкома КП(б)У): 13 липня — Положение советских республик. Речь тов. Ленина (т. 39, стор. 28—40).

Серпень. «Коммуна» (Орган Харьковского губисполкома и Харьковского губкома КП(б)У): 6 серпня — Тов. Ленин о продовольственном вопросе (т. 39, стор. 110—121); 7 серпня — Тов. Ленин о продовольственном вопросе (Окончание) (т. 39, стор. 110—121).

«Известия Совета рабоче-крестьянской обороны Украины и губисполкома рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Черниговщины»: 9 серпня — Власть наша крепка. Речь т. Ленина (т. 39, стор. 139—140).

Вересень. «Известия Волынского губернского комитета рабоче-крестьянской обороны»: 19 вересня — Объединенное заседание ВЦИК и Московского Совета (т. 39, стор. 275—285).

«Известия» (Чернігів): 25 вересня — Выступление т. Ленина (т. 39, стор. 162—168).

Листопад. «Знамя Советов» (Чернігів): 27 листопада — Речь тов. Ленина (т. 39, стор. 291—298).

«Известия» (Житомир): 22 листопада — Речь тов. Ленина о крестьянстве (т. 39, стор. 291—298).

Грудень. «Власть Советов» (Орган Полтавского губернского Военно-революционного комитета и губкома КП(б)У): 21 грудня — Резолюція ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні» (т. 39, стор. 313—316).

«Известия Волынского губернского революционного комитета»: 15 грудня — Речь т. Ленина (т. 39, стор. 363—388); 17 грудня — Резолюція ЦК РКП(б) о Советской власти на Украине (т. 39, стор. 313—316); 18 грудня — Заключительная речь т. Ленина (т. 39, стор. 406—409).

«Известия» (Чернігів): 18 грудня — Резолюція ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні (т. 39, стор. 313—316); Речь товарища Ленина (т. 39, стор. 363—388); 19 грудня — Речь тов. Ленина (Продолжение) (т. 39, стор. 363—388); 20 грудня — Речь тов. Ленина (Продолжение) (т. 39, стор. 363—388); 21 грудня — Речь тов. Ленина (т. 39, стор. 363—388).

1920 р.

Січень. «Роста» (Київ): 11 січня — Письмо тов. Ленина к рабочим и крестьянам Украины (т. 40, стор. 39—45).

«Роста» (Катеринослав): 14 січня — Из письма к рабочим и крестьянам Украины (т. 40, стор. 39—45).

Лютий. «Знамя Советов» (Чернігів): 15 лютого — Речь Ленина на беспартийной конференции (т. 40, стор. 121—123).

«Известия Николаевского революционного комитета»: 4 лютого — Врозь или вместе (т. 40, стор. 39—45).

«Одесский коммунист»: 13 лютого — Письмо тов. Ленина к рабочим и крестьянам Украины (Продолжение следует) (т. 40, стор. 39—45); 18 лютого — Резолюция ЦК РКП(б) о Советской власти на Украине (т. 39, стор. 313—316); 28 лютого — Речь тов. Ленина (т. 40, стор. 85—106).

«Селянин» (Орган Полтавського губкому КП(б)У): 13 лютого — Тов. Ленін про сучасний момент (т. 40, стор. 121—123).

«Роста» (Катеринослав): 12 лютого — Речь тов. Ленина (т. 40, стор. 119—120).

«Роста» (Київ): 8 лютого — Доклад т. Ленина на сессии ВЦИК (т. 40, стор. 85—106); 15 лютого — Речь тов. Ленина (т. 40, стор. 121—123).

Березень. «Одесский коммунист»: 9 березня — Война на фронте труда (т. 40, стор. 188—194).

«Известия» (Миколаїв): 5 березня — Речь Ленина на казачьем съезде (т. 40, стор. 161—180); 12 березня — Речь Ленина на пленуме Совета (т. 40, стор. 188—194).

«Роста» (Катеринослав): 2 березня — Коль война, так по военному (т. 40, стор. 119—120).

«Укроста» (Катеринослав): 30 березня — Что говорит т. Ленин? (т. 40, стор. 188—194).

Квітень. «Знамя Советов» (Чернігів): 1 квітня — Девятый Всероссийский съезд компартии (т. 40, стор. 227—245).

«Красный путь» (Орган Советской Правобережной Юго-Западной железной дороги): 27 квітня — Чествование тов. Ленина (т. 40, стор. 307—309).

«Одесский коммунист»: 21 квітня — Доклад тов. Ленина (Окончание) (т. 40, стор. 227—245).

Травень. «Большевик» (Орган Славянского Совета рабочих и красноармейских депутатов и комитета КП(б)У): 16 травня — Тов. Ленин о войне с Польшей (т. 41, стор. 105—110).

«Пламя революции» (Ромни): 6 травня — Чествование тов. Ленина (т. 40, стор. 307—309).

«Укроста» (Катеринослав): 12 травня — Нам навязали новую войну. Подыдемся все, как один человек, чтобы защитить себя! (т. 40, стор. 312—315).

Червень. «Вісті» (Орган Полтавського губвиконкому): 20 червня — Речь тов. Ленина на Всероссийском совещании по работе в деревне (т. 41, стор. 129—141).

«Известия» (Миколаїв): 22 червня — Речь т. Ленина на Всероссийском совещании по работе в деревне (т. 41, стор. 129—141).

«Пролетарий» (Орган Харьковского губисполкома): 15 червня — Тов. Ленин о войне с Польшей и Врангелем (т. 41, стор. 129—141).

Липень. «Известия» (Миколаїв): 31 липня — Речь тов. Ленина на открытии II Конгресса Коммунистического Интернационала (т. 41, стор. 205—224).

«Селянська правда» (Орган Житомирського губкому КП(б)У): 14 липня — Добиймо їх (т. 41, стор. 129—141).

Серпень. «Большевик» (Слов'янськ): 5 серпня — Второй Конгресс III-го Коммунистического Интернационала (т. 41, стор. 230—235).

«Красное знамя» (Орган Реввоенсовета 14-ой Советской Армии): 3 серпня — Работа 2-го съезда 3-го Интернационала (т. 41, стор. 230—

235); Речь т. Ленина о международном положении (Продолжение следует) (т. 41, стор. 205—224); 4 серпня — Речь т. Ленина о международном положении (Продолжение) (т. 41, стор. 205—224).

Вересень. «Пролетарий» (Харків): 24 вересня — К предстоящему товарообмену (т. 51, стор. 278—279).

Жовтень. «Вісті Бердичівського повітового ревкому»: 16 жовтня — До незаможних селян України (т. 41, стор. 318—319).

«Знамя Советов» (Чернігів): 5 жовтня — Победа за нами (т. 41, стор. 267—271); 7 жовтня — Речь Ленина (т. 41, стор. 284—303).

«Известия» (Миколаїв): 8 жовтня — Третий Всероссийский съезд Коммунистической молодежи (т. 41, стор. 284—303).

«Путь Советов» (Орган Енакиевского уездисполкома и комитета КП(б)У): 16 жовтня — Всероссийский съезд красной молодежи (т. 41, стор. 284—303).

Листопад. «Більшовик» (Орган Полтавського губкому КП(б)У): 6 листопада — Чергові завдання партійного будівництва (т. 41, стор. 278—280).

«Вісті» (Бердичів): 9 листопада — 3 годовщина Октябрьской революции (т. 42, стор. 1—6).

«Известия» (Миколаїв): 9 листопада — Вожди революции о 3-ей Октябрьской годовщине (т. 42, стор. 1—6).

«Укроста» (Кременчук): 9 листопада — Вожди революции о 3-ей годовщине Октябрьской годовщины (т. 42, стор. 1—6).

Грудень. «Большевик» (Слов'янськ): 12 грудня — Ответ т. Ленина (т. 42, стор. 51).

«Бюллетень газеты «Большевик» (Слов'янськ): 29 грудня — Из доклада тов. Ленина (т. 42, стор. 122—154).

«Знамя Советов» (Чернігів): 25 грудня — Доклад т. Ленина (т. 42, стор. 122—154); 26 грудня — Из речи т. Ленина (Продолжение) (т. 42, стор. 122—154).

«Красный Донбасс» (Орган политотдела Украинской трудовой армии): 2 грудня — Ответ тов. Ленина главному правлению каменно-угольных копей Восточной Сибири (т. 51, стор. 232).

«Луганская правда» (Орган Луганского райпарткома КП(б)У и исполкома): 10 грудня — Тов. Ленин о рабочей оппозиции. Из речи на Московской губконференции РКП(б) (т. 42, стор. 17—36); 25 грудня — VIII Всероссийский съезд Советов. Доклад тов. Ленина (т. 42, стор. 122—154).

«Известия» (Миколаїв): 14 грудня — О камчатских концессиях (т. 42, стор. 40—43).

«Оборона труда» (Орган Политуправления Киевского военного округа): 24 грудня — Восьмой Всероссийский съезд Советов. Доклад тов. Ленина (т. 42, стор. 122—154); 29 грудня — Письмо Ленина Красной Пресне (т. 42, стор. 193—194); 30 грудня — 8-ой Всероссийский съезд Советов. Речь тов. Ленина (Окончание следует) (т. 42, стор. 122—154); 31 грудня — Речь тов. Ленина (Окончание) (т. 42, стор. 122—154).

«Укроста» (Київ): 8 грудня — Телеграмма тов. Ленина (т. 42, стор. 51).

«Укроста» (Кременчук): 24 грудня — Речь тов. Ленина (т. 42, стор. 122—154).

«Укроста» (Ізюм): 11 грудня — Ответ тов. Ленина (т. 42, стор. 51); 30 грудня — Восьмой Всероссийский съезд Советов (т. 42, стор. 122—154); 31 грудня — Восьмой Всероссийский съезд Советов (т. 42, стор. 122—154).

«Путь Советов» (Єнакієве): 28 грудня — Доклад тов. Леніна (т. 42, стор. 122—154); 29 грудня — Доклад т. Леніна (Окончание) (т. 42, стор. 122—154).

«Южный гудок» (Орган южного отдела Главполитпути и южного бюро ВПСЖ): 8 грудня — Ответ тов. Леніна (т. 42, стор. 51).

Врахування наведених вище даних про публікацію ленінських праць в газетах України дозволяє зробити висновок про те, що протягом листопада 1917 р.—грудня 1920 р. в газетній періодиці республіки було опубліковано понад 210 творів В. І. Леніна. Більшість з них друкувалася в різних газетах багато разів. Так, ленінський Декрет про мир, схвалений II Всеросійським з'їздом Рад, опублікували — 32 газети, Декрет про землю — 24, а «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», написаний В. І. Леніним, вмістили на своїх сторінках 12, резолюцію ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні», схвалену VIII Всеросійською конференцією РКП(б) — 9, «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» — 15, а відозву «До незаможних селян України» — 18 газет республіки. Інколи одна й та ж газета публікувала ту чи іншу ленінську працю двічі і навіть тричі. Лише протягом 1920 р. твори В. І. Леніна друкувалися в газетах України понад 450 разів.

Переважна більшість ленінських праць досліджуваного періоду передруковувалася місцевими газетами із сторінок центральної більшовицької преси. Ряд творів В. І. Леніна були вперше опубліковані саме в газетній періодиці України. Зокрема, «Радиограмма в Берлин германскому правительству о прибытии в Брест-Литовск советской делегации» (Декреты Советской власти, т. II, М., 1959, стр. 646—647), «Привітальна радіотелеграма від імені з'їзду урядові Угорської Радянської республіки» (т. 38, стор. 181), «Привітання Баварській Радянській республіці» (т. 38, стор. 311—312), «Телеграма комісарам усіх залізниць» (т. 51, стор. 333—334), «Телеграма Х. Г. Раковському, О. Г. Шліхтеру, М. І. Подвойському» (т. 50, стор. 349—350), «До незаможних селян України» (т. 41, стор. 318—319), «Телеграма Радянському урядові України і штабові Південного фронту» (т. 41, стор. 349)².

У 1921—1923 рр. продовжувалась широка публікація праць В. І. Леніна на сторінках газет України.

В бібліографічному покажчику «Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970 рр.)» (Харків, 1970 р.) є відомості про 248 публікацій з праць В. І. Леніна в газетах України в 1921—1923 рр. В результаті перегляду значної кількості періодичних видань України за той період, виявлено ще 169 ленінських публікацій. Всього за 1921—1923 рр. вже знайдено 407 публікацій праць В. І. Леніна, надрукованих в повному тексті, скорочено, уривками або у вигляді викладу.

1921 р.

Січень. «Вісті» (Київ): 4 січня — Т. Ленін про сільське господарство. Уривок (т. 42, стор. 155—164).

² Див.: В. А. Молостов. Публікація ленінських творів у більшовицьких газетах України (березень 1918 — серпень 1919 рр.) — «УІЖ», № 4, стор. 66—68; П. Х. Беляєва. Публікація ленінських творів у газетах України (грудень 1919—1920 рр.). — «УІЖ», 1969, № 8, стор. 132; І. Л. Гошляк. Назв. праця, стор. 57.

«Вісті—Известия» (Одеса): 15 січня — Тов. Ленін о концессиях (т. 42, стор. 40—43).

Лютий. «Большевик» (Одеса): 19 лютого — Тов. Ленін о посеве (т. 42, стор. 296—299).

«Моряк» (Одеса): 17 лютого — О характере наших газет. Из статьи В. И. Ленина (т. 37, стор. 85—87).

«Профессиональная жизнь» (Одеса): 3 лютого — Речь тов. Ленина. Роль профсоюзов (т. 42, стор. 195—218).

Березень. «Більшовик» (Одеса): 4 березня — Привітання від тов. Леніна (т. 42, стор. 338); 18 березня — Доклад тов. Леніна на X з'їзді РКП (т. 43, стор. 50—64).

«Большевик» (Одеса): 4 березня — Приветствие тов. Ленина (т. 42, стор. 338); 12 березня — Доклад тов. Ленина (т. 43, стор. 6—29); 18 березня — Доклад т. Ленина о натуральном налоге (т. 43, стор. 50—64).

«Вісті—Известия» (Одеса): 3 березня — Тов. Ленін о моменте (т. 42, стор. 340—352). Приветствие от тов. Ленина (т. 42, стор. 338); 11 березня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 3—5). — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 6—29); 22 березня — Заключительная речь тов. Ленина (т. 43, стор. 106—113); 24 березня — Вопрос о натуральном налоге. Заключительная речь тов. Ленина (т. 43, стор. 65—74); 31 березня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 116—129).

«Коммунист» (Київ): 11 березня — X съезд РКП(б) (т. 43, стор. 6—29); 15, 16, 17 березня — Речь (т. 43, стор. 6—29); 18 березня — Заключительная речь (т. 43, стор. 30—49); 20 березня — Доклад о натуральном налоге (т. 43, стор. 50—64).

«Красная оборона» (Одеса): 3 березня — Внешнее и внутреннее положение республики. Речь Ленина на пленуме Московского Совета. (т. 42, стор. 340—352). Пятый Всеукраинский съезд Советов (т. 42, стор. 338); 11 березня — Положение Советской Республики и очередные задачи (Речь тов. Ленина) (т. 43, стор. 6—29); 20 березня — Доклад тов. Ленина о натуральном налоге (т. 43, стор. 50—64).

«Кременчугская стенная газета Укроста» (Кременчук): 13 березня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 50—64).

«Моряк» (Одеса): 12 березня — Десятый съезд партии (т. 43, стор. 6—29); 18 березня — Речь тов. Ленина на X съезде РКП (т. 43, стор. 6—29); 22 березня — Заключительное слово тов. Ленина (т. 43, стор. 65—74); 24 березня — Тов. Ленін о продовольственном налоге (т. 43, стор. 187—224).

«Профессиональная жизнь» (Одеса): 24 березня — Из речи т. Ленина (т. 43, стор. 6—29).

«Селянська біднота» (Харків): 25 березня — На шляху відновлення господарства. Промова т. Леніна на 10 з'їзді РКП (т. 43, стор. 3—5).

«Станок» (Одеса): 3 березня — К более рассчитанной и победоносной работе (т. 42, стор. 340—352); 11 березня — Десятый съезд Коммунистической партии (т. 43, стор. 6—29); 18 березня — Съезд РКП (т. 43, стор. 30—49). Съезд РКП (т. 43, стор. 50—64).

«Югукроста» (Одеса): 2 березня — Доклад тов. Ленина на Московском Совете (т. 42, стор. 340—352).

Квітень. «Вісті—Известия» (Одеса): 17 квітня — Ленин о прод-налоге (т. 43, стор. 131—145); 19 квітня — Новое законодательство в сельском хозяйстве и коммунизм. Доклад тов. Ленина (т. 43, стор. 131—145); 20 квітня — Тов. Ленін о крестьянских хозяйствах (т. 43, стор. 131—145).

«Коммунист» (Київ): 19 квітня — О нашей экономической политике (т. 43, стор. 131—145); 21, 23, 29 квітня — Об экономической политике (Доклад на собрании секретарей и ответственных представителей ячеек РКП г. Москвы и Московской губернии) (т. 43, стор. 131—145).

«Киевский пролетарий»: 19 квітня — Государственный капитализм. (Тов. Ленин о деревне) (т. 43, стор. 131—145).

«Красная оборона» (Одеса): 17 квітня — Что такое продналог? (т. 43, стор. 131—145).

«Моряк» (Одеса): 2 квітня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 116—129); 16 квітня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 116—129).

«Южный транспорт» (Одеса): 1, 4 квітня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 116—129).

«Югукроста» (Одеса): 10 квітня — Как совместить новое законодательство в области сельского хозяйства с коммунизмом (т. 43, стор. 131—145).

Травень. «Вісті—Известия» (Одеса): 8 травня — Ленин о кооперации (т. 43, стор. 187—224); 12 травня — Тов. Ленин о борьбе с бюрократизмом (т. 43, стор. 187—224); 29 травня — Вопросы экономической политики (т. 43, стор. 293—307).

«Коммунист» (Харків): 29 травня — Заключительное слово по докладу о продовольственном налоге 27 мая (т. 43, стор. 293—307).

«Красная оборона» (Одеса): 9 травня — Тов. Ленин о кооперации (т. 43, стор. 187—224).

«Югукроста» (Одеса): 5 травня — Вперед на разруху (т. 43, стор. 187—224); 31 травня — Новая экономическая политика (Речь тов. Ленина) (т. 43, стор. 293—307).

Червень. «Вісті—Известия» (Одеса): 5 червня — Цель новой продовольственной политики (Из речи тов. Ленина на Всероссийской партийной конференции) (т. 43, стор. 277—292); 11 червня — Заключительное слово тов. Ленина (т. 43, стор. 315—316); 19 червня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 323—332).

«Коммунист» (Київ): 1 червня — Об экономической политике (т. 43, стор. 277—292); 19 червня — Речь на 3 Всероссийском продовольственном совещании (т. 43, стор. 323—332).

«Коммунист» (Одеса): 12 червня — О продналоге (Доклад тов. Ленина) (т. 43, стор. 277—292); 20 червня — О продналоге (Доклад тов. Ленина) (т. 43, стор. 277—292).

«Красная оборона» (Одеса): 1 червня — Речь тов. Ленина (т. 43, стор. 293—307).

«Молот» (Одеса): 18 червня — Трудящиеся сами решают все вопросы (т. 43, стор. 323—332).

«Станок» (Одеса): 7 червня — Письмо т. Ленина (т. 43, стор. 180—182).

Липень. «Більшовик» (Одеса): 12 липня — Доклад тов. Ленина (т. 44, стор. 32—50).

«Вісті—Известия» (Одеса): 10 липня — доклад т. Ленина о внутреннем и внешнем положении Советской России и тактике РКП (т. 44, стор. 3—12); 17 липня — Доклад тов. Ленина (т. 44, стор. 3—12); 20 липня — Приветствие тов. Ленина (т. 44, стор. 65—66).

«Коммунист» (Київ): 2 липня — Выступление (т. 44, стор. 15—20); 10 липня — Доклад (т. 44, стор. 32—50).

«Коммунист» (Харків): 10 липня — Доклад тов. Ленина (т. 44, стор. 32—50).

«Моряк» (Одеса): 5 липня — Речь Ленина (т. 44, стор. 15—20).

«Станок» (Одеса): 10 липня — Доклад Ленина о внутреннем и внешнем положении и тактике РКП (т. 44, стор. 32—50); 19 липня — Съезд центросоюза (т. 44, стор. 65—66).

Серпень. «Більшовик» (Одеса): 10 серпня — Слухай, селянин! (т. 44, стор. 71).

«Вісті—Известия» (Одеса): 9 серпня — Обращение тов. Ленина к пролетариям всех стран (т. 44, стор. 70). — Обращение тов. Ленина к крестьянам Украины (т. 44, стор. 71); 18 серпня — Письмо Ленина (т. 44, стор. 71).

«Коммунист» (Київ): 10 серпня — Обращение к международному пролетариату. 2 августа 1912 г. (т. 44, стор. 70).

«Коммунист» (Харків): 9 серпня — К пролетариям всех стран (т. 44, стор. 70). — Воззвание к крестьянам Украины (т. 44, стор. 71).

«Молот» (Одеса): 8 серпня — Обращение тов. Ленина к пролетариям всех стран (т. 44, стор. 70).

«Незаможний селянин» (Полтава): 13 серпня — Лист т. Леніна до селян України. Правобережна Україна в цьому році збрала чудовий урожай (т. 44, стор. 71).

«Станок» (Одеса): 9 серпня — СТО и Губэкономпросвещение. (Наказ тов. Ленина) (т. 43, стор. 245—269). Обращение тов. Ленина к пролетариям всех стран (т. 44, стор. 70).

Вересень. «Вісті—Известия» (Одеса): 17 вересня — Рабочее движение в Германии (Письмо Ленина) (т. 44, стор. 81—92); 27 вересня — т. Ленин о чистке партии (т. 44, стор. 114—116); 30 вересня — О чистке партии (т. 44, стор. 114—116).

«Коммунист» (Харків): 27 вересня — О чистке партии (т. 44, стор. 114—116).

Жовтень. «Вісті—Известия» (Одеса): 12 жовтня — Тов. Ленин об электрификации Республики (т. 44, стор. 127—128); 21 жовтня — Речь тов. Ленина (т. 44, стор. 147—166).

«Красный Черноморский флот» (Севастополь): 7 жовтня — О чистке партии (т. 44, стор. 114—116).

«Станок» (Одеса): 12 жовтня — Тов. Ленин об электрификации (т. 44, стор. 127—128); 21 жовтня — Наша политика и борьба за культуру. Речь тов. Ленина на съезде Политпросветов (т. 44, стор. 147—166).

Листопад. «Вісті—Известия» (Одеса): 8 листопада — Тов. Ленин об оживлении торговли (т. 44, стор. 211—219); 13 листопада — Заключительная речь тов. Ленина на Московской партийной конференции (т. 44, стор. 204—210); 30 листопада — Талантливая книжка (т. 44, стор. 238—239).

«Станок» (Одеса): 13 листопада — Ответы тов. Ленина (т. 44, стор. 204—210).

Грудень. «Вісті—Известия» (Вінниця): 27 грудня — Речь тов. Ленина (т. 44, стор. 279—315).

«Вісті—Известия» (Одеса): 25 грудня — Речь тов. Ленина. Окончание (т. 44, стор. 279—315); 31 грудня — Наказ советским органам (т. 44, стор. 320—323).

«Красный Черноморский флот» (Севастополь): 27 грудня — Речь товарища Ленина. Положение неустойчивого равновесия (т. 44, стор. 279—315).

«Станок» (Одеса): 27 грудня — Речь т. Ленина (т. 44, стор. 279—315).

1922 р.

Січень. «Більшовик» (Одеса): 1 січня — Наказ съезда. Специалисты на борьбу с сельскохозяйственной неграмотностью (т. 44, стор. 320—323).

«Моряк» (Одеса): 31 січня — Роль и задачи профсоюза. Постановление ЦК РКП (т. 44, стор. 326—337).

«Рычаг» (Одеса): 1 січня — Роль профсоюзов (т. 42, стор. 195—218). Наказ съезда (т. 44, стор. 320—323); 10 січня — Новая экономполитика, электрификация, профсоюзы (Из речи тов. Ленина). Окончание (т. 44, стор. 279—315); 29 січня — О роли и задачах профсоюзов в новых условиях. (Постановление ЦК РКП(б)) (т. 44, стор. 326—337).

Лютий. «Вісті—Известия» (Одеса): 2 лютого — Постановление ЦК РКП о профсоюзах (т. 44, стор. 326—337).

«Моряк» (Одеса): 4 лютого — О роли и задачах профсоюзов. (Постановление ЦК РКП(б)) (т. 44, стор. 326—337).

Березень. «Вісті—Известия» (Одеса): 31 березня — Задачи съезда (т. 45, стор. 63—64). Речь тов. Ленина (т. 45, стор. 65—109).

«Известия» (Вінниця): 31 березня — Речь на XI съезде РКП (т. 45, стор. 65—109).

«Моряк» (Одеса): 11 березня — Речь тов. Ленина. (Из телеграмм) (т. 45, стор. 1—16).

«Пролетарская правда» (Київ): 30 березня — Вступительное слово тов. Ленина (т. 45, стор. 63—64).

Квітень. «Вісті—Известия» (Одеса): 4 квітня — Заключительная речь тов. Ленина (т. 45, стор. 110—123); 13 квітня — Заключительное слово тов. Ленина (т. 45, стор. 128—129).

«Моряк» (Одеса): 1 квітня — Речь тов. Ленина (т. 45, стор. 65—109); 4 квітня — Заключительная речь тов. Ленина (т. 45, стор. 110—123); 9 квітня — Речь тов. Ленина (т. 45, стор. 128—129); 13 квітня — Тов. Ленин о конференции трех Интернационалов (т. 45, стор. 131—135).

Вересень. «Вісті—Известия» (Одеса): 20 вересня — Письмо тов. Ленина (т. 45, стор. 199—200).

«Известия» (Вінниця): 20 вересня — Обращение Ленина к съезду (т. 45, стор. 199—200).

«Коммунист» (Харків): 19 вересня — Письмо (т. 45, стор. 199—200).

«Моряк» (Одеса): 20 вересня — Всероссийский съезд профсоюзов (т. 45, стор. 199—200).

Жовтень. «Известия» (Одеса): 28 жовтня — Обществу друзей Советской России (в Америке) (т. 45, стор. 218). — Обществу технической помощи Советской России (т. 45, стор. 219); 31 жовтня — Поздравление тов. Ленина (т. 45, стор. 225).

«Коммунист» (Харків): 25 жовтня — Письмо (т. 45, стор. 217). Обществу технической помощи Советской России (т. 45, стор. 219); 28 жовтня — Приветствие Совнаркома РСФСР освобожденному Приморью (т. 45, стор. 225).

«Пролетарская правда» (Київ): 26 жовтня — Приветствие «Союзу друзей России» (т. 45, стор. 218). Обществу технической помощи Советской России (т. 45, стор. 219).

Листопад. «Известия» (Одеса): 3 листопада — Тов. Ленин о сотрудничестве Советской России с Антантой (т. 45, стор. 226—232); 5 листопада — Речь тов. Ленина (т. 45, стор. 233—238); 9 листопада —

4-й конгрес Комінтерна. Перше засідання (т. 45, стор. 265); 12 листопада — Тов. Ленін об англо-руських відносинах (т. 45, стор. 226—232); «Правде» (т. 45, стор. 241); 15 листопада — Інтерв'ю тов. Леніна, дане кореспонденту «Манчестер-Гардіан» (т. 45, стор. 226—232); 16 листопада — Річ тов. Леніна (т. 45, стор. 266—281); 18 листопада — П'ять років російської революції і перспективи світової революції. Доклад тов. Леніна (т. 45, стор. 266—281); 23 листопада — Річ тов. Леніна в Московському Союзі (т. 45, стор. 287—295); 26 листопада — Річ тов. Леніна на пленумі Московського Союзу (т. 45, стор. 287—295); 30 листопада — Привіт тов. Леніна робітникам просвіщенія (т. 45, стор. 301—302).

«Коммунист» (Харків): 23 листопада — Письмо (т. 45, стор. 199—200).

«Моряк» (Одеса): 5 листопада — Из речи тов. Леніна на IV сессии ВЦИК (т. 45, стор. 233—338); 12 листопада — Ленін о проливах (т. 45, стор. 226—232).

«Пролетарий» (Харків): 1 листопада — Річ тов. Леніна на 4-й сессии ВЦИК (т. 45, стор. 233—338); 11 листопада — Имперіалізм і комунізм во зовнішній політиці. Беседа с тов. Лениным (т. 45, стор. 226—232); 22 листопада — Річ тов. Леніна на засіданні Московського Союзу (т. 45, стор. 287—295).

Грудень. «Известия» (Одеса): 7 грудня — Третій конгрес Комінтерна молодіжні (т. 45, стор. 303); 12 грудня — Телеграма тов. Ленина (т. 45, стор. 316).

1923 р.

Січень. «Моряк» (Одеса): 7 січня — Культурний рівень Советской России. Стаття т. Ленина (т. 45, стор. 346—350).

Березень. «Звезда» (Катеринослав): 10 березня — Лучшее меньше, да лучше (т. 45, стор. 368—383).

Червень. «Южный селянин» (Одеса): 7 червня — Простой, легкий и доступный для селянина путь к социализму. Стаття о кооперации тов. Ленина (т. 45, стор. 351—358).

Вересень. «Молодая гвардия» (Одеса): 8 вересня — Ильич о газете (т. 45, стор. 5—13).

Отже, вивчення більшовицької преси України досліджуваного періоду дало змогу значно розширити наші знання про розмах і масштаби проведеної партійними організаціями серед трудящих мас республіки роботи по пропаганді всеперемагаючих ідей лєнінізму. Розшук публікацій лєнінських праць, опублікованих в пресі України в перші роки Радянської влади, тобто ще за життя В. І. Леніна, необхідно продовжувати.

ПРАЦЯ В. І. ЛЕНИНА В «КИЕВСКОМ СЛОВЕ» В 1905 р.

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

Бібліографічний покажчик «Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970)» подає найповнішу інформацію про доживтєві публікації лєнінських творів у нашій республіці. Зокрема, про написану в період першої російської революції В. І. Лениним і опубліковану в багатотомних виданнях його творів «Постанову Виконавчого комітету Петербурзької Ради робітничих депутатів 14 (27) листопада про за-

ходи боротьби з локаутом» тут повідомляється, що в листопаді 1905 р. цей лєнінський документ було передруковано окремою листівкою тиражем 10 тис. примірників Об'єднаним Одеським комітетом РСДРП. Про це ж сповіщає й фундаментальна біохроніка В. І. Леніна, яку видає інститут марксизму-лєнінізму при ЦК КПРС¹.

Про те ці відомості неповні. Ще одну публікацію вищезгаданого лєнінського документу нами знайдено на сторінках газети «Киевское слово», комплект якої за 1905 р. зберігається в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР. Обставини опублікування лєнінської праці в Києві в буремні дні піднесення масового революційного руху 1905 р. являють значний дослідницький інтерес, особливо — для істориків КПРС. Перш за все необхідно в'яснити політичне обличчя і соціально-класовий напрямок «Киевского слова», який опублікував лєнінську працю. На жаль, спеціальної розвідки про нього ще не написано, хоч загалом радянські дослідники різних поколінь одностайні в оцінці «Киевского слова» періоду піднесення революції в осінні місяці 1905 р. як напівофіційного органу тодішньої Київської організації РСДРП².

Мемуарні джерела, архівні та опубліковані документи дають змогу сказати дещо більше про саму газету, історію створення і видання її. У ЦДІА УРСР у Києві у фонді царського цензурного відомства зберігається справа «Про видання газети «Киевское слово». Тут документи, які засвідчують неодноразові порушення газетою цензурних правил аж до самовільного надрукування явочним порядком статей і заміток, ще в рукописах заборонених цензурними властями³.

1918 р. опубліковано спогади одного з колишніх царських цензорів періоду першої російської революції. На початок революції 1905 р., як свідчать документи, «Киевское слово» належало професору-економісту Київського університету А. Я. Антоновичу і набуло слави вкрай консервативного органу. Зміст газети визначали численні передруки матеріалів з найреакційніших «Московских ведомостей», тираж її був 900 примірників, а основний контингент передплатників становило духовенство⁴.

Дружина власника газети, вона ж офіційний видавець її, В. М. Антонович спробувала «влити нове вино в старі міхи» і запросила на роботу редактора присяжного повіреного В. З. Фінна, якому (за пізнішим повідомленням петербурзької щоденної легальної більшовицької газети «Новая жизнь») «Киевское слово» було незабаром продане у власність⁵. Новий редактор-видавець, що формально не належав до жодної політичної партії, але співчутливо ставився до революційного руху, надав право визначити політичний, літературний напрямок газеті групі своїх найближчих співробітників — соціал-демократів⁶. Їх

¹ Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970). Бібліографічний покажчик, Харків, 1971, стор. 40, 543; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 2, 1905—1912, М., 1971, стор. 200.

² Див.: В. Манилов. Киевский Совет рабочих депутатов в 1905 г., К., 1926, стор. 23; П. М. Шморгун. Большевистские организации Украины в годы первой русской революции, М., 1955, стор. 157; Г. М. Деренковский. Серьезные недостатки одного исследования.— История СССР, 1962, № 3, стор. 167, 170; В. Г. Сарбей. В. В. Вакар — перший більшовицький історик революційної боротьби київських робітників у дожовтневий період — «Історичні дослідження. Вітчизняна історія», Вип. I, К., 1975, стор. 152; та ін.

³ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 294, оп. I, спр. 384, арк. 5, 11зв.

⁴ А. Сидоров. В Києве (Из воспоминаний бывшего цензора). — «Голос минувшего», 1918, № 7—9, стор. 139—140.

⁵ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 294, оп. I, спр. 384, арк. 9; «Новая жизнь», 1 (14) грудня 1905 р.

⁶ М. К. Большевики в 1905 г. в Києве. (По материалам вечера воспоминаний) — «Летопись революции», 1925, № 4, (13), стор. 46.

власні прізвища або псевдоніми знаходимо під багатьма провідними статтями «Киевского слова», а також в оголошеннях для передплатників про склад визначних співробітників газети. Ці оголошення, в яких читачів також повідомляли, що з 16 (29) серпня газета стала виходити «за новою редакцією» і «з зовсім поновленим складом співробітників», регулярно друкувалися на першій сторінці «Киевского слова» протягом жовтня-листопада аж до заборони її видання за розпорядженням царських властей 1 (14) грудня.

В той період провідний напрямок в «Киевском слове» визначався публікаціями матеріалів, належних перу соціал-демократів⁷. За образним виразом одного з них В. В. Вакара — талановитого журналіста, свого часу активного кореспондента ленінської «Искры», а в період революції 1905 р. за офіційною посадою присяжного повіреного — колеги нового власника — видавця «Киевского слова», останнє виходило в світ тиражем не менше 15 тис. примірників, являючи собою «сущільну прокламацію», яку маси сприймали як відозву до розгортання революційної боротьби⁸. Активно співробітничали в той період в «Киевском слове», друкуючись там під власними прізвищами або псевдонімами, відомі учасники революційних подій 1905 р. у Києві більшовики О. Г. Шліхтер, В. В. Вакар, А. М. Мельницький, М. П. Козеренко, Л. М. Кнуляни.

«Новая жизнь», що виходила одночасно під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, в одному з своїх номерів позитивно оцінила зміст і напрямок уміщуваних в «Киевском слове» матеріалів: «Літературна діяльність соціал-демократії, — писала газета в номері від 20 листопада 1905 р., — не відстає від діяльності практичної». Адреса «Киевского слова» використовувалась редакцією ленінської «Новой жизни» (на той час фактичного загальноросійського керівного центру більшовиків) для нелегальних зв'язків з Київським соціал-демократичним комітетом⁹. Активно пропаговані В. І. Леніним на сторінках «Новой жизни» теоретичні положення про авангардну роль пролетаріату в буржуазно-демократичній революції, про створення і зміцнення союзу робітничого класу і селянства, заклики до мас розгортати народну революцію до повної її перемоги над ненависним самодержавним ладом знаходили найширше відбиття в «Киевском слове».

З допомогою передруків матеріалів «Новой жизни» «Киевское слово» досить повно інформувало своїх читачів про виникнення і діяльність вперше народжених революційною творчістю мас у 1905 р. Рад робітничих депутатів у Петербурзі, Москві, Києві, Ростові-на-Дону та інших містах¹⁰. 18 листопада (1 грудня) «Киевское слово» (№ 6414) на другій сторінці вмістило публікацію під назвою «Відозва Ради робітничих депутатів». Це був повний текст написаної В. І. Леніним Постанови Виконкому Петербурзької Ради робітничих депутатів. У газеті «Новая жизнь» № 13 від 15 (28) листопада вона надрукована в інформаційній статті (без підпису) «Засідання Виконавчого Комітету Ради Робітничих Депутатів».

За публікацією «Новой жизни», яка нічим не відрізняється від тексту, надрукованого в «Киевском слове», вищезгадана Постанова увійшла до четвертого і п'ятого видання зібрання ленінських творів. Тут

⁷ И. Н. Бондаренко. Большевики Киева в первой русской революции (1905—1907 гг.), К., 1960, стор. 168; А. В. Бережной, С. В. Смирнов. Бойцы революции. Библиографический справочник, Л., 1969, стор. 194—195.

⁸ В. Правдин (В. Вакар). Эпоха несслыханной смуты на Киевщине (Наброски). — «Летопись революции», 1925, № 2, стор. 103—104.

⁹ Адресная книжка большевистской газеты «Новая жизнь» (1905 г.), — «Вопросы истории КПСС», 1975, № 3, стор. 111.

¹⁰ «Киевское слово», 8, 14, 18, 26 листопада 1905 р.

вона опублікована під редакційним заголовком «Постанова Виконавчого Комітету Петербурзької Ради робітничих депутатів 14 (27) листопада 1905 р. про заходи боротьби з локаутом». Внаслідок копіткої дослідницької роботи радянських істориків не тільки стало відомо про авторство даного документу, а й з'ясовані також обставини його виникнення.

13 (26) листопада 1905 р. В. І. Ленін виступив на засіданні Петербурзької Ради робітничих депутатів з промовою про заходи боротьби проти локауту, який оголосили капіталісти у відповідь на запровадження робітниками явочним порядком 8-годинного робочого дня. Запропонована В. І. Леніним резолюція в цьому питанні була прийнята 14 (27) листопада як офіційна постанова Петербурзької Ради робітничих депутатів¹¹. Своїм змістом вона виходила далеко за рамки місцевих проблем петербурзьких робітників, торкалася соціально-економічних і політичних інтересів всього багатонаціонального пролетаріату Росії. Ленінська резолюція інформувала про насильницьку сваволю підприємців, підтриманих царськими властями, внаслідок якої понад 100 тис. робітників Петербурга та інших міст лишилися роботи; закликала всіх робітників країни згуртуватися навколо їх столичних братів по класу і, не піддаючись на провокації царизму, організовано готуватися «... до загального політичного страйку та інших видів рішучої боротьби»; наголошувала на тому, «щоб об'єднати всю боротьбу і всеросійського пролетаріату, і революційного селянства, і армії, і флоту...»¹².

В опублікованій в тому ж номері «Новой жизни» від 15 (28) листопада за підписом «Н. Ленин» статті «Невдала провокація» підкреслювалось «величезне значення Постанови Ради робітничих депутатів», яка знаменувала «...надзвичайно важливий етап в розвитку революції», коли соціал-демократія виступила з рішучим закликком «до об'єднання боротьби по всій Росії, ... до зміцнення союзу революційних робітників з революційним селянством, з тими частинами армії і флоту, які починають повстання в усіх кінцях Росії»¹³.

Ленінське слово доносило до найширших мас трудящих революційна преса. Зокрема, завдяки великому на той час тиражу «Киевского слова» надрукована тут Постанова Виконкому Петербурзької Ради робітничих депутатів стала її наймасовішою публікацією в 1905 р. на Україні. Ленінський документ «Киевское слово» надрукувало в той день, коли в Києві спалахнуло збройне повстання серед військових частин місцевого гарнізону, підтримане політичними мітингами і страйками робітників.

Збройне повстання робітників і солдатів 18 листопада 1905 р., яке було найвищою точкою революційних подій у Києві, задалегідь готувалося місцевою військово-революційною організацією РСДРП¹⁴. Отже, не випадково й редакція «Киевского слова» з інформаційної статті «Новой жизни» зробила витяг, надрукувавши написаний В. І. Леніним документ окремим матеріалом цілком практичного революційно-бойового призначення. Ленінські заклики до всіх трудящих згуртовуватись у революційній боротьбі навколо робітничого класу були активно підтримані і в ряді інших статей та повідомлень цього ж номеру «Киевского слова». У відділі «Хроніка» передруковано з «Новой жизни» повідомлення про страйк домашньої прислуги в Петербурзі, а в опублікованій на першій сторінці передовій під назвою «Громадяни, бойкотуйте київську думу!» писалося: «Пролетаріат, який став на чолі визвольного

¹¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 421, прим. 59.

¹² Там же, стор. 98—99.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 100.

¹⁴ С. П. Кириленко. Пролетаріат Києва в революції 1905—1907 рр. — «УІЖ», 1975, № 12, стор. 74—75.

руху, показав усій Росії шлях до свободи, і до його лав з кожним днем приєднуються нові й нові сили».

І хоча повстання в Києві зазнало поразки, воно відіграло значну роль у революційному вихованні мас. Це з усією силою підкреслив В. І. Ленін, який 23 листопада (6 грудня) писав на сторінках «Новой жизни»: «За морським боем у Севастополі йдуть, без усякої перерви, сухопутні бої у Воронежі і Києві, збройне повстання в цьому останньому місті робить, як видно, ще крок вперед, крок до злиття революційної армії з революційним пролетаріатом і студентством»¹⁵.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 114.

* * *

ДАЛЬШЕ ЗМІЦНЕННЯ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КОЛГОСПІВ І РАДГОСПІВ УКРАЇНИ У ВОСЬМІЙ П'ЯТИРІЧЦІ

Т. І. БОДНАР (Тернопіль)

Великий вклад у здійснення аграрної політики Комуністичної партії, як зазначалося на XXV з'їзді КПРС, вносять радянські профспілки. Торкаючись діяльності профорганізацій на селі, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев говорив на з'їзді, що останнім часом їх роль дедалі більше підвищується. «Необхідно, — наголошував він, — сприяти збільшенню їх масовості, що матиме чимале значення для розв'язання завдань піднесення сільського господарства і поліпшення умов праці і побуту колгоспників. Усе це — дуже серйозні завдання. Їх необхідно розв'язати»¹.

Успішне виконання з'їздівських рішень багато в чому залежить від творчого використання досвіду, набутого в попередні роки. У цьому зв'язку значний науковий інтерес являє, зокрема, вивчення та узагальнення досвіду керівництва Компартії України як бойового загону КПРС діяльністю профспілкових організацій колгоспів і радгоспів республіки в роки восьмої п'ятирічки. Досі це питання вивчене ще недостатньо. Лише частково його торкалися окремі дослідники².

Автор цього повідомлення поставив перед собою завдання розкрити конкретні форми і методи партійного керівництва профорганізаціями колгоспів і радгоспів, висвітлити процес зростання політичної і трудової активності трудящих у боротьбі за виконання завдань восьмої п'ятирічки в галузі сільського господарства.

Радянські профспілки пройшли великий і славний шлях. Уся їх історія нерозривно пов'язана з діяльністю Комуністичної партії, з іменем В. І. Леніна. «Будучи школою комунізму взагалі, — писав Володимир Ілліч, — профспілки повинні бути, зокрема, школою управління соціалістичною промисловістю (а потім поступово і землеробством) для всієї маси робітників, а потім і для всіх трудящих»³. Основною умовою успішного розвитку професійних спілок та виконання ними своїх завдань В. І. Ленін вважав партійне керівництво. «Російській соціал-демократії, — писав він ще в 1905 р., — важливо з самого початку

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 94.

² В. П. Шкварець. Партійне керівництво діяльністю масових організацій на селі. — «Наукові праці з історії КПРС», вип. 60, К., 1973; О. Я. Чуприна, Партійне керівництво діяльністю громадських організацій на селі (1966—1970 рр.). На матеріалах Української РСР, К., 1973; М. П. Зима. Профспілки Української РСР у боротьбі за індустріалізацію села (1966—1970 рр.). — «Український історичний журнал», 1975, № 2.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 331.

взяти правильну ноту про професійні спілки, відразу створити традицію соціал-демократичного почину в цій галузі, соціал-демократичної участі, соціал-демократичного керівництва»⁴.

У досліджуваний період парторганізації України, керуючись вченням В. І. Леніна та відповідними партійними документами, глибоко вникали у роботу профспілок, спрямовуючи їх зусилля на виконання завдань комуністичного будівництва. Питання діяльності профспілкових організацій постійно перебували в центрі уваги партійних органів.

Свій вплив на роботу профспілок, як й інших громадських об'єднань, парторганізації здійснюють через комуністів — членів професійних спілок і, насамперед, через осіб, обраних до виборних профспілкових органів. У профорганізаціях колгоспів і радгоспів України лише протягом 1967—1970 рр. до складу профспілкових комітетів і робіткомів було обрано 29,6 тис. комуністів⁵. Ще в рік створення профспілкових організацій колгоспів (1964 р.) у Дніпропетровській області комуністи серед членів профкомів становили більше 55%, у Хмельницькій — 44%, а в Тернопільській — близько 53%⁶. Переважна більшість членів партії, обраних до складу профкомів колгоспів, працювала на вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва: очолювали тракторні бригади, були агрономами, зоотехніками, комбайнерами, трактористами.

Парторганізації України приділяли і приділяють велику увагу підвищенню відповідальності комуністів за їх роботу в профспілкових органах, дбають про те, щоб кожен член партії був прикладом для безпартійних активістів. Так, у Донецькій, Харківській, Ворошиловградській, Полтавській та ряді інших областей у практику роботи парторганізацій увійшло проведення зборів, на яких обрані до складу профспілкових комітетів комуністи звітували про виконання ними цього важливого партійного доручення. Це сприяло піднесенню активності комуністів, що працювали у профспілках, детальнішому аналізу стану справ у профспілкових організаціях, давало змогу виявити недоліки в роботі та намітити конкретні заходи щодо їх усунення⁷.

У жовтні 1969 р. Пленум ЦК Компартії України обговорив питання «Про завдання партійних організацій республіки по поліпшенню керівництва профспілками» і прийняв відповідну постанову⁸, в якій зобов'язав обкоми, міськкоми та райкоми партії, первинні партійні організації республіки поліпшити керівництво профспілками, всіляко сприяти посиленню їх ролі як школи управління і господарювання, школи комунізму. При цьому особливо наголошувалося на важливості посилення керівництва профспілковими організаціями колгоспів і радгоспів і подання їм всебічної допомоги.

Підсумки жовтневого Пленуму ЦК Компартії України були обговорені на пленумах і бюро обласних комітетів партії⁹, в первинних партійних і профспілкових організаціях. Виконуючи рішення Пленуму, партійні комітети накреслили і здійснили ряд конкретних заходів, спрямованих на вдосконалення стилю і методів керівництва профспілками, зміцнили профспілкові органи кадрами. Це позитивно позначилось на

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 47, стор. 89.

⁵ Поточний архів Українського республіканського комітету профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель (далі — Поточний архів УРКПС). Оргмасовий відділ, зведені звіти за 1966—1970 рр., арк 8, 10, 12, 14 (підрахунки автора).

⁶ Там же, статистичний звіт за I півріччя 1965 р.

⁷ Питання профспілкової роботи, К., 1975, стор. 13.

⁸ «Радянська Україна», 31 жовтня 1969 р.

⁹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 245, арк. 24, 29, 42, 60, 70.

дальшому поліпшенні партійного керівництва профспілками, зокрема профспілкою робітників і службовців сільського господарства і заготівель.

Важливою умовою успішної роботи профспілкових організацій є правильний добір, розстановка, навчання і виховання профспілкових кадрів і активу. В досліджуваний період партійні органи стали глибше вникати в питання роботи з кадрами. Так, лише протягом 1969—1971 рр. у ЦК Компартії України про це звітували Хмельницький, Вінницький та інші обкоми партії¹⁰. Ці питання широко обговорювалися на пленумах Одеського, Вінницького, Дніпропетровського, Запорізького, Кіровоградського, Хмельницького обласних комітетів партії. На засіданнях бюро і секретаріатів обкомів Компартії України за цей самий час було розглянуто більше 400 питань, що торкалися безпосередньо добору, розстановки, виховання і навчання кадрів, зокрема профспілкових¹¹. В результаті склад голів і членів місцевих профкомів на селі постійно поліпшувався за рахунок новаторів виробництва, досвідчених спеціалістів сільського господарства. Якщо в 1964 р. в республіці з 56,6 тис. членів і голів профкомів колгоспів закінчену вищу і середню освіту мало близько 24 тис. чол., то в 1970 р. із 111,7 тис.—70,5 тис. чол. Значно зріс за цей час і освітній рівень членів ревізійних комісій профорганізацій колгоспів і радгоспів республіки. В 1964 р. з 27 тис. профспілкових працівників цієї категорії закінчену вищу освіту мали 10 тис. чол., а в 1970 р. з 48 тис. — 31,8 тис. чол.¹² Головами, членами комітетів та членами ревізійних комісій профспілкових організацій дедалі більше обиралися люди безпосередньо з виробництва, сміливіше висувалися на профспілкову роботу жінки, молодь. Значну увагу залученню жінок до профспілкової роботи приділяли парторганізації Івано-Франківської, Київської, Тернопільської та Хмельницької областей. Так, на Київщині в 1964 р. первинні профспілкові організації колгоспів і радгоспів очолювали 29 жінок, а в 1970 р. — 109. Переважну їх більшість становили висококваліфіковані спеціалісти різних галузей сільського господарства¹³.

Компартія України завжди приділяла велику увагу ідейно-політичному навчанню профспілкових кадрів, яке сприяє глибокому усвідомленню ними наукових основ політики КПРС, озброєє їх знаннями законів суспільного розвитку. Ось чому, як зазначалося на XXV з'їзді КПРС, марксистсько-ленінське виховання завжди було і є важливою справою всієї партії¹⁴. Завдяки його доступності, багатству форм і методів партійне та профспілкове навчання стало основним засобом пропаганди марксистсько-ленінського вчення серед трудящих. Досить сказати, що в 1966 р. всіма ланками профспілкового навчання в колгоспах і радгоспах республіки було охоплено 344 тис. чол., у 1970 р. — близько 461 тис., а в 1971 р. — майже 550 тис. чол.¹⁵

Важливими формами навчання профактиву були теоретичні семінари і конференції, університети сільськогосподарських знань, де на відповідних факультетах вивчалися різні теми, пов'язані з організацією профспілкової роботи. Так, у грудні 1969 р. в Харкові був проведений

¹⁰ «Партийная жизнь», 1972, № 5, стор. 30.

¹¹ Там же.

¹² Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, підсумки звітів і виборів обласних і республіканського комітету профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель за 1964 і 1970 роки, арк. 2, 14 (підрахунки автора).

¹³ Там же, статзвіти про підсумки виборів фабричних, заводських, місцевих комітетів, профкомів і профорганізаторів за 1964 і 1970 роки, арк. 2, 12.

¹⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 83.

¹⁵ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, статистичні звіти за 1966—1971 рр. (підрахунки автора).

семинар голів профкомів, райкомів і обкомів профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель, на якому вони заслухали лекції і доповіді про методи вдосконалення організаторської роботи профорганізацій колгоспів і радгоспів, обмінялися досвідом роботи¹⁶.

Значного поширення набули в 1966—1971 рр. школи партійно-профспілкового активу. Вони, зокрема, успішно функціонували на Хмельниччині, Тернопільщині, Сумщині, Полтавщині, Вінниччині¹⁷. Велику роботу по організації навчання профспілкових активістів проводив Київський обком Компартії України. Якщо в 1967 р. профспілковим навчанням у колгоспах і радгоспах області було охоплено 14 тис. чол., то в 1970 р. — більше 18 тис.¹⁸ Активно допомагали організовувати профспілкове навчання, поширювати передовий досвід у цій справі профкабінети, які створювалися у багатьох областях республіки на громадських засадах. При кабінетах організовувалися постійно діючі семінари голів і членів комітетів профспілки¹⁹. Для подання систематичної допомоги позаштатним лекторам при Республіканському та обласних комітетах профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель були створені науково-методичні ради.

Особливу увагу партійні організації приділяли економічній освіті та фаховому навчання профспілкових кадрів і активу. З цією метою в колгоспах і радгоспах створювалися університети та популярні лекторії сільськогосподарських знань, громадські університети профактиву, школи передового досвіду, практикувалося проведення економічних конференцій, семінарів, тематичних вечорів тощо. Особливо популярними ці форми навчання були у Вінницькій, Запорізькій, Львівській, Ровенській, Одеській, Київській областях. Загалом на Україні завдяки зусиллям партійних і профспілкових організацій було створено і в 1970 р. функціонувало 359 університетів сільськогосподарських знань, в яких навчалася 84 тис. чол., тимчасом як у 1968 р. налічувалося тільки 63 університети і 6,5 тис. слухачів²⁰. На Тернопільщині, наприклад, такі університети закінчили Герої Соціалістичної Праці М. Гудик, М. Середя, Л. Сокальська та багато інших трудівників села. Добре було організовано навчання в університетах Жашківського, Драбівського, Корсунь-Шевченківського районів Черкаської області.

Посилення уваги партійних організацій до навчання і виховання профспілкових кадрів і активу позитивно позначалося на підвищенні рівня всієї профспілкової роботи. Діяльність профспілкових організацій стала значно активнішою, змістовнішою і цілеспрямованішою. Вони почали конкретніше займатися питаннями виробництва, більше виявляти бойовитості і наполегливості у розв'язанні завдань господарського і культурного будівництва.

Важливою умовою успішної роботи профспілок, їх керівних органів є контроль за виконанням ними директив і рішень партії та уряду. Ленінську настанову про необхідність *«перевіряти людей і перевіряти*

¹⁶ Там же, інформація про проведення семінару голів райкомів профспілки, 1969, арк. 10.

¹⁷ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 50, оп. 6, спр. 4, арк. 115; Партархів Тернопільського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 52, спр. 1, арк. 36; Архів Вінницької облпрофради, ф. 170, оп. 9, спр. 1239, арк. 110—111.

¹⁸ Архів Київського обкому профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель, ф. Р-4788, оп. 1, спр. 289, арк. 1.

¹⁹ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, матеріали республіканського семінару секретарів обкомів профспілки від 25 червня 1969 р., арк. 29—30, 61.

²⁰ Там же, матеріали X пленуму Українського республіканського комітету від 4 березня 1969 р., арк. 77; В. П. Хижняк. Комуністичне виховання трудівників села, К., 1973, стор. 87.

фактичне виконання діла — у цьому, ще раз у цьому, тільки у цьому тепер суть всієї роботи, всієї політики»²¹ було покладено в основу практичного керівництва партією громадськими організаціями. З метою підвищення відповідальності парторганізацій за стан справ у профспілках, для узагальнення і поширення передового досвіду ЦК Компартії України, обкоми, міськкоми і райкоми партії регулярно заслуховували нижчестоящі партійні органи і організації про здійснення ними керівництва профорганізаціями. Так, тільки на бюро Вінницького обкому партії протягом 1967—1969 рр. з цього питання звітували Калинівський, Барський, Жмеринський, Липовецький і Тиврівський райкоми партії, а також обласна рада профспілок²².

Посилення партійного керівництва роботою профспілкових організацій колгоспів і радгоспів сприяло кількісному і якісному зростанню їх рядів. Уже в 1966 р. на Україні діяло 9,5 тис. профорганізацій у колгоспах і 1,4 тис. — у радгоспах²³. В період восьмої п'ятирічки партійні організації України багато зробили для дальшого їх організаційного зміцнення та підвищення ролі у господарському і культурному будівництві, у зростанні трудової і політичної активності трудівників села. Яскравим свідченням цього став могутній розвиток соціалістичного змагання на селі, зокрема руху за комуністичне ставлення до праці, небачений розмах технічної творчості сільських умільців. Про це свідчать хоча б такі дані. Лише протягом лютого-березня 1966 р. в результаті великої роботи партійних і профспілкових організацій колгоспів і радгоспів у Тернопільській області соціалістичні зобов'язання взяло понад 130 тис. трудівників села, у Вінницькій — близько 284 тис., у Хмельницькій — 186 тис., а загалом по республіці — більш як 2 млн. колгоспників і робітників радгоспів²⁴.

Партійні організації спрямовували сільські профорганізації на широкое використання в їх виробничій роботі різноманітних форм соціалістичного змагання. Найдійовішими серед них у роки восьмої п'ятирічки були змагання між окремими трудівниками, ланками та бригадами, за професіями, за видами і періодами сільськогосподарських робіт тощо. Значного поширення набуло змагання за підвищення культури землеробства і тваринництва. Ініціатором його серед механізаторів був Герой Соціалістичної Праці П. О. Журавський. Його пропозиція ефективно використовувати мінеральні добрива, кошти і нову техніку при вирощуванні цукрових буряків дістала повсюдне схвалення в республіці. Зокрема, на Черкащині цим рухом було охоплено в 1970 р. 1867 бригад 463 господарств 16 районів²⁵. На всю країну прославилися механізовані ланки П. О. Журавського і кавалера ордена Леніна О. Н. Парубка, бригадирів тракторних бригад Героїв Соціалістичної Праці В. І. Водняка, А. І. Нерубойського, Г. І. Нерухи. Завдяки самовідданій праці цих та багатьох інших героїв колгоспних і радгоспних ланів Черкаська область успішно завершила восьму п'ятирічку, а Жашківський, Христинівський і Маньківський райони завдан-

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 15.

²² «Вінницька правда», 19 листопада 1969 р.

²³ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, зведений статистичний звіт за другу половину 1966 р., арк. 1.

²⁴ З історії Радянської Тернопільщини, Тернопіль, 1972, стор. 88—89; Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 136, оп. 55, спр. 186, арк. 1, 5, 21, 25, 28; Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 11, спр. 5, арк. 146—151; Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, зведені таблиці про соціалістичне змагання за 1966 р., арк. 1.

²⁵ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, матеріали II пленуму Українського республіканського комітету профспілки від 29 червня 1970 р., арк. 7.

ня по виробництву і продажу державі зерна, цукрових буряків та інших сільськогосподарських продуктів виконали за 4 роки²⁶.

Під керівництвом парторганізацій профспілкові організації колгоспів і радгоспів провели значну роботу, спрямовану на розгортання руху за комуністичне ставлення до праці. Широкого розмаху набрав він, зокрема, у Київській, Вінницькій, Хмельницькій і Тернопільській областях. У дні, коли наша країна відзначала 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, в Київській області ним було охоплено більш як 43 тис. членів колгоспів і радгоспів, у Вінницькій — близько 35 тис., Тернопільській — понад 15 тис., а наприкінці 1970 р. загалом по республіці налічувалося 30,5 тис. бригад, цехів і відділень комуністичної праці, в яких змагалося більше 3 млн. трудівників сільського господарства²⁷.

Ефективною формою залучення трудящих до соціалістичного змагання стали обласні огляди-конкурси професійної майстерності колгоспників і робітників радгоспів. У 1970 р. цією формою змагання в республіці було охоплено понад 100 тис. механізаторів-орачів, майстрів машинного доїння, стригалів овець, бульдозеристів та інших фахівців сільського господарства²⁸. Змагання за професіями є однією з кращих форм обміну досвідом роботи. Воно підвищує відповідальність трудівників села за доручену справу, виховує у них почуття гордості за свою професію.

На всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва партія постійно дбала про підвищення ролі профспілок у розвитку руху винахідників і раціоналізаторів. Ці питання систематично розглядалися на пленумах, бюро обкомів та райкомів Компартії України, на засіданнях партійних комітетів та зборах первинних партійних організацій колгоспів і радгоспів. У районах і областях республіки періодично проводилися зльоти, наради та науково-технічні конференції раціоналізаторів і винахідників, конкурси на кращу пропозицію, огляди резервів виробництва та інші заходи, які сприяли поширенню передового досвіду в організації та керівництві раціоналізаторським і винахідницьким рухом.

В період розгортання комуністичного будівництва технічна творчість народних умільців набрала масового характеру. Кількість сільських раціоналізаторів тільки за роки восьмої п'ятирічки зросла в країні до 120 тис. За цей час у колгоспах, радгоспах і на підприємствах «Сільгосптехніки» було впроваджено в практику більше 450 тис. пропозицій з економічним ефектом 281 млн. крб²⁹. Понад 111 тис. пропозицій і винаходів внесли сільські раціоналізатори і винахідники Української РСР, що дало 47 млн. крб. економії³⁰. Ряди новаторів технічної творчості рік у рік зростали. В 1971 р. кількість авторів, що внесли пропозиції, спрямовані на вдосконалення сільськогосподарського виробництва, зросла, порівняно з 1970 р., на 19,5 тис. чол., або на 38%, число впроваджених пропозицій збільшилось на 18,8 тис., або на 21%, а сума економії від реалізації внесених пропозицій і винаходів досягла 49,4 млн. крб., тобто на 48,5% більше, ніж у 1970 р.³¹

²⁶ «Черкаська правда», 11 жовтня 1970 р.

²⁷ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, зведений статистичний звіт про соціалістичне змагання за другу половину 1970 р., арк. 3—4.

²⁸ Там же, матеріали X пленуму Республіканського комітету профспілки (січень 1970 — січень 1972 рр.), арк. 9.

²⁹ М. Боровський, Н. Карасева. В помощь сельскому изобретателю и рационализатору, М., 1973, стор. 3.

³⁰ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, матеріали X республіканської профспілкової конференції, 1972, арк. 5.

³¹ «Під прапором ленінізму», 1972, № 2, стор. 49.

Значний вклад у сільськогосподарське виробництво внесли раціоналізатори Миколаївської, Черкаської, Київської, Тернопільської областей. Зокрема, новатори Миколаївщини в 1966 р., переобладнавши комбайни, зберегли від втрат 74 тис. т зерна. Уже наступного року їх приклад наслідували комбайнери 20 областей республіки, завдяки чому в державні засіки було додатково засипано 200 тис. т зерна. Досвід миколаївських механізаторів став надбанням усієї країни³².

Велику роботу щодо розвитку технічної творчості провів Тернопільський обком Компартії України. Двічі за роки п'ятирічки на засіданні секретаріату і бюро обкому партії заслуховувалось питання про посилення керівництва первинних партійних і профспілкових організацій діяльністю раціоналізаторів і винахідників на селі³³. Виконуючи постанову бюро обкому партії, облпрофрада, райкоми партії, організації ВТВР багато зробили для досягнення високих показників у технічній творчості трудящих та підвищенні ефективності виробництва. Все це сприяло тому, що сільські умільці Тернопільської області протягом 1968—1970 рр. внесли 1340 пропозицій, зекономили 680 тис. крб.³⁴

Обласні комітети профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель разом з обласними радами Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів передавали селу досвід кращих міських первинних організацій ВТВР. Наприклад, за допомогою активістів з ради ВТВР Червоноармійського районного відділення «Сільгосптехніка» (Ровенська область) були створені первинні організації ВТВР у колгоспах ім. Петровського, «Комуніст» та ін. Винахідники та раціоналізатори найбільших промислових підприємств Запоріжжя брали шефство над первинними організаціями ВТВР усіх 18 районних відділень «Сільгосптехніки». Наприкінці восьмої п'ятирічки в колгоспах і радгоспах Запорізької області діяло більше 220 первинних організацій ВТВР, які об'єднували 7 тис. чол.³⁵ В процесі таких зв'язків між трудівниками міста й села відбувається не лише прискорення науково-технічного прогресу, а й дальше зміцнення на новій основі союзу робітничого класу та селянства в умовах зрілого соціалізму.

Аналіз діяльності профспілкових організацій колгоспів і радгоспів республіки в 1966—1970 рр., яка проходила під безпосереднім керівництвом партійних організацій, дає можливість зробити висновок, що зростання ролі і значення профспілок в умовах розвинутого соціалістичного суспільства є загальною закономірністю. В нашій країні набуто досвіду утворення і розвитку профспілок не тільки серед робітничого класу, а й серед колгоспного селянства. Сам факт створення профспілкових організацій у колгоспах — велике завоювання соціалістичної демократії. Під керівництвом партії профспілкові організації колгоспів і радгоспів беруть активну участь в соціально-економічній перебудові села, комуністичному вихованні трудящих. Партійні організації України, спрямовуючи діяльність сільських профспілкових організацій, добилися в роки восьмої п'ятирічки їх організаційного зміцнення, кількісного і якісного зростання, підвищення ролі у виконанні народногосподарських завдань, розгортанні соціалістичного змагання, розвитку технічної творчості працівників сільського господарства.

³² Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ, матеріали VII пленуму Республіканського комітету профспілки від 6 березня 1967 р., арк. 156.

³³ Партархів Тернопільського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 36, арк. 26; ф. 1, оп. 50, спр. 36, арк. 16.

³⁴ Поточний архів Тернопільської облпрофради, звіт про впровадження раціоналізаторських і винахідницьких пропозицій, 1966—1970 рр., арк. 1—25 (підрахунки автора).

³⁵ В. Бутенко. В поисках резервов производства, М., 1970, стор. 19.

Нині партійні і профспілкові організації республіки, спрямовуючи зусилля виробничих колективів на виконання народногосподарських планів, накреслених історичним XXV з'їздом КПРС, і соціалістичних зобов'язань, невтомно вдосконалюють форми і методи своєї роботи, забезпечують дальший розвиток соціалістичної демократії, мобілізують трудящих на боротьбу за перемогу комунізму.

ВИКРИТТЯ ПАРТІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ПАРТИЗАНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ І ПІДПІЛЛЯ АНТИНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ БУРЖУАЗНИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

В. І. КУЧЕР (Київ), В. А. ЧУМАК (Київ)

У роки Великої Вітчизняної війни страхітливі злочини на тимчасово окупованій території нашої країни чинили не лише німецько-фашистські загарбники, але й їх холої — українські буржуазні націоналісти.

Прибувши в обозі гітлерівських військ з надіями на відновлення капіталістичного ладу в Країні Рад, буржуазні націоналісти одразу розпочали тут вершити свої чорні справи. Особливої «слави» на цьому поприщі зажили українські буржуазні націоналісти, яких завжди підтримували ті імперіалістичні кола, що мріяли про загарбання і пограбування Радянського Союзу. За влучним виразом Д. З. Мануїльського, український буржуазний націоналізм «...ніколи не був національним, бо він завжди обслуговував інтереси чужоземних пануючих класів. Він ніколи не був самостійним, бо він ніколи не орієнтувався на сили власного народу, а орієнтувався на багнети чужоземців»¹⁻². Перейшовши на службу до гітлерівського фашизму, українські буржуазні націоналісти запозичили в нього підступність, жорстокість, людяно-ненависництво. «Український націоналізм, — писала газета «Мета» — орган «Українського католицького союзу», творцем і натхненником якого був митрополит уніатської церкви А. Шептицький, — мусить бути приготовлений на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масової фізичної екстермінації (знищення. — авт.), хоч би й жертвою мільйонів людських фізичних екзистенцій» (існувань. — авт.).³

Ще задовго до нападу гітлерівської Німеччини на СРСР фашисти взяли на облік всіх «українських емігрантів». Їх навчали в різних «школах», «вишколах», а згодом направляли у так звані «легіони» для виконання спеціальних завдань німецького командування. Усьому світові відомі зlodіяння каральних батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», очолюваних гітлерівськими офіцерами, які разом з передовими частинами фашистських військ вдерлися на територію СРСР і по-звірячому знищили сотні радянських людей. Саме під час Великої Вітчизняної війни особливо наочно виявилася глибина політичного і морального падіння українських буржуазних націоналістів.

Використовуючи в своїх загарбницьких цілях різні націоналістичні організації, гітлерівці, однак, відводили їм лише допоміжну роль.

¹⁻² Д. З. Мануїльський. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини, К., 1945, стор. 18.

³ Цит. за кн.: Володимир Замлинський. Шлях чорної зради, Львів, 1969, стор. 46.

Націоналісти брали участь у насадженні «нового порядку», створенні місцевих окупаційних органів, у тому числі так званої «української поліції», виявленні й арештах партійних, радянських, комсомольських і профспілкових активістів, підпільників, партизанів, у пограбуванні радянських міст і сіл. Так, за наказом своїх хазяїв націоналістичні ватажки розгорнули широку пропагандистську кампанію, всіляко вихваляючи «новий порядок», який, мовляв, буде «благоденням для українського народу»⁴. Крім того, в усіх обласних центрах і великих містах видавалися націоналістичні газети, на сторінках яких вміщувалися наклепницькі антирадянські матеріали, проповідувалася людиноненависницька ідеологія фашизму, наплюжилось все радянське.

Піднімаючи радянський народ на боротьбу проти найлютішого ворога людства, Комуністична партія водночас приділяла багато уваги розгортанню масово-політичної роботи серед населення тимчасово окупованої території, зокрема викриттю політики та ідеології фашизму і буржуазного націоналізму.

Виконуючи вказівки ЦК ВКП(б), партійні організації партизанських формувань і комуністичного підпілля проводили роз'яснювальну роботу на тимчасово окупованій території, показуючи справжнє обличчя націоналістів як лакуз німецько-фашистських загарбників. Так, у наказі О. Ф. Федорова — командира партизанського загону, що діяв на Чернігівщині, датованому листопадом 1941 р., зазначалося: «Разом з фашистськими загарбниками повернулися вороги українського народу — поміщики і капіталісти. Підняли гадючі голови колишні жандарми, поліцаї, куркулі, націоналісти. Ось хто є слугами і союзниками фашистів». О. Ф. Федоров вимагав розгортати рішучу боротьбу проти гітлерівців та їх прихвоснів⁵.

У листівці Гадяцького підпільного райкому КП(б)У Полтавської області, виданій наприкінці 1941 р., говорилося: «Скрізь і повсюди бийте і гоніть з своєї рідної землі німецьких падлюк, поліцейських собак і всіх інших зрадників. Лютому ворогові не може бути пощади»⁶. Не підкорялись наказам гітлерівських підлабунників, українсько-німецьких буржуазних націоналістів, закликав радянських людей, що опинилися на окупованій ворогом території, Дніпропетровський підпільний обком партії у січні 1942 р.⁷

Якщо у східних районах республіки в результаті великої політико-виховної діяльності Комуністичної партії, проведеної ще в довоєнні роки, та невеликої роботи партійних організацій підпілля і партизанських формувань вплив українських буржуазних націоналістів був незначним і фактично вони знаходились у повній ізоляції, то в західних областях Української РСР створилося інше становище. Тут Радянська влада була встановлена менше ніж за два роки до початку війни і контрреволюційні елементи не вдалося повністю знешкодити. З приходом гітлерівців підняли голову представники експлуататорських класів, розгорнули активну діяльність українські буржуазні націоналісти. Однак і тут, долаючи значні труднощі, невеликі спочатку підпільні групи і партизанські загони роз'яснювали трудящим суть політики гітлерівців та буржуазних націоналістів, закликали до боротьби проти загарбників. У Волинській області таку роботу проводили підпільні групи під керівництвом комуністів М. П. Конищука, К. К. Бабича, Ф. Й. Мазу-

⁴ Правду не здолати. Трудящі західних областей в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень, Львів, 1974, стор. 51.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4217, оп. 1, спр. 51, арк. 18.

⁶ Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України в роки Великої Вітчизняної війни, К., 1969, стор. 19—20.

⁷ Там же, стор. 22.

рика, Ю. М. Собесяка, Д. М. Хвишука, П. Х. Самчука та ін.⁸ Поступово чисельність підпільних організацій і груп зростала і, відповідно, розширювалася їх агітаційно-масова діяльність серед населення. У червні 1942 р. в Гулівському лісі Маневицького району Волинської області відбулася нарада командирів партизанських загонів М. П. Конишука, Ю. М. Собесяка, П. Х. Самчука, на якій було прийнято рішення активізувати боротьбу проти німецько-фашистських загарбників та їх лакуз — українських буржуазних націоналістів.

Значний вклад у викриття антинародної діяльності українських буржуазних націоналістів зробили підпільники Луцька. Члени підпільних груп, очолюваних В. А. Кушабою, В. С. Кожаном та іншими, розповідали населенню про звірства гітлерівців і націоналістів, їх жахливі плани, розповсюджували правдиву інформацію про становище на фронтах, доводили неминучість перемоги Радянського Союзу над фашистською Німеччиною⁹.

Центральний Комітет КП(б)У постійно аналізував становище, що створилося в західних областях УРСР, і вживав заходів для посилення роботи в справі ізоляції українських буржуазних націоналістів від населення, виховання його в дусі радянського патріотизму, соціалістичного інтернаціоналізму, ленінської дружби народів. Наприкінці травня 1943 р. в тилу ворога за ініціативою ЦК КП(б)У відбулася нарада керівників партизанських формувань і партійного підпілля, на якій виступив секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко. Виклавши завдання, які стояли перед їх партійними організаціями, він, зокрема, підкреслив, що «...наші люди повинні знати все про нечувані злодіяння, які чинили гітлерівці та їх підручні — українські націоналісти на нашій землі»¹⁰.

У радіограмі ЦК КП(б)У, надісланій керівникам усіх партизанських формувань республіки, була накреслена тактика партизанів і підпільників щодо українських буржуазних націоналістів. «Ми завжди повинні пам'ятати і розрізняти, — зазначалося в ній, — перше — що керівники українських буржуазних націоналістів — це німецькі агенти, вороги українського народу; друге — що деяка частина рядових учасників цих загонів щиро бажає боротися з німецькими окупантами, але вона введена в оману буржуазними націоналістами, що пролізли до керівництва цими формуваннями»¹¹. ЦК КП(б)У визначив завдання народних месників у боротьбі з українськими буржуазними націоналістами.

Вказівки ЦК КП(б)У сприяли активізації діяльності партизанських загонів і підпілля в справі викриття ідеології українських буржуазних націоналістів. Так, Волинський підпільний обком партії розглянув на своєму засіданні питання про посилення політичної роботи серед населення і звернув особливу увагу на необхідність розкриття в пресі, на зборах, мітингах і в бесідах антирадянського характеру націоналістичних формувань¹².

Форми і методи боротьби проти націоналістів розглядалися на засіданнях Ровенського підпільного обкому КП(б)У. У травні-червні 1943 р. за його рішенням було проведено спеціальні агітаційні рейди з метою викриття ідеології і політики українського буржуазного націоналізму, в ході яких тільки політпрацівники і агітатори партизанського з'єднання № 1 під командуванням В. А. Бегми організували 328

⁸ В. Замлинський. Караюча земля, Львів, 1965, стор. 60—62, 66.

⁹ Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 597, оп. 1, спр. 25, арк. 27.

¹⁰ І. І. Бескромный. Огненный лес, М., 1964, стор. 13.

¹¹ Герои подполья, вып. 1, изд. 2, М., 1966, стор. 323.

¹² О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє, К., 1971, стор. 634.

митингів і зборів, розповсюдили велику кількість листівок. Тексти листівок і звернень до українських буржуазних націоналістів затверджувалися підпільним обкоком¹³.

Особливо ефективними були матеріали, в яких наводилися приклади кривавих звірств націоналістів, вчинених на Ровенщині. Ознайомившись з такими листівками і дізнавшись з бесід про жахливі злочини націоналістичних посіпак, місцеві жителі переставали вірити їх демагогічним заявам і всіляко підтримували партизанів. Наприклад, жителі с. Березове, що на Ровенщині, зібрали націоналістичні листівки і передали їх народним месникам із з'єднання під командуванням О. М. Сабурова, мешканці с. Єльне відмовилися вступати до націоналістичних формувань, а с. Красне спіймали націоналістичного агітатора і доставили його партизанам. У багатьох населених пунктах для захисту від націоналістичних бандитів створювалися загони самооборони, члени яких цілодобово чергували і в разі появи ворогів негайно повідомляли про це селянам¹⁴.

Ватажки націоналістичних угруповань намагалися «довести» населенню тимчасово окупованих територій, нібито вони також борються з гітлерівцями. Одного разу партизани-ковпаківці затримали групу учасників націоналістичних формувань. «У ході допиту, — зазначалося в наказі по з'єднанню від 28 лютого 1943 р., — з'ясувалося, що це місцеві жителі, яких обдурили націоналісти, стверджуючи, що вони борються проти німців. Їм роз'яснили, хто такі українські буржуазні націоналісти і з ким вони ведуть боротьбу і, давши відповідну літературу, відпустили додому»¹⁵.

Важливим засобом в агітаційно-пропагандистській діяльності партизанських формувань і підпілля була преса. На сторінках газет, листівок, звернень партизани і підпільники роз'яснювали радянським людям суть і справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму — прислужника фашизму.

Особливо велике значення для розкладу націоналістичних формувань і виходу з них обдурених рядових членів мало використання партизанами в агітаційній роботі здобутих у ворога секретних документів і матеріалів про співробітництво гітлерівців і націоналістів. Так, у газетах, спеціальних листівках і зверненнях, що друкувалися в партизанській дивізії під командуванням П. П. Вершигори, вміщувалися тексти угод між фашистами і націоналістичними ватажками про спільну боротьбу проти Радянської Армії. «У своїй роботі серед населення, — зазначав у радіограмі начальнику УШПР Т. А. Строкачу П. П. Вершигора, — використовуємо ці моменти для листівок, що роз'яснюють суть націоналістів як німецьких агентів»¹⁶.

Добре був налагоджений випуск спеціальної літератури Волинським підпільним обкоком партії. Наприклад, відділ пропаганди і агітації випустив тиражем 500 примірників брошуру під назвою «Хто такі українські націоналісти та за що вони воюють?». У ній викривалися лозунги та «програмні» настанови ОУН, які є «...не що інше, як принада, на яку українські націоналісти хочуть заманити до себе побільше малосвідомих людей». Але намагання націоналістів марні, оскільки «ні український, ні всякий інший народ їх не підтримає, виб'є з їх рук зброю, а верховодів їхніх пригвоздить до лави підсудних поруч з іншими душителями трудового люду — гітлерами, муссоліні, квіслінгами.

¹³ Партархів Ровенського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 44, арк. 5—6.

¹⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 65, оп. 1, спр. 6, арк. 40, 63.

¹⁵ Там же, ф. 63, оп. 1, спр. 25, арк. 160.

¹⁶ Там же, спр. 4, арк. 58.

Бо вони не захисники, а вороги українського народу». Автори брошури закликали всіх, хто потрапив у тенета оунівців, порвати з ворогами українського народу і стати до лав борців проти них¹⁷. Брошура відіграла важливу роль для викриття зрадницької суті націоналістів.

В агітаційно-пропагандистській діяльності підпільний обком широко використовував розповіді колишніх учасників націоналістичних банд, які перейшли до партизанів і зі зброєю в руках спокутували свою вину перед Батьківщиною. У вересні 1943 р. була видана листівка — звернення колишніх учасників УПА під назвою «Слухай, брате!» до тих, хто з різних причин потрапив у банди українських буржуазних націоналістів, із закликом переходити до партизанів. «Ми самі були такими...», — говорилося в листівці. — Одних з нас націоналісти взяли, загрожуючи стратою, інших загітували своїми крикливими лозунгами і брехнею про загибель Радянської влади. Побули ми в цих загонах і переконалися, що це не армія, а банди, якими керують політичні банкроти й пройдисвіти. Не за волю українського трудящегося люду, не за свободу людини хочуть боротися вони. Вони борються чи, вірніше, хочуть боротися за повернення ладу імперії, тобто такого ладу, де не може бути рівності між націями і людьми. ...Українські націоналісти діють спільно з німецьким ... загарбником, гнобителем, кріпосником. Ми це самі бачили». У листівці на конкретних прикладах показана зрадницька діяльність націоналістів, які оголошували Гітлера своїм вождем. «...Кидайте, рвіть зв'язки з жовтоблакитними бандами україно-проданців! — закликали автори листівки. — Беріть зброю і переходьте у загони партизанів... Слава вільній Радянській Україні! Наша справа справедлива — перемога буде за нами!»¹⁸

Велику роль у розкладі націоналістичних формувань відіграла газета Волинського підпільного обкому партії «Радянська Україна», що видавалася з'єднанням під командуванням О. Ф. Федорова. 5 липня 1943 р. у ній було надруковано статтю «Проти німця-загарбника і його жовтоблакитних прихвостнів», автор якої писав: «На Україну в німецькому обозі приїхали верховоди націоналістів — бандерівці, рубани, скоропадські. Вигодувані німецьким хлібом, ці гітлерівські посіпаки-прихвостні витягують з смітника історії битий і опльований українським народом прапор Симона Петлюри. Справжнє життя, яке несуть на сокирах і образах жовтоблакитники, їх співробітництво з німцями яскраво підтверджують листи в нашу газету...

У листах місцевих жителів, вміщених під назвами «Німецькі служаки», «Голос нескореного народу», «Нещадної кари», розповідалося про звірства українських буржуазних націоналістів, їх прислужництво гітлерівцям. 10 липня 1943 р. газета знову опублікувала подібні листи під назвами «Вороги українського народу», «Три походи», «Виродки». 12 вересня редакція газети надрукувала «Огляд німецько-націоналістичних газет», в якому показала мерзенну суть «земельного закону» окупантів і затаврувала ганьбою націоналістичних лакуз, які допомагали загарбникам втілювати його в життя¹⁹.

На сторінках партизанської преси часто вміщувалися дотепні карикатури, сатиричні оповідання, вірші тощо. Наприклад, у листівці-плакаті «Перчиця» — додатку до газети «Радянська Україна» — у рубриці «Оголошення» читаємо: «Продаю Україну за доступними цінами. Степан Бандера. Бачити: Волинь, Скулінський ліс»²⁰.

¹⁷ Там же, ф. 64, оп. 1, спр. 20, арк. 11—12.

¹⁸ Там же, арк. 8.

¹⁹ І. Л. Дем'янчук. Зброєю слова, К., 1966, стор. 115—116.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 64, оп. 1, спр. 20, арк. 13.

На сторінках газет «Червоний прапор», «Червона зірка», «Більшовицька правда», «Червоний шлях», «Кармелюк», «Богунець», «Ворошиловець», журналу «Народний месник», у спеціальних листівках і зверненнях Ровенський підпільний обком на конкретних фактах показував населенню тимчасово окупованої території зрадництво і лицемірство українських буржуазних націоналістів, які ніколи не користувалися підтримкою широких народних мас. «Викривальна агітація підпільників і партизанів, — зазначав колишній секретар Ровенського підпільного обкому партії В. А. Бегма, — давала добрі результати. Дедалі частіше почали приходити до партизанів з націоналістичних банд люди, обманом втягнуті в злочинні дії проти свого народу»²¹.

Значну кількість аналогічних листівок, звернень, газет, брошур випустили партійні організації партизанських з'єднань під командуванням А. М. Грабчака, С. А. Ковпака, П. П. Вершигори, І. П. Федорова та ін. Цю літературу охоче читали місцеві жителі і ще більше переконувалися, яку ганебну роль відігравали українські буржуазні націоналісти. У звіті про бойову та агітаційно-масову діяльність С. А. Ковпак щодо цього зазначав: «Особливо великим авторитетом користувалася наша листівка, ... зміст якої викривав підлі дії українських націоналістів»²².

Силу впливу більшовицького друкованого слова змушені були визнати навіть ватажки націоналістичних банд. В одному з документів, захоплених партизанами, вказувалося, що листівки, випущені народними месниками, призводять до розкладу націоналістичних формувань²³.

Перемоги Червоної Армії на фронтах, початок визволення території УРСР, вихід на Правобережжя ряду партизанських з'єднань і розгортання ними тут активної бойової та політико-масової діяльності викликали шалену лютість українських буржуазних націоналістів. Вони організовували нові збройні банди для знищення мирного населення, яке з нетерпінням чекало визволення, здійснювали каральні операції проти партизанських загонів, готувалися до підривної діяльності в тилу радянських військ. Тактичні настанови центрального проводу ОУН, надіслані всім «надрайонам», були такими: «зберігати сили і після проходження фронту почати боротьбу проти Радянської влади; всілякими засобами здобувати зброю і амуніцію; у випадках, коли німці відійшли, а Червона Армія ще не зайняла населеного пункту, захоплювати там усе цінне; вести роботу по розкладу радянських військ, підготувати територію до підпільного життя» тощо²⁴.

Навесні 1943 р. з дозволу самого фюрера українські буржуазні націоналісти розпочали підготовку до створення ганебнозвісної дивізії СС «Галичина» в складі фашистської армії. Цим вони намагалися вислужитися перед своїми хазяями. «Нам здається, — писав «вождь» ОУН А. Мельник генерал-фельдмаршалу Кейтелю, — що зараз наступила пора включення України в протибільшовицький фронт. Треба сформувані боездатне українське військо... Українські відповідальні круги, а головню — військові, є готові у розв'язанні цього питання, якому ми для переможного висліді боротьби з Москвою присвячуємо найбільше значення, готові взяти участь та віддати себе в тій цілі до розпорядження верховного командування збройних сил»²⁵.

²¹ Герон подполья, вып. 1, стор. 319.

²² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 63, оп. 1, спр. 2, арк. 63.

²³ Там же, спр. 4, арк. 335.

²⁴ Там же, ф. 65, оп. 1, спр. 1, арк. 214.

²⁵ Цит. за кн.: Володимир Замлинський. Шлях чорної зради, стор. 121—122.

Незважаючи на широко розрекламовану пропагандистську кампанію, націоналістам не вдалося примусити радянських людей боротися проти Червоної Армії. Навіть серед декласованих елементів довелося проводити примусовий набір в це формування. Воно складалося з поліцаїв, куркулів, карних злочинців та зрадників народу, але й їх ледве набралось на одну недоукомплектовану дивізію²⁶. Важливу роль у провалі цієї авантюри націоналістів відіграли партійні організації партизанських загонів і з'єднань та підпілля. У спеціальній листівці «До українського народу» львівська підпільна організація «Народна гвардія» писала: «28 квітня проголошено створення добровільної дивізії «Галичина». ...Хай не один українець Галичини не ганьбить українського народу і не вступає до гітлерівської дивізії СС «Галичина»²⁷.

У газетах «Новини дня», «Боротьба» і «Партизан» таврувалося ганьбою запроданство українських націоналістів і містився заклик до трудящих всіляко уникати мобілізації до націоналістичного формування, підніматися на боротьбу з ворогом. Зокрема, у статті «Наші завдання», опублікованій у газеті «Боротьба» 1 червня 1943 р., говорилося: «Хто йде добровільно до німецької армії, кує кайдани для самого себе, стає зрадником свого народу. Німеччина вже війну програла, щоб її доконати до повноти, мусимо повстати до чинної боротьби проти окупанта». Газета закликала радянських людей: «Не йдіть до дивізії СС «Галичина», втікайте в ліс, організуйте відділи партизанів для боротьби з ворогом, це клич, що вже голосно лунає у наших містах і селах»²⁸.

Велику агітаційно-масову діяльність на Львівщині проводила підпільна організація «Визволення Вітчизни». У листівках «До добровольців СС дивізії «Галичина» і їх родин», «Якої України хочуть галицькі націоналісти?», «Ще одна ганебна зграя», «До галицької інтелігенції» та ін., підготовлених і розповсюджених її членами, розповідалося про антинародну суть націоналістичних запроданців, ворогів Радянської України, інтернаціонального згуртування трудящих, і роз'яснювалася ганебність чергової провокації націоналістів. Все це сприяло краху кампанії по «набору» добровольців у дивізію СС «Галичина»²⁹.

Партійні організації партизанських формувань і підпілля проводили спеціальні наради, заняття, семінари агітаторів, на яких обговорювалися завдання і напрями діяльності серед мирного населення у справі викриття політики та ідеології українських буржуазних націоналістів. Так, у грудні 1943 р. в з'єднанні під командуванням М. В. Таратута відбулася нарада командно-політичного складу, присвячена цьому питанню, після якої політпрацівники провели з агітаторами інструктивні бесіди³⁰.

Аналогічні наради і семінари часто організовувалися у партизанській дивізії ім. С. А. Ковпака під командуванням П. П. Вершигори. На них були присутні комісари і політруки підрозділів, секретарі первинних партійно-комсомольських організацій, партійний актив. Вони знайомилися з історією виникнення і програмою різних організацій українських буржуазних націоналістів, матеріалами, що розкривали їх

²⁶ С. Т. Даниленко. Дорогою ганьби і зради, К., 1970, стор. 231.

²⁷ Цит. за: В. Д. Варягіна, Г. С. Вакуленко. Підпільна преса «Народної гвардії» (1942—1943 рр.).— «УІЖ», 1966, № 6, стор. 97.

²⁸ Нариси історії Львівської обласної партійної організації, Львів, 1969, стор. 148.

²⁹ Там же, стор. 154—155; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 192, арк. 103—104.

³⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 35, оп. 1, спр. 1, арк. 141.

зв'язки і прислужництво окупантам, одержували конкретні поради щодо вдосконалення форм і методів масово-політичної роботи серед населення в зв'язку з активізацією діяльності націоналістичних банд³¹.

В своїй масово-політичній роботі партійні організації партизанських загонів і підпілля України, керуючись директивами і вказівками Комуністичної партії і уряду і діючи під безпосереднім керівництвом ЦК КП(б)У, підпільних обкомів і райкомів партії, розкривали джерела дружби і братерства радянських народів, підкреслювали значення їх воєнно-політичного союзу в роки громадянської війни, побудови соціалістичного суспільства, показували успіхи, досягнуті народами нашої країни в довоєнні роки, наголошували, що розквіт Радянської України став можливим тільки в братній сім'ї народів СРСР. Поряд з цим вони показували безкорисливу допомогу великого російського народу раніше відсталим в економічному і культурному відношенні народам колишньої Російської імперії, його вклад у досягнення перемоги над ворогом. Багато уваги приділялося показу єдності фронту і радянського тилу, тісному взаємозв'язку боротьби народних месників з боротьбою Радянської Армії, ратним і трудовим подвигам мільйонів радянських патріотів — представників різних національностей. Все це ще більше зміцнювало в серцях трудящих любов до своєї багатонаціональної Батьківщини, створювало атмосферу ізоляції різних відщепенців і, насамперед, буржуазних націоналістів, за допомогою яких гітлерівці намагалися утвердити на тимчасово окупованій радянській території фашистські порядки.

Агітаційно-масова діяльність і збройна боротьба* партизанів і підпільників проти українських буржуазних націоналістів мали велике значення для розкладу і остаточної ліквідації їх формувань. Це визначали навіть ватажки націоналістичних угруповань. Наприклад, захоплений партизанами у полон інспектор однієї з банд якийсь «Ливар» розповідав: «Спочатку здавалося, що ми міцно зрослися з населенням Волині і що наша організація є масовою, а потім за кілька днів розвалилося все... Рядові почали ховати або кидати зброю і розходитись по домівках. Коротко кажучи, залишилися ті, хто з тих або інших причин не може повернутися до Радянської влади»³².

Отже, незважаючи на жорстокий терор, а також широку антирадянську пропагандистську кампанію гітлерівців, населення тимчасово окупованої території не підтримало буржуазних націоналістів — зрадників народу, продовжувало вірити в остаточну перемогу Радянської Армії над чорними силами фашизму, про що яскраво свідчили всенародність та інтернаціональний характер боротьби в тилу німецько-фашистських загарбників. У цьому велику роль відіграло викриття парт-організаціями партизанських загонів і підпілля справжньої суті українського буржуазного націоналізму.

³¹ Там же, ф. 63, оп. 1, спр. 4, арк. 376; А. Б. Чугуєнко. Навчання і виховання кадрів комсомольських агітаторів у партизанських з'єднаннях України (1941—1944 рр.). — Вісник Харківського університету, № 59, серія історії КПРС, вип. 8, Харків, 1971, стор. 72—73.

* Тема збройної боротьби партизанських загонів та бойових груп підпілля проти націоналістичних банд заслуговує на спеціальне дослідження.

³² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 63, оп. 1, спр. 3, арк. 77—78.

**ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
БІЛЬШОВИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ
В РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.**

С. Г. МАТВІЄНКО (Київ)

Минуло понад 70 років з часу початку першої буржуазно-демократичної революції в Росії, «... в якій пролетаріат, широкі верстви селянських мас під керівництвом ленінської партії із зброєю в руках виступили проти самодержавства, соціального і національного гніту»¹, — сказано в постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років в Росії». Це була перша народна революція епохи імперіалізму, яку В. І. Ленін назвав «...прологом грядущої європейської революції»².

Разом з російським пролетаріатом і селянством боротьбу проти царизму і експлуататорських класів вели робітники і селяни України, Білорусії, Прибалтики, Закавказзя, Середньої Азії та інших національних районів Росії.

Питання про єдність українського народу з трудящими інших національностей Росії у спільній боротьбі проти царизму, діяльність більшовицьких організацій по інтернаціональному згуртуванню трудящих багатонаціональної Росії широко висвітлено в історико-партійній літературі³.

У даному повідомленні зроблена спроба узагальнити інтернаціоналістську діяльність більшовицьких організацій України в революції 1905—1907 рр.

Страхотлива розправа з учасниками мирного походу на Двірцевій площі 9 січня 1905 р. була тією іскрою, яка підняла на революційну боротьбу широкі народні маси усієї Росії. Робітничий клас Росії в той день «...дістав великий урок громадянської війни...»⁴, яка поклала початок першій російській революції. Події Кривавої неділі, убивши навіну віру в «добраго царя», підняли проти злочину царизму багатонаціональний пролетаріат країни.

Рух солідарності з петербурзьким пролетаріатом наростав з небаченою швидкістю. У січні могутня хвиля страйків солідарності і демонстрацій прокотилася по всій Україні. Більшовики в своїх листівках закликали робітників до солідарності, згуртування з робітниками інших національностей для спільної боротьби з самодержавством. Так, Миколаївський комітет РСДРП в одній з листівок писав: «...Ми повинні приєднатися до петербурзьких товаришів! Коли ллється кров наших братів-робітників, тільки підлий трус може мирно працювати!.. *Хай живе загальний страйк!*»⁵ Катеринославський комітет РСДРП, звер-

¹ «Комуніст України», 1975, № 2, стор. 21.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 480.

³ Т. Ю. Бурмистрова. Национальная политика партии в первой русской революции 1905—1907 гг., Л., 1962; Ф. Е. Лось. Национально-освободительное движение на Украине в период первой буржуазно-демократической революции в России. Материалы сессии научного совета. Вып. I, М., 1964; І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях, К., 1972; М. П. Просяник. Діяльність більшовиків України по інтернаціональному вихованню молоді в період першої російської революції (1905—1907 рр.). — Наукові праці з історії КПРС. Вып. 77, К., 1975; П. Шморгун. Комуністична партія — організатор спільної боротьби російського і українського народів проти царизму, К., 1957; Н. Ф. Шитов. Развитие В. И. Ленинным идеологии и политики пролетарского интернационализма (1894—1907 гг.). М., 1966, та ін.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 190.

⁵ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.) (далі — Листовки большевиков Украины...), К., 1955, стор. 43.

таючись в ті дні до всіх робітників і робітниць, закликав: «Нам, всьому російському робітничому класу, необхідно ... негайно втрутитися і підтримати пітерських товаришів, бо боротьба ведеться за нашу загальну справу... На боротьбу! Хай живе велика солідарність робітничого класу!»⁶ Під впливом більшовиків 17 січня робітники Катеринослава організували загальний страйк солідарності з петербурзькими робітниками, який швидко перекинувся і в повіті: Катеринославський, Бахмутський, Слов'яносербський, Олександрівський, Павлоградський і Маріупольський⁷.

Одеський комітет РСДРП випустив листівку про рух протесту пролетаріату Росії і західних країн у зв'язку з розстрілом робітників Петербурга 9 січня. В листівці говорилось: «Товариші! Страхітливий злочин царизму викликав крик обурення по всій Європі... Весь пролетаріат Західної Європи обурений, горить ненавистю до царського уряду... В Брюсселі, Відні, Парижі, Римі, Лондоні, в Америці — скрізь пролетаріат влаштовував гучні збори, на яких скрізь виносились резолюції: «Прокляття царизму!» Хай живе російський пролетаріат!»⁸. Листівка закликала до згуртування, до об'єднання для спільної боротьби проти самодержавства.

Події в Росії набрали широкого міжнародного резонансу. Міжнародне соціалістичне бюро з цього приводу звернулося з відозвою до робітників усіх країн виступити з підтримкою російського пролетаріату. З такою ж відозвою звернулася Загальна конфедерація праці до робітників Франції. Було організовано збирання коштів для сімей — жертв царизму. Тільки в Німеччині зібрали близько 350 тис. марок⁹.

Трудящі Росії гаряче відгукнулися на солідарність міжнародного пролетаріату. У 1905 р. на Макар'ївський рудник прибув французький посланник для ознайомлення з становищем на шахтах. Під час виступу один з робітників звернувся до французького посланника: «Від імені робітників Макар'ївського рудника, я прошу Вас, пан посланник, передати паризькому пролетаріату наш братерський привіт...»¹⁰.

Про міжнародну солідарність пролетаріату писала більшовицька газета «Донецкий колокол»: «...Капіталісти намагаються вбити клин у тісні ряди робітників, щоб розколоти їх, але клин, який розбиває дерево, не розіб'є твердої сталі... Зімкнутими рядами, сталюю шеренгою повинні йти робітники — і тоді ніяка сила не роз'єднає їх ряди»¹¹.

Робітники України, як і інших районів Росії, гаряче відгукнулись на заклики більшовиків і повсюдно проводили страйки солідарності з петербурзьким пролетаріатом.

Херсонська організація РСДРП з приводу подій в Петербурзі писала в одній з листівок у січні 1905 р.: «Петербургські події розкрили очі сотням тисяч людей, розбили їх наївну віру в свого уявного захисника — російського царя. Приєднуйтеся же ви, товариші, до великої боротьби!»¹²

К. Є. Ворошилов, який працював в той час на одному з заводів Луганська, писав у своїх спогадах: «...Революція 1905 року не застала Луганський комітет РСДРП зненацька. У відповідь на Криваву неділю

⁶ Там же, стор. 44—45.

⁷ «Пролетарская революция», 1923, № 3 (15), стор. 45.

⁸ Листовки большевиков Украины..., стор. 48.

⁹ Революция 1905—1907 гг., в России, М., 1975, стор. 388.

¹⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 533, оп. 1, спр. 1, арк. 8.

¹¹ И. Велигура. Большевицкая газета «Донецкий колокол», Луганск, 1962, стор. 32.

¹² Бібліотека ІМЛ при ЦК КПРС. Листівка Ц—46095.

і свавілля царських втихомирювачів було вирішено підняти проти самодержавства всіх пролетарів міста»¹³.

У зв'язку з успішно проведеним загальним політичним страйком в Олександрівську у лютому 1905 р., організованим місцевою організацією РСДРП, один з її активних учасників писав: «Цей перший політичний страйк в Олександрівську підняв віру робітників в силу пролетарської солідарності, викликав повагу робітничої маси до нашої партійної організації»¹⁴.

Застосовуючи репресивні заходи проти страйкарів, одночасно царський уряд намагався відвернути пролетаріат від революційної боротьби, обіцяючи реформи. У січні уряд оголосив про створення під головуванням сенатора Шидловського комісії для негайного вияснення причин невдоволення робітників і усунення їх у майбутньому¹⁵. Більшовики використали кампанію по виборах до комісії Шидловського для викриття маневрів царизму і мобілізації мас навколо лозунгів партії. Так, Одеський комітет РСДРП у листопаді з приводу цього писав: «Самодержавство прагне придушити зростання нашого руху... Організуйтеся швидше, вступайте до лав нашої партії і спільними силами з новою енергією поведемо боротьбу!»¹⁶.

Хвиля революційного руху наростала. Тільки в Донбасі у січні — лютому 1905 р. страйки відбулися на 50 великих заводах і шахтах, в яких брало участь близько 80 тис. робітників¹⁷. Страйковий рух на Україні розгортався під ідейним керівництвом більшовиків, які несли в маси ідеї пролетарського інтернаціоналізму, ідеї братерства і дружби трудящих всіх національностей. У січні — лютому, наприклад, більшовицькими організаціями України було видано понад 20 найменувань листівок з заклик до солідарності і спільної боротьби проти самодержавства¹⁸.

Наростав революційний рух в армії і флоті. Розв'язуючи грабіжницьку війну з Японією, царизм розраховував перешкодити наростанню революційної кризи, але він прорахувався. Военні невдачі виявили гнилість абсолютизму, прискорили розвиток революції.

Партія більшовиків повинна була виробити свою інтернаціоналістську тактику щодо російсько-японської війни, максимально використати становище, що склалося в країні, для ослаблення і повалення царизму. Боротьба більшовиків за ідеї і принципи пролетарського інтернаціоналізму під час війни проходила в умовах шовіністичного угару, який насаждали чорносотенна і буржуазна преса, православна церква.

Правильні інтернаціональні позиції щодо російсько-японської війни займали і більшовицькі організації України. Так, Одеський комітет РСДРП опублікував листівку «Чи японці наші дійсні вороги і з ким слід нам воювати?», в якій відзначалося, що «...ми знайшли наших справжніх ворогів: це — не японці, не німці, не французи чи які-небудь інші народи, а наша буржуазія і самодержавний уряд. Ось проти цих

¹³ Первая русская... Сборник воспоминаний активных участников революции, М., 1975, стор. 42.

¹⁴ «Летопись революции», 1930, № 6, стор. 257.

¹⁵ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 2, К., 1967, стор. 31.

¹⁶ Листовки большевиков Украины..., стор. 65.

¹⁷ Н. Ф. Шитов. Назв. праця, стор. 319.

¹⁸ Підрахунки зроблені автором за такими джерелами: Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг. Сборник в трех частях, М., 1956; Листовки большевиков Украины...; Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в 2-х томах, К., 1955; Начало первой русской революции. Январь-март 1905, М., 1955; Екатеринославщина в революции 1905—1907 г. Документы и материалы, Днепропетровск, 1975.

ворогів ми повинні постійно воювати, боротися до тих пір, поки остаточно не переможемо»¹⁹.

Миколаївський комітет РСДРП в одній з листівок, яка викривала антинародний, антидемократичний характер російсько-японської війни і закликала народи до єдності, писав: «Інтереси робітників всіх країн однакові, всі вони борються за одне і те ж проти всього ладу капіталістів, не розбираючи їх національності, а якщо буржуазія силкується все зростаючому зближенню всіх країн і пролетарів всіх країн протиставити спроби ворожості, відокремленості і відкритої війни, то прямий обов'язок робітників втрутитися і голосно, твердо сказати буржуазії: «Геть руки! Ти збираєшся заважати зближенню робітників усіх країн. Геть буржуазію!»²⁰.

Викриваючи антинародний, імперіалістичний характер російсько-японської війни, соціал-демократичні організації і групи України одночасно вказували і на шляхи її припинення. Так, в одній з листівок Путівльської групи РСДРП говорилося: «...війна, викликана в своїх інтересах самодержавним урядом, буде припинена разом з поваленням самодержавного ладу»²¹. В іншій листівці цієї групи вказувалося, що «вихід з народного лиха тільки один: скинути царя і його уряд і на їх місце поставити народ»²².

Антивоєнні листівки випускали Мелітопольська, Луганська, Олександрівська, Херсонська та інші організації і групи РСДРП. Катеринославський комітет РСДРП, наприклад, з початку війни видав близько 80 тис. листівок²³. За період війни соціал-демократичними організаціями і групами України видано понад 80 найменувань листівок, загальним тиражем кілька сот тисяч примірників*.

Інтернаціоналістські позиції, зайняті більшовиками щодо російсько-японської війни, поділяла більшість соціалістів за кордоном. «Майже вся Європа і Америка, — вказувалося в листівці Одеського комітету РСДРП, — відкрито висловлюють свою ненависть і презирство до російського уряду, але не до російського народу, проти якого ніхто не тільки нічого не має, а, знаючи його тяжке становище, щиро співчуває йому... Хай живе російський, хай живе всесвітній пролетаріат!»²⁴.

Таким чином, тактика більшовиків щодо російсько-японської війни була правильною. Війна прискорила революцію. Головним підсумком її було те, що вона сильно ослабила військову могутність царизму.

Братерська солідарність трудящих Росії ще більше проявилася під час піднесення робітничого руху весною і влітку 1905 р. Першотравневі страйки і демонстрації свідчили про зростання класової солідарності пролетаріату в революції. В першій половині квітня В. І. Ленін від імені Бюро комітетів більшості і редакції газети «Вперед» звернувся до робітників Росії з листівкою «Перше травня». Володимир Ілліч закликав робітників згуртовуватися для боротьби з самодержавством, об'єднуватися в один братерський союз з метою знищення усіх видів насильства, пригнічення для соціалістичної перебудови суспільства. Створенню такого союзу, пояснював Ленін, заважає во-

¹⁹ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины 1896—1904 (далі — Листовки революционных социал-демократических организаций Украины...), К., 1963, стор. 640.

²⁰ Там же, стор. 665.

²¹ Бібліотека ІМЛ при ЦК КПРС. Листівка Ц—23 313.

²² Там же. Листівка Ц—22 314.

²³ Третій съезд РСДРП. Протоколи, М., 1959, стор. 427.

* Підрахунки зроблені автором по джерелам, вказаним вище.

²⁴ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины..., стор. 699—700.

рознечі між трудящими різних національностей чи релігій, яку розпалюють в своїх інтересах експлуататори. «Царський уряд старається нацькувати один народ на другий, він улаштував побоїще в Баку, обмовивши вірмен перед татарами, він готує тепер нове побоїще проти євреїв, розпалюючи в темному народі ненависть до них»²⁵. Володимир Ілліч підкреслював: «така ворожнеча вигідна тільки грабіжникам і тиранам, які живуть темнотою і розрізненістю пролетаріату. Євреї і християнин, вірменин і татарин, поляк і росіянин, фінляндець і швед, латиш і німець — всі, всі йдуть разом під одним загальним прапором соціалізму. Всі робітники — брати і в їх міцному союзі єдина порука за благо і щастя всього трудового і пригнобленого людства»²⁶.

Яскраво виражена в листівці ленінська ідея про пролетарську солідарність і пролетарський інтернаціоналізм знайшла широкий відгук серед передових робітників. Більшовицькі організації України несли ленінське слово в маси і широко пропагували в листівках. Цю листівку Катеринославський комітет «більшості» РСДРП надрукував тиражем 16 500 примірників²⁷.

В середині квітня 1905 р. Одеський комітет РСДРП випустив першотравневу листівку з закликом до робітників готуватися до збройного повстання. «Тільки тоді, коли робітники будуть спаяні узами братерства, тільки тоді, коли в середовищі робітників не буде конкуренції, тільки тоді капіталісти і уряд стануть безсильні проти них»²⁸. Миколаївський комітет РСДРП в першотравневій листівці писав: «Настало і у нас 1 Травня! Це свято має зараз особливо важливе значення. Тепер, коли революція почалася, кожний виступ пролетаріату є новим ударом по самодержавству. З інтересом слідкують пролетарі всіх країн за нашою тяжкою боротьбою; вони знають, що наша перемога полегшить їх боротьбу з капіталізмом...»²⁹.

Першотравневі листівки видрукували також Харківська група «Вперед», Луганська організація РСДРП та ін. Першотравневі заклики більшовиків знаходили підтримку в народних масах. Страйки і демонстрації в дні міжнародної солідарності трудящих, які проходили в промислових центрах і великих містах Росії, носили стійкий і організований характер, згуртовували робітників, вони продемонстрували їх витриманість, солідарність. Першотравневі виступи пролетаріату Росії мали значний вплив на робітників всієї країни, в тому числі і України. В резолюції зборів балтських робітників (Подільська губернія), присвячених міжнародному дню трудящих, вказувалося: «Ми, балтський пролетаріат, шлемо наш братерський привіт товаришам, ...висловлюємо свій гарячий протест проти ганебної політики уряду, ...спрямованої до розпалювання грубих інстинктів в масах і до роздування національної ворожнечі... Це ...ще тісніше згуртує наші ряди, об'єднає наші нині розрізнені сили, примусить всіх чесних пролетарів стати під наш червоний соціалістичний прапор»³⁰. Особливо організовано пройшов першотравневий страйк в Одесі. Святкування 1-го Травня стало могутнім стимулом до дальшого зростання пролетарського руху. Інтернаціональному згуртуванню трудящих велику увагу приділив III з'їзд РСДРП (квітень — травень 1905 р.). З'їзд ухвалив резолюцію про першотравневі виступи польських робітників, в якій висловлювалась

²⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 77.

²⁶ Там же, стор. 75.

²⁷ Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970). Бібліографічний покажчик, Х., 1976, стор. 40.

²⁸ Листовки большевиков Украины..., стор. 104.

²⁹ Там же, стор. 108.

³⁰ «Пролетарий», 27 (14) травня 1905 р.

впевненість в тому, що скоро настане той день, «...коли пролетаріат всіх національностей Росії дружно виступить проти ненависного самодержавства і остаточною перемогою над ним розчистить собі шлях для дальшої боротьби за соціалізм»³¹. В резолюції з приводу подій на Кавказі з'їзд зобов'язав місцеві партійні організації «... до своєчасної підтримки Кавказу всіма засобами, які є в їх розпорядженні»³². При обговоренні цієї резолюції делегат від Одеського комітету РСДРП М. О. Скрипник заявив на з'їзді: «...ми повинні енергійно працювати, щоб збройною силою підтримати закавказьких товаришів. Ми повинні кликати російських робітників на збройне повстання»³³.

На з'їзді була висунута важлива вимога об'єднання соціал-демократичних організацій усіх національностей Росії³⁴.

Піднесення страйкової боротьби пролетаріату, його революційні виступи відбилися і на армії. Влітку 1905 р. більшовики посилили роботу у військах з метою залучення їх на бік революції. В армії і флоті у 1905—1906 рр. відбулося 437 виступів, в тому числі 106 збройних³⁵.

На Україні агітаційно-пропагандистську роботу в армії провадили Катеринославський комітет «більшості» РСДРП, Одеський, Миколаївський комітети, Харківська група «Вперед», Херсонська, Луганська, Єлисаветградська та інші організації РСДРП. Під впливом більшовицької агітації у військових частинах пробуджувалась самосвідомість солдатів і матросів, що знайшло свій вияв у прагненні перейти на бік народу.

Після III з'їзду РСДРП, керуючись його резолюцією «Про ставлення до селянського руху», більшовицькі організації України розгорнули активну роботу по втіленню в життя ленінських ідей зміцнення союзу робітничого класу з селянством. Робітничий клас під керівництвом партії йшов на союз з багатомільйонним селянством усіх національностей, зацікавленим в ліквідації поміщицького землеволодіння та інших пережитків кріпосництва. За роки революції 1905—1907 рр. в країні відбулося понад 7160 селянських виступів³⁶.

Вступ широких мас трудящих різних національностей Росії в революційну боротьбу надавав революції всенародного характеру і збільшував її силу. Перебюроючи націоналістичну ворожнечу, яку розпалював царизм серед трудящих мас всіх національностей, більшовики виховували робітників і селян в дусі марксистського розуміння національних і інтернаціональних інтересів, об'єднували їх в єдину антиурядову армію. Коли у червні 1905 р. в Миколаєві поширились чутки про намір поліції вчинити єврейський погром, об'єднана організація соціал-демократичних комітетів м. Миколаєва випустила листівку, закликаючи робітників озброюватися і не допустити чорносотенних погромів. «Царський уряд, — вказувалося в листівці, — прагне врятувати себе від неминучої загибелі і намагається посіяти ворожнечу і ненависть між різними частинами своїх підданих, щоб тим легше було панувати над усіма підданими. В Баку і Єревані він нацьковує темних татар на вірменів, тому що вірменський пролетаріат давно вже вступив в боротьбу з самодержавством... Озброюйтесь же, товариші, пильно слідкуйте за усіма діями чорної сотні, будьте готові кожному хвилину — при найменшій спробі викликати погром — дати їй рішучу відсіч»³⁷.

³¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 80.

³² Там же.

³³ Третій съезд РСДРП, стор. 444.

³⁴ Див. КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 77.

³⁵ «Вопросы истории КПСС», 1975, № 7, стор. 46.

³⁶ Там же.

³⁷ Листовки большевиков Украины..., стор. 207, 208.

У липні 1905 р. Єлисаветградський комітет РСДРП з цього приводу писав: «Бачить російський цар, що робітники усіх національностей дружно ведуть свою боротьбу з капіталістами і самодержавством, що російський робітник — товариш єврею, а обидва вони — товариші поляку і вірмену, що разом вони пліч-о-пліч йдуть в бій, разом помирають, разом горе і радість ділять; бачить, що в цьому єднанні робітників — могутня сила і що не зламати йому цю силу, поки не зруйнує він союз робітників усіх національностей»³⁸. Листівка закликала робітників дати рішучу відсіч провокаторським діям урядових властей, спрямованих на те, щоб розпалити ворожнечу між робітниками різних національностей.

Миколаївський комітет РСДРП у вересні 1905 р. випустив листівку в зв'язку з спровокованою царизмом вірмено-татарською різнею в Баку. «Рятуйте же Росію, товариші, — говорилося в листівці, — рятуйте її від здичавілого самодержавства... Скоро повинен пробити слушний час всенародної революції!... Геть звіряче самодержавство! Прокляття і ганьба йому навіки! Хай живе всенародне повстання!»³⁹. Не дивлячись на розгул реакції, революційний рух наростає. Революційна боротьба у жовтні 1905 р. переросла у всеросійський політичний страйк. В ті пам'ятні дні В. І. Ленін писав: «Всеросійський політичний страйк охопив на цей раз дійсно всю країну, об'єднавши в героїському піднесенні найбільш пригнобленого і найбільш передового класу всі народи проклятої «імперії» Російської. Пролетарі всіх народів цієї імперії гніту і насильства вишиковуються тепер в одну велику армію соціалізму»⁴⁰.

Будучи не в силах покінчити з страйком збройною силою, самодержавство зважилось на маневр, смисл якого полягав в тому, щоб шляхом конституційних поступок розколоти сили революції. 17 жовтня був підписаний царський маніфест про «дарування» народів промисловій свободи, недоторканості особи, свободи совісті, зборів та спілок. Більшовики належно оцінили маніфест. ЦК РСДРП у відозві «До російського народу» викрив брехливість та лицемірство царських запевнень. Події перших же днів після видання маніфесту підтвердили правоту більшовицької оцінки царських обіцянок. Замість обіцяної свободи губернії і області Росії одна по одній оголошувалися на воєнному стані, чорносотенні організації почали погроми, розправи і убивства революціонерів. З приводу цього В. І. Ленін писав: «Єврейські погроми жовтня 1905: 100 міст, 4000 вбитих, 10000 покалічених»⁴¹.

Більшовики у своїх листівках таврували ганьбою царських погромників і всупереч брехливим твердженням сіоністів, закликали робітників виступати на захист євреїв. Так, Єлисаветградський комітет РСДРП, викриваючи шовіністичну політику уряду нацьковування однієї нації на іншу, звертаючись до робітників заводу Єльворті в одній з листівок писав: «...Ні, не євреї-робітники ваші вороги, а смертельний ворог ваш — це цар з капіталістами... Ще одне дружнє зусилля об'єднаного пролетаріату і мерзотне самодержавство впаде»⁴².

Більшовики України розгорнули широку агітаційно-пропагандистську роботу серед робітників, закликаючи їх приєднатися до всеросійського політичного страйку. Так, Одеський комітет РСДРП писав: «Пролетарі всієї Росії об'єдналися у загальному страйку — приєднайтесь же і ви, одеські пролетарі, до ваших братів, що борються... Хай цей

³⁸ Бібліотека ІМЛ при ЦК КПРС. Листівка Ц—32118.

³⁹ Листовки большевиков Украины..., стор. 278—279.

⁴⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 2.

⁴¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 481.

⁴² Бібліотека ІМЛ при ЦК КПРС. Листівка Ц—32184.

страйк захопить усіх одеських робітників, хай він захопить усю робітничу Росію!»⁴³.

Всеросійський політичний страйк сприяв інтернаціональному єднанню робітничого класу і широких трудящих мас багатонаціональної Росії, надав нечуваного розмаху національно-визвольному рухові пригноблених царизмом народів. Відбулися страйки у Харкові, Києві, Катеринославі, Одесі та інших містах України. Вони супроводжувалися масовими мітингами, демонстраціями.

Під могутнім впливом жовтневого страйку прокотилася нова хвиля селянських виступів, відбувалися повстання в армії і на флоті.

Революційний рух нестримно йшов на піднесення. «...Весь розвиток російської революції з неминучістю штовхав до збройного вирішального бою між царським урядом і авангардом свідомого в класовому відношенні пролетаріату»⁴⁴, — писав В. І. Ленін.

Прапор збройного повстання проти царизму першими підняли робітники Москви. 9 грудня вулиці міста покрились барикадами. Почалась героїчна битва робітників, керованих більшовиками, яка тривала десять днів. Довше за інші райони чинила опір героїчна Пресня. «Подвиг пресненських робітників не пропав марно. Їх жертви були не даремні. В царській монархії була пробита перша бреш, яка поволи, але неухильно розширялась і ослабляла старий, середньовічний порядок. У трудящі маси міста і села подвиг московських робітників вніс глибоке заворушення, сліди якого вже не завмирали, всупереч всіляким переслідуванням»⁴⁵.

Слідом за московськими робітниками виступили робітники інших міст, піднялись і пригноблені народи окраїн Росії. На Україні збройне повстання відбулося в Донбасі, Харкові, Олександрівську. Збройні виступи робітників мали місце і в інших районах. Трудящі України вписали чимало славних сторінок у всеросійську боротьбу робітників і селян проти царизму. Проте, відсутність міцного союзу робітничого класу з селянством, розрізненість виступів, оборонна тактика повстанців в ряді міст, відсутність централізованого керівництва, недостатність зброї та бойового досвіду, розкольніцька і дезорганізаторська діяльність меншовиків — привели до поразки збройного повстання.

В боротьбі проти революції союзниками царизму були українська буржуазія і її націоналістичні партії, які своєю контрреволюційною пропагандою намагалися звернути робітників з революційного шляху, перешкодити збройному виступу трудящих України. Виступаючи проти більшовицької програми підготовки збройного повстання, націоналістична РУП відкрито заявила, що «...озброєння народу є другорядним завданням...», що не варто йому відводити «...головне місце, не треба сюди переносити центр ваги»⁴⁶.

Революційні події на Україні показали робітникам і селянам, що тільки спільними зусиллями з трудящими Росії під керівництвом більшовиків можна скинути самодержавство, знищити соціальний і національний гніт.

Більшовики наполегливо пропагували революційний досвід. Вони провели широку кампанію у зв'язку з першими роковинами початку революції. Пролетаріат відзначив 9 січня страйками, мітингами і навіть демонстраціями. Федеративна рада Харківських комітетів РСДРП писала з приводу річниці Кривавої неділі: «...9 січня 1905 р. пролета-

⁴³ Листовки большевиков Украины..., стор. 284.

⁴⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 307.

⁴⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 370.

⁴⁶ П. М. Шморгун. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років, К., 1975, стор. 147.

ріат пред'явив царському уряду вимогу свободи. 9 січня 1906 р. пролетаріат вже не пред'являє вимог царському уряду, він не визнає царського уряду»⁴⁷. Більшовики доклали чимало зусиль для згуртування робітничого класу, забезпечення його рядів на основі революційного марксизму. У березні 1906 р. Сумська група РСДРП у зверненні до робітників писала: «Товариші робітники! Знання і єдність — ось зброя, якою ми доб'ємося перемоги. Іншої зброї у робітників немає...»⁴⁸.

Інтереси революції, інтереси боротьби проти царизму вимагали об'єднання всіх соціал-демократичних робітників в одну централізовану, дійсно марксистську партію. В цьому об'єднавчому русі активну участь брали більшовики України. На IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП більшовик Ф. А. Сергеев (Артем) запропонував «...поставити в першу чергу питання про об'єднання з національними партіями»⁴⁹.

Важливою заслугою з'їзду було злиття з РСДРП соціал-демократії Польщі і Литви і вироблення умов об'єднання з Латиською СДРП і Бундом, яке було здійснене. На з'їзді, завдяки підтримці меншовиків і бундівців, був допущений з дорадчим голосом і представник дрібно-буржуазної націоналістичної УСДРП, яка добивалася об'єднання з РСДРП на федеративних началах і визнання її єдиним представником українського пролетаріату в РСДРП. Але УСДРП, як організація дрібнобуржуазна, націоналістична не була прийнята до складу РСДРП.

Делегати-більшовики зразу ж після з'їзду виступили з написаною В. І. Леніним відозвою до партії, в якій вказувалось: «З огляду на майбутні грізні, вирішальні події народної боротьби найважливіше досягти практичної єдності свідомого пролетаріату всієї Росії, всіх її національностей»⁵⁰.

Після IV з'їзду РСДРП більшовики України посилили пропаганду за єдність російського пролетаріату. Вони викривали колонізаторську політику самодержавства по відношенню до неруських народів, закликали трудящих усіх національностей зміцнювати єдність дій в революції. В одній з листівок Катеринославського комітету РСДРП, випущений у 1906 р., вказувалося: «Всі робітники Росії — росіяни, поляки, вірмени, євреї, латиші та інші подали один одному руки і в братерському союзі під прапором соціал-демократії борються за загальну робочу справу. У робітників усіх національностей, у селянської бідноти один ворог і нарізно боротися не годиться»⁵¹.

Навесні 1906 р. з'явилися ознаки нового піднесення революції. У травні 1906 р. В. І. Ленін у статті «Нове піднесення» писав: «Від згуртованості, свідомості, витриманості і рішучості передового класу залежить багато чого, коли не все, в результаті великої революції»⁵². Робітники, селяни й солдати знову перейшли в наступ на самодержавство. Партія приділяла велику увагу цьому рухові для розширення лав революційної армії. Більшовицькі організації України проводили широку роз'яснювальну роботу серед усіх верств трудящих, солдатів. Так, Сумська група РСДРП закликала селян до спільної боротьби з робітниками. «Без робітників не переможеш... Тільки у спільній боротьбі з робітниками — доб'єтесь землі і волі»⁵³, — говорилося в одній з

⁴⁷ Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в 2-х томах, т. 2, ч. II, стор. 103.

⁴⁸ Библиотека ИМЛ при ЦК КПРС. Листівка Ц—23671.

⁴⁹ Четвертый (Объединительный) съезд. Протоколы, М., 1959, стор. 27.

⁵⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 369.

⁵¹ Листовки большевиков Украины..., стор. 467.

⁵² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 72.

⁵³ Сумський обласний державний архів, ф. Р—2362, оп. 1, спр. 11, арк. 199.

листівок. Друковане слово більшовиків доповнювалось живим словом соціал-демократичних агітаторів.

Більшовики України, вірні прапоріві пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів, вели рішучу боротьбу проти великодержавного шовінізму і місцевого буржуазного націоналізму, забезпечуючи єдність дій українського та інших народів Росії в революції 1905—1907 рр.

З червня 1907 р. царський уряд розігнав II Державну думу і видав новий виборчий закон, який ще більше урізував права робітників і селян. Революція закінчилась поразкою.

Незважаючи на поразку першої російської революції, вона мала велике історичне значення.

Революція продемонструвала інтернаціональну єдність народів Росії. «П'ятий рік, — писав В. І. Ленін, — об'єднав робітників усіх націй Росії»⁵⁴. Революція 1905—1907 рр. завдала першого серйозного удару не тільки царському самодержавству, але й усій світовій системі імперіалізму. Під її безпосереднім впливом піднялися на боротьбу народи Європи, Азії. У з'єднанні революційного руху Європи і Азії В. І. Ленін вбачав джерело зростаючої сили і новий, вищий етап міжнародної боротьби народних мас.

Справа революції, за яку билися кращі сини і дочки трудової Росії, живе і торжествує. Нині все життя нашої країни проходить під знаком виконання історичних рішень XXV з'їзду КПРС. Разом з усім радянським народом трудящі Радянської України вносять гідний вклад у здійснення величних накреслень з'їзду, у зміцнення економічної і оборонної могутності нашої Батьківщини.

Чудові звершення нашого народу, надихаючі перспективи розвитку радянського суспільства свідчать про нерозривний зв'язок борців за революційні ідеали.

⁵⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 69.

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ В ГАЛУЗІ НАУКИ (1957—1975 рр.)

Л. Д. ЧЕКАЛЕНКО (Київ)

Серед різноманітних форм зв'язків між країнами соціалістичної співдружності чільне місце належить науковому співробітництву. Воно здійснюється, зокрема, по лінії академій наук, вищих і середніх спеціальних учбових закладів і має вирішальне значення для політичного і економічного розвитку соціалістичних держав.

КПРС і Радянський уряд приділяють постійну увагу розвитку наукового співробітництва з країнами соціалізму. «Невід'ємною частиною загальної боротьби нашої партії і держави за міцний мир, за справу свободи і прогресу на Землі, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев на урочистому засіданні в Кремлівському Палаці з'їздів, присвяченому 250-річному ювілеєві Академії наук СРСР 7 жовтня 1975 р., — є розвиток інтернаціональних наукових і науково-технічних зв'язків. Тут слід особливо виділити співробітництво з науковими закладами держав соціалістичної співдружності по реалізації довгострокових програм розв'язання важливих проблем теорії і прак-

тики будівництва розвинутого соціалізму і комунізму»¹. Співробітництво академій наук країн — членів РЕВ знаходить свій вияв у проведенні спільних наукових досліджень, відряджень фахівців з метою вивчення певних проблем, участі в роботі наукових форумів і міжнародних організацій, підготовці кадрів.

Значний вклад у зміцнення й розвиток наукових зв'язків країн соціалізму вносить Академія наук Української РСР, яка в рамках Академії наук СРСР підтримує тісні контакти з багатьма науковими установами світу. Зокрема, її співробітники разом із своїми зарубіжними колегами розробляли 122 наукові теми, в тому числі з країнами соціалізму — 76².

Деякі питання наукового співробітництва СРСР і ПНР у післявоєнний період частково висвітлені у колективних монографіях³ та окремих працях радянських істориків-полоністів і польських дослідників⁴. Однак тема радянсько-польського наукового співробітництва і, зокрема, участі в ньому Української РСР, не стала в них предметом спеціального дослідження. У даному повідомленні зроблено спробу показати вклад учених республіки у розвиток наукового співробітництва та зміцнення дружби з соціалістичними країнами, зокрема з Польською Народною Республікою. Оскільки цей складний і багатогранний процес неможливо висвітлити у повному обсязі в одній статті, тому зупинимося лише на вузлових питаннях цієї проблеми.

Одним з документів, що поклав початок радянсько-польським зв'язкам в галузі науки, була Угода про наукове співробітництво між Академією наук СРСР і Польською академією наук (1957 р.)⁵. З того часу контакти між ученими обох соціалістичних країн здійснюються на основі двосторонніх і багатосторонніх угод. Нині АН СРСР і ПАН спільно розробляють 15 наукових проблем, в тому числі 9 інститутів АН УРСР разом з польськими досліджують 10 тем⁶.

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 359.

² Поточний архів Академії наук Української РСР (далі — ПА АН УРСР), ф. 1, он. 73, спр. 10, арк. 132.

³ Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1970; Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР. Летопись важнейших событий в области советско-польских отношений 1944—1974 гг., К., 1974; На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966—1970 рр.), К., 1974; Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965.

⁴ И. Ф. Евсеев. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944—1960 гг.), К., 1962; П. М. Калениченко. Співробітництво Радянської України та Народної Польщі (1944—1969 рр.), К., 1969; И. Н. Киселев. Сотрудничество Академии наук СССР с академиями наук стран — членов СЭВ. 1957—1968, М., 1974; Н. Е. Индутная. Роль общественных организаций Украинской ССР и Польской Народной Республики в укреплении советско-польской дружбы (1944—1969 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, К., 1970; В. К. Четет. Деятельность КПСС и ПОРП по дальнейшему развитию советско-польского сотрудничества (1961—1965 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, М., 1967; Т. Вуек. Культурный и научный обмен Польши с зарубежными странами. — «Советская Польша», 1968, № 5, стор. 3—11; О. Вышомирская-Кузьминская. Польско-советские научные контакты. — «Советское славяноведение», 1975, № 6, стор. 65—69; К. Лицкевич. Братское сотрудничество народов СССР и ПНР в области культуры (1944—1955). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, М., 1975; Ян Пташек. Польша — СССР. Экономика. Сотрудничество. Перевод с польск., М., 1974.

⁵ Советский Союз — Народная Польша. 1944—1974. Документы и материалы (далі — Советский Союз — Народная Польша), М., 1974, стор. 224.

⁶ ПА АН УРСР. Матеріали Відділу наукових зв'язків із зарубіжними організаціями Президії АН УРСР.

Спеціальні угоди про наукове співробітництво на тривалі строки з польськими установами у досліджуваний період мали інститути АН УРСР, зокрема Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, Фізико-технічний інститут низьких температур, Інститут технічної теплофізики, Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського, Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця, Інститут проблем матеріалознавства, Інститут надтвердих матеріалів, Інститут проблем онкології, Інститут суспільних наук та ін.

Серед форм і напрямів наукових контактів між ними головними є спільна розробка тем, відрядження спеціалістів для читання лекцій і проведення консультацій, участь у роботі наукових форумів, стажування, збирання матеріалів по темі, взаємне ознайомлення з досягненнями, обмін науковими працями. З розвитком радянсько-польських відносин у 60-х—70-х роках зміцнювались й удосконалювались форми наукового співробітництва, які від простих — обміну спеціальною літературою, науково-технічною інформацією і документацією, окремими спеціалістами — переходили до більш складних, зокрема, спільної розробки наукових проблем, організації координаційних центрів, проведення конференцій вчених. Безумовно, найефективнішою серед них є розробка наукових тем і діяльність координаційних центрів.

На початку 50-х років у науковому співробітництві СРСР і ПНР переважали зв'язки в галузі суспільних наук. Підвищений інтерес до цієї проблематики пояснювався насамперед єдиним походженням слов'янських народів, спільними коренями виникнення їхньої мови і культури, тісними історичними контактами і взаємовпливом, відносною доступністю проведення сумісних досліджень.

Нині співробітництво вчених СРСР і ПНР відбувається по таких галузях суспільних наук: 1) історія; 2) література й мовознавство; 3) економіка; 4) філософія і право.

Яскравим показником ефективності співробітництва вчених двох братніх країн у галузі суспільних наук є наукові розробки з історичних, економічних та інших проблем. Зокрема, вивченням суспільних явищ і питань розвитку країн соціалізму займається Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР, учені якого налагодили зв'язки з своїми колегами з Інституту історії ПАН, Вищої школи суспільних наук при ЦК ПОРП, Інституту соціалістичних країн ПАН та ін. Це співробітництво знаходить свій прояв у підготовці спільних праць, координації наукових досліджень, участі в роботі конференцій і сесій тощо. Вчені Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР та Інституту історії АН УРСР разом з польськими колегами беруть участь у проведенні наукових досліджень, підготовці збірників документів. Однією з перших фундаментальних праць радянських істориків була «Історія Польщі» і як її продовження — том, присвячений історії ПНР — «Нариси історії Народної Польщі»⁷. Публікацію документів по історії повстання 1863—1864 рр.⁸ здійснили Інститут слов'янознавства АН СРСР, наукові заклади республіканських академій наук, Головне архівне управління Міністерства внутрішніх справ СРСР, центральні і місцеві архіви — з радянського боку та Інститут історії ПАН, Головна дирекція державних архівів — з польського. Багаторічні контакти радянських і польських істориків увінчалися виходом у світ документальних матеріалів, що охоплюють радянсько-польські відносини з початку Жовтневої революції до побудови фундаменту соціалізму в Народній Поль-

⁷ История Польши (в трех томах), М., 1955—1958 рр.; Очерки истории Народной Польши, М., 1965.

⁸ Восстание 1863 г. Материалы и документы, М., 1963.

щі⁹. У 1974 р. був надрукований збірник, до якого ввійшли 255 документів, угод і протоколів, а також 15 документів з історії утворення Народної Польщі (1942—1944 рр.)¹⁰. У його підготовці брали участь Міністерство оборони СРСР, Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР, Головне архівне управління при Раді Міністрів СРСР, Академія наук СРСР — з радянського боку і Міністерство закордонних справ ПНР, Міністерство зовнішньої торгівлі ПНР, Комісія планування при Раді Міністрів ПНР, а також Інститут соціалістичних країн ПАН — з польського.

Успішно діють двосторонні комісії істориків, філософів, економістів. Зокрема, завданням радянсько-польської комісії істориків (почала функціонувати з 1965 р.) є підготовка і видання спільних наукових праць, координація наукових досліджень, розробка і погодження перспективних планів, організація й проведення наукових конференцій. Слід відзначити, що в роботі комісії активну участь брали й українські історики, зокрема, А. Д. Скаба, І. М. Мельникова, А. Г. Шевелев, Ф. П. Шевченко, П. М. Калениченко, С. В. Кульчицький¹¹.

14 грудня 1970 р. між СРСР і Польщею було підписано Угоду про наукове і культурне співробітництво, в першій статті якої наголошувалося на необхідності подання всебічної допомоги «...у розвитку наукових досліджень в галузі історії і культури обох народів»¹². Керуючись положеннями угоди, а також робочим планом наукового співробітництва між Інститутом історії АН УРСР і Інститутом польсько-радянських відносин ПАН* в рамках загальної угоди про співробітництво братніх академій в галузі суспільних наук на 1971—1972 рр., вчені обох країн розпочали вивчення історії радянсько-польських відносин, суспільно-політичних, революційних і культурних взаємозв'язків народів СРСР і ПНР¹³.

Значний вклад у дослідження радянсько-польських відносин внесли співробітники Інституту історії АН УРСР, зокрема відділу історії і міжнародних відносин соціалістичних країн**, учені вищих учбових закладів республіки¹⁴. Про це свідчать спільно видані в Польщі і СРСР колективні праці, збірники документів, розділи і статті. Зокрема, в рамках діяльності радянсько-польської історичної комісії в ПНР вийшла з друку монографія старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР М. Ф. Котляра «Знахідки монет на території України XIV—XVIII ст.»¹⁵ та ін. За десятиріччя (1965—1974) у поль-

⁹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений (з 1962 р. видано 9 томів російською і польською мовами).

¹⁰ Советский Союз — Народная Польша. 1944—1974. Документы и материалы.

¹¹ Див.: ПА АН УРСР. Звіти Інституту історії АН УРСР про науково-дослідну роботу за 1965, 1972, 1974 та 1975 рр.

¹² Советский Союз — Народная Польша, стор. 497.

* Інститут польсько-радянських відносин ПАН з грудня 1972 р. перетворено в Інститут соціалістичних країн ПАН.

¹³ ПА АН УРСР. Звіт Інституту історії АН УРСР про науково-дослідну роботу за 1972 р., стор. 62.

** Про колективні монографії українських авторів йшлося на початку цього повідомлення.

¹⁴ С. М. Антонюк. Розвиток сільського господарства в Народній Польщі, К., 1960; П. М. Калениченко. Великий Жовтень і революційний рух у Польщі (листопад 1917 — жовтень 1919 рр.), К., 1971; його ж. Брати по класу — брати по зброї. Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні. 1917—1920, К., 1973; І. Д. Кундюба. Советско-польские отношения (1939—1945 гг.), К., 1963; І. Т. Лісевич. Дружбі нашій жити у віках. (До 25-річчя радянсько-польського Договору про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво), К., 1970.

¹⁵ ПА АН УРСР. Звіт про науково-дослідну роботу Інституту історії АН УРСР за 1975 р., стор. 77.

ській періодиці було опубліковано 358 статей радянських учених-суспільствознавців¹⁶.

Дослідження проблем взаємовпливу і процесу історичного розвитку літератур і слов'янського мовознавства братніх соціалістичних країн здійснюють Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР, Інститут світової літератури ім. О. М. Горького, інститути літератур академій наук союзних республік та Інститут літературних досліджень ПАН. Співробітництво літераторів — це, насамперед, подання допомоги при виданні творів радянських і польських письменників та поетів, обмін архівними документами і науковою літературою про їхню творчість і життєвий шлях, тісна взаємодія перекладачів та ін. Мовознавці вивчають радянсько-польські та українсько-польські мовні зв'язки, працюють над виданням російсько-польських і польсько-російських словників. Так, учені Інституту літературних досліджень ПАН та Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР завершили спільну розробку теми «Сучасний фольклор інослов'янського населення УРСР».

Якщо для істориків, мовознавців і літераторів СРСР і ПНР характерні давні історичні зв'язки, то співробітництво між радянськими і польськими вченими у галузі економіки, філософії і права перебуває ще в процесі становлення.

Х сесія радянсько-польської комісії про науково-технічне співробітництво між АН УРСР і ПАН з проблеми закономірностей розвитку соціалістичної економіки, що відбулася в 1958 р.¹⁷, поклала початок тісним контактам між польськими економістами та їх колегами з Інституту економіки АН УРСР та його відділень у Донецьку, Харкові, Львові й Одесі. Останнім часом значно активізувалося наукове спілкування вчених ПНР з співробітниками Інституту економіки промисловості АН УРСР (Донецьке відділення Інституту економіки АН УРСР). Це пояснюється, насамперед, актуальністю розробки наукових проблем, можливістю безпосередньо впроваджувати наукові досягнення у виробництво¹⁸. Засідання радянсько-польської економічної комісії (лютий 1975 р.) визначило для спільного дослідження науковців АН СРСР і ПАН ряд тем і серед них, зокрема, розвиток аграрно-промислового комплексу та його роль у народному господарстві, система поширення економічних знань у соціалістичному суспільстві та ін.¹⁹ Проведення спільних наукових досліджень, обмін періодичними виданнями, науковими працями сприяє вирівнюванню економічного потенціалу соціалістичних країн, вирішенню актуальних проблем, що стоять перед кожною з них.

Наукові зв'язки між філософами СРСР і ПНР встановилися у 60-х роках. З того часу вчені цієї галузі суспільних наук обмінюються результатами соціологічних досліджень, що сприяє практичному використанню передових методів наукового керування виробництвом. Тісно співробітничать між собою відділ логіки наукового пізнання Інституту філософії АН УРСР та відділ логіки емпіричних наук Інституту філософії і соціології ПАН. У 1975 р. радянсько-польська комісія філософів, яка координує й спрямовує наукові дослідження соціологів, визначила для спільної розробки 15 тем²⁰.

¹⁶ «Nauka Polska», 1975, № 8, стор. 45.

¹⁷ Центральний державний архів народного господарства СРСР, ф. 9493, оп. 1, спр. 143, арк. 158.

¹⁸ Див. ПА АН УРСР. Звіти про наукову діяльність Інституту економіки промисловості АН УРСР за 1969 р., 1975 р.

¹⁹ «Ekonomista», 1975, № 3, стор. 667.

²⁰ «Nauka Polska», 1975, № 8, стор. 43.

Вивчення польськими і радянськими юристами правових проблем почалося ще в післявоєнні роки. Нині разом з юристами інших соціалістичних країн вони працюють над виробленням правової проблематики країн — членів РЕВ, пов'язаної з мирним співіснуванням двох світових систем.

Важливе значення у науковому співробітництві СРСР і ПНР мають міжвузівські зв'язки. Якщо в 60-х роках вчені-суспільствознавці радянських і польських вищих учбових закладів вивчали лише одну тему — питання історії російсько-польських відносин²¹, то в 1975 р. тільки вузи Української РСР разом з польськими займалися розробкою 13 тем²². Зокрема, Київський і Ягеллонський (у Кракові) університети досліджували 2 теми, Львівський і Люблінський — 3, Харківський і Познанський — 5, Харківський інженерно-економічний інститут і Познанська економічна школа — 2, Київський інститут народного господарства і Катовицька економічна академія — 1 тему. Вчені братніх університетів ефективно працюють над проблемами історії українсько-польських революційних зв'язків, впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху слов'янських народів, творчого втілення ленінських ідей у побудову соціалізму в країнах — членах РЕВ та ін. Результатом їх зусиль є публікація спільних наукових праць, а також монографій і статей окремих дослідників.

Успішне розв'язання завдань науково-технічної революції в кожній країні РЕВ можливе лише при тісному науково-технічному співробітництві і взаємодопомозі всіх держав світової соціалістичної системи. Тому перша угода про наукове співробітництво за участю багатьох країн соціалізму була підписана у 1962 р., а в 1963 р. їхні академії наук уже спільно розробляли 10 наукових тем²³. Велике значення для дальшого поглиблення і удосконалення наукових зв'язків країн соціалізму мала прийнята XXV сесією РЕВ у 1971 р. Комплексна програма основних напрямів співробітництва соціалістичних країн у розробці найважливіших науково-технічних проблем.

Радянські вчені-суспільствознавці АН УРСР плідно працюють над дослідженням питань багатостороннього співробітництва, зокрема, історики — над «Історією Великої Жовтневої соціалістичної революції», економісти — «Критикою немарксистських концепцій соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються». Спільним доробком радянських і польських мовознавців є Всекарпатський та Всеслов'янський лінгвістичні атласи. У роботі над останнім разом з ученими всіх слов'янських країн брали участь й науковці львівського Інституту суспільних наук АН УРСР²⁴. Багатостороннє співробітництво здійснюється також по лінії вищих учбових закладів, викладачі яких разом з своїми зарубіжними колегами вивчають проблему комуністичного виховання студентської молоді.

З метою ефективнішого використання науково-технічного потенціалу СРСР і Польщі вчені двох братніх країн проводять спільні дослідження в галузях обчислювальної техніки, математики, фізики, автоматики, хімічних наук, нейрофізіології, зоології та ін. Це, зокрема,

²¹ Поточний архів Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР (далі — ПА МВССО СРСР). Матеріали Управління по навчанню студентів, аспірантів і стажистів із зарубіжних країн. Довідка про стан і заходи щодо поліпшення співробітництва між вузами СРСР та вищої школи ПНР.

²² Поточний архів МВССО УРСР (далі — ПА МВССО УРСР). Матеріали Управління зовнішніх зв'язків Мінвузу УРСР.

²³ І. Н. Киселев. Назв. праця, стор. 36.

²⁴ ПА АН УРСР. Звіт про науково-дослідницьку роботу Інституту суспільних наук АН УРСР за 1975 р., стор. 53.

сприяє поліпшенню якості наукових досліджень, скороченню строків упровадження винаходів у виробництво, раціональнішому використанню матеріальних ресурсів країн РЕВ. Найплідніші наукові зв'язки між ними існують в галузях електрозварювання, математики, фізики, хімії, геології і медицини.

Двостороннє співробітництво, що його здійснюють Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР, Інститут електрозварювання в м. Глівіце і Ченстоховський політехнічний інститут (ПНР)²⁵, тісно переплітається з багатостороннім. Прикладом цього може бути діяльність створеного у 1972 р. в Інституті ім. Є. О. Патона АН УРСР Координаційного центру Ради уповноважених країн — членів РЕВ, який є сполучною ланкою всіх зварювальних центрів соціалістичних країн.

Розпочате в середині 50-х років листування між окремими вченими-механіками СРСР і Польщі, переросло нині в ефективні наукові зв'язки Інституту механіки АН УРСР з польськими колегами. Радянські фахівці виїждять до ПНР для ознайомлення з досягненнями своїх друзів у цій галузі, обміну досвідом і навчання.

Співробітництво математиків двох братніх країн також переросло в багатостороннє. Цьому в значній мірі сприяло створення у Польщі в січні 1972 р. з ініціативи країн — членів РЕВ Міжнародного математичного центру ім. С. Банаха по підвищенню кваліфікації молодих наукових кадрів та проведення міжнародних теоретичних конференцій вчених-математиків.

Великою популярністю серед зарубіжних, у тому числі й польських, учених користується Інститут кібернетики АН УРСР. У свій час його Обчислювальний центр передав польським колегам технічну документацію на виготовлення електроннообчислювальних машин²⁶. Нині вчені двох країн досліджують теорію систем управління і принципи побудови технічних і біологічних засобів управління. В Інституті кібернетики АН УРСР створений і успішно функціонує один з робочих органів міжурядової комісії по співробітництву соціалістичних країн в галузі обчислювальної техніки — Тимчасова група спеціалістів по механічним засобам та загальному програмовому забезпеченню.

Вчені Інституту проблем матеріалознавства АН УРСР й Інституту електронної технології ПАН успішно працюють над одержанням нових жаростійких неорганічних матеріалів. Останнім часом до них приєдналися науковці з Інституту проблем матеріалознавства Сілезького політехнічного інституту в м. Катовіце.

Для повнішого використання можливостей і переваг міжнародного соціалістичного поділу праці та об'єднання зусиль країн РЕВ в галузі розробки технологічних процесів й виготовлення інструментів з надтвердих матеріалів, на базі Інституту надтвердих матеріалів АН УРСР було створено виробниче об'єднання «Інтерсуперобробка». Алмазна продукція Інституту відома у 18 країнах світу, в тому числі й у Польщі, де алмази виготовляють лабораторним способом²⁷.

Радянські і польські фізики на основі міжнародних угод²⁸ проводять спільні наукові дослідження щодо використання атомної енергії у мирних цілях в Об'єднаному інституті ядерних досліджень (у Дубні). Академії наук чотирьох країн (ПНР, СРСР, НДР і НРБ) створили у Вроцлаві Міжнародну лабораторію потужних магнітних полів і низь-

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 897, арк. 9.

²⁶ ПА АН УРСР, ф. 1, оп. 13, спр. 4, арк. 123.

²⁷ ПА АН УРСР, ф. 1, оп. 17, спр. 91, арк. 93; оп. 73, спр. 6, арк. 24; спр. 10, арк. 133; «Групапа Ludi», 24 лютого 1976 р.

²⁸ Див.: Советский Союз — Народная Польша, стор. 432.

ких температур для вивчення фізики твердого тіла. Польська сторона передала для неї необхідну лабораторну апаратуру²⁹.

З інститутами хімії ПАН тісно співробітничали інститути фізичної, органічної, колоїдної та біохімії Української РСР. Наукові праці вчених-хіміків республіки здобули широке визнання в ПНР, про що, зокрема, свідчить обрання академіка АН УРСР М. Б. Яцимирського почесним членом польського хімічного товариства і присвоєння йому в 1972 р. звання почесного доктора Вроцлавського університету³⁰. У багатосторонньому співробітництві хіміків соціалістичних країн по темі «Високомолекулярні сполучення» беруть активну участь Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського та Інститут хімії високомолекулярних сполучень АН УРСР.

Надзвичайно ефективні наукові зв'язки існують між ученими Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР та клініки нейрохірургії Варшавської медичної академії, Інституту експериментальної і клінічної онкології Академії медичних наук СРСР, Інституту онкології АН УРСР та Інституту імунології та експериментальної терапії ПАН (м. Вроцлав), Інституту онкології АН УРСР та Інституту онкології ім. Марії Склодовської-Кюрі (Варшава). Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР в рамках РЕВ розпочав роботу по темі «Загальна фізіологія»³¹. У програмі «Інтермозок» учені цієї установи досліджують проблему нейрофізіології і вищої нервової діяльності. Співробітники Інституту онкології АН УРСР вивчають п'ять розділів теми «Злоякісні новоутворення» і по результатах досліджень проводять наукові конференції й консультації.

Українські й польські вчені тісно співробітничали у різних міжнародних або регіональних наукових організаціях. Однією з них є Карпато-Балканська геологічна асоціація, яка об'єднує геологів НРБ, ПНР, СРР, СРСР, ЧССР та Югославії. В її роботі активну участь беруть Інститут геофізики АН УРСР та Львівський інститут геології корисних копалин АН УРСР³².

Значний вклад у дослідження технічних і природничих наук вносять вчені вищих учбових закладів нашої республіки. Порівняно з 60-ми роками, сьогоденна наукова вузівська тематика значно розширилася, охопивши такі питання, як вивчення космічних явищ, ядерна фізика, електроннообчислювальні машини тощо. Викладачі Київського, Харківського й Одеського університетів разом з польськими колегами розробляють відповідно 4, 11 і 3 наукові теми. З науковцями ПНР співробітничали також викладачі Київського і Харківського політехнічних інститутів, Київського інженерно-будівельного інституту і Херсонського філіалу Одеського технологічного інституту харчової промисловості³³.

Багатостороннє співробітництво вчених академій наук Радянського Союзу і Польщі охоплює також дослідження космосу, обчислювальної техніки, фізики напівпровідників, органічної хімії, фізичних явищ планетарних геофізичних процесів. Так, якщо в 1967 р. у ньому брало участь 4 інститути АН УРСР, то у 1975 р. їх кількість зросла до 12³⁴.

Дійовою формою наукових зв'язків є обмін ученими й проведення

²⁹ Ян Пташек. Назв. праця, стор. 182.

³⁰ ПА АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 9, арк. 150—151.

³¹ ПА АН УРСР, Матеріали Відділу наукових зв'язків з зарубіжними організаціями Президії АН УРСР; «Трубина Луду», 20 квітня 1974 р.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 4819, оп. 1, спр. 990, арк. 141; ПА АН УРСР, ф. 1, оп. 13, спр. 4, арк. 65.

³³ ПА МВССО УРСР, Матеріали Управління зовнішніх зв'язків Мінвузу УРСР.

³⁴ ПА АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 9, арк. 149.

конференцій. Це сприяє широкому обміну думками, одержанню найсвіжішої інформації, уникненню дублювання.

У рамках АН СРСР Академія наук Української РСР відіграє важливу роль в розвитку й зміцненні співробітництва з академіями наук соціалістичних країн. Про видатні наукові досягнення українських вчених свідчить хоча б той факт, що на базі інститутів АН УРСР (електрозварювання ім. Є. О. Патона, кібернетики, надтвердих матеріалів) створені й успішно функціонують міжнародні наукові об'єднання країн РЕВ. Досягнення вчених республіки здобули визнання всього світу. Так, якщо в 1956 р. АН УРСР була представлена в 6 міжнародних наукових організаціях, то в 1975 р. — у 15³⁵.

Таким чином, наведені дані про творче науково-технічне співробітництво академічних установ, вищих учбових закладів Радянської України і Польської Народної Республіки, свідчать про величезну значимість цього співробітництва в розвитку дружніх і братерських відносин між СРСР і ПНР, відображають єдність і спільність нашої мети, безкорисливу взаємодопомогу між соціалістичними країнами, дух і зміст принципу соціалістичного інтернаціоналізму. Як підкреслювалося на XXV з'їзді нашої партії, наукове співробітництво «...допомагає підняти рівень ідейно-виховної роботи в кожній з наших партій і успішніше виступати в ідеологічному протиборстві двох соціальних систем. Це в нинішніх умовах дуже важливо, бо проблеми ідеологічної боротьби дедалі більше висуваються на перший план, а правда про соціалізм — могутня зброя в цій боротьбі»³⁶.

³⁵ Там же, арк. 150.

³⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 11.

Замітки

Ю. А. ГОРБАНЬ (Київ)

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЗА РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ РОБІТНИЧИХ КАДРІВ У РОКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Вивчення соціальної структури радянського суспільства, причин і закономірностей її змін було і залишається актуальним завданням історичної науки. На XXV з'їзді КПРС, зокрема, зазначалося, що «істотно важливим є поглиблене дослідження питань, які стосують-

ся тенденцій розвитку нашого суспільства, його продуктивних сил. Сюди належать, наприклад, характер і зміст праці в умовах зрілого соціалізму, зміни соціальної структури»¹.

Глибокі зміни у соціальній структурі радянського суспільства відбулися ще в роки першої п'ятирічки*. Вони були зумовлені швидким зростанням рядів робітничого класу — об'єктивним наслідком переходу країни до індустріалізації, соціалістичної реконструкції всього її народного господарства.

Великий розмах промислового будівництва при відносно низькому рівні механізації виробничих процесів потребував мільйонів робочих рук. Тому проблема забезпечення підприємств і, особливо, гігантських новобудов робочою силою була однією з найгостріших у 1928—1932 рр. Від її успішного розв'язання залежало не тільки виконання поточних народногосподарських планів, а й багато в чому доля будівництва соціалізму в цілому. Адже йшлося про зміцнення економічних і політичних основ диктатури пролетаріату, про зростання провідної ролі робітничого класу в соціалістичному будівництві. Отже, проблема робітничих кадрів ставала надзвичайно актуальною. Комуністична партія успішно розв'язала її, нагромадивши при цьому великий досвід організаторської та ідейно-політичної роботи.

Проблема забезпечення промисловості робочою силою, формування робітничих кадрів вже висвітлена в дослідженнях, написаних як на загальносоюзних матеріалах², так і на матеріалах України³. Але в них

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 81.

* За роки першої п'ятирічки ряди робітничого класу зросли вдвічі, тобто більше, ніж за будь-яку іншу п'ятирічку.

² А. М. Корнилов. На решающем этапе, М., 1968; А. М. Панфилова. Формирование рабочего класса в СССР в годы первой пятилетки, М., 1964; Формирование и развитие советского рабочего класса. 1917—1961 гг., М., 1964; та ін.

³ В. М. Довгопол. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.), Харків, 1971; М. А. Коновалов. Вирішальна сила соціалістичної реконструкції, К., 1973; В. Є. Лобурець. Формування кадрів радянського робітничого класу України (1921—1932 рр.), Харків, 1974; та ін.

недостатньо уваги приділено організаторській роботі Комуністичної партії у справі формування нових загонів робітничого класу.

Процес становлення робітничого класу, його соціалістичної консолідації був складним і багатограним, зв'язаним з подоланням великих труднощів. Слід враховувати також, що сотні тисяч селян, які поповнили лави робітничого класу, до початку масової колективізації не були знайомі з суспільною власністю, не знали, що таке соціалістичне підприємство і трудова дисципліна.

Як партія розв'язувала складне завдання забезпечення швидкозростаючої промисловості робітничими кадрами? Приблизно до середини 1930 р., поки в країні існувало безробіття, потреби в робочій силі певною мірою задовольнялися через біржі праці. Значна кількість сезонних робітників, здебільшого некваліфікованих, прибувала на промислові підприємства, особливо нові, з сільської місцевості. Крім того, на фабрики і заводи поверталось багато кадрових робітників, що тимчасово залишили виробництво в роки громадянської війни і розрухи народного господарства. Цей процес продовжувався майже до кінця першої п'ятирічки. Твердження, що він повністю завершився у 1929 р.⁴, не відповідає дійсності. Навіть у селах промислово розвинутих районів республіки на початку 30-х років ще перебувала значна частина промислових робітників. Так, навесні 1931 р. партійні і громадські організації Донбасу вживали заходів для повернення з сіл на шахти 12—15 тис. робітників гірничих професій⁵.

Проте названі вище джерела навіть у перші роки п'ятирічки не могли задовольнити дедалі зростаючі потреби країни в кваліфікованій робочій силі, незважаючи на існування резервної армії праці. Наприклад, протягом перших семи місяців 1930 р. на Дніпробуд прибуло тільки 8732 чол., а не 12656, як це було потрібно. Влітку того ж року на будівництві ХТЗ замість 16 тис. чол. працювало 8 тис.⁶ Загалом на промислових підприємствах республіки в середині 1930 р. була тільки половина необхідної кількості кваліфікованої робочої сили⁷.

Глибокі зміни в джерелах і формах поповнення робочою силою промисловості відбулися в 1930—1931 рр., коли було остаточно ліквідоване безробіття в місті і на основі суцільної колективізації сільського господарства значно скоротилося аграрне перенаселення. В результаті соціалістичних перетворень, здійснених на селі, вже у 1929—1930 рр. мільйони селян одержали можливість постійно працювати в радгоспах і колгоспах. Ліквідація соціального розшарування і куркульської експлуатації, підвищення життєвого рівня колгоспного селянства сприяли зменшенню його стихійного відходу на заробітки в міста. Але не слід перебільшувати значення факторів, що утримували колгоспників на селі. Як відомо, матеріальне становище селянства в перші роки колективізації було ще не настільки високим, щоб повністю припинилася його тяга до відходництва.

І все ж твердження, що колективізація сільського господарства і зв'язані з нею процеси «посилювали бажання селян піти в місто»⁸, не відповідає дійсності. Численні тогочасні документи свідчать, що партійні організації проводили велику організаторську і масово-політичну роботу в справі залучення на промислові підприємства робочої сили з се-

⁴ В. М. Довгопол. Назв. праця, стор. 24.

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 145 а, спр. 130, арк. 37—38.

⁶ Там же, оп. 10, спр. 759, арк. 55—56.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 5, спр. 2646, арк. 3.

⁸ Ю. В. Арутюнян. Коллективизация сельского хозяйства и высвобождение рабочей силы для промышленности. — Формирование и развитие советского рабочего класса. 1917—1961 гг., М., 1964, стор. 102.

ла. Для колгоспників, які переходили працювати на фабрики і заводи, передбачалися значні пільги. Колгоспи, що виконували і перевиконували план набору робочої сили, одержували в першу чергу сільськогосподарську техніку, а також допомогу при організації шкіл, медичних та дитячих закладів тощо.

У нашій країні, де понад 70% населення жило в сільській місцевості, селянство було головним джерелом поповнення рядів робітничого класу. Колективізація сільського господарства не тільки створювала умови для «осілости» селянства, а й сприяла значному зростанню продуктивності праці, закономірним результатом чого було вивільнення частини робочих рук для використання їх в інших галузях народного господарства.

Практика показала, що навіть у колгоспах, які не мали необхідної кількості сільськогосподарської техніки, при правильній організації праці вивільнялася робоча сила. Кількість її зростала у міру того, як збільшувався рівень механізації праці в колгоспах. Наприклад, якщо 25% усіх робіт було механізовано, наявна робоча сила використовувалася в середньому на 53,1%, при 50% — на 41,6%, нарешті, при 75% — лише на 36%⁹. За даними, надісланими в Держплан СРСР напередодні XVI з'їзду партії, у 31,5% колгоспів Української РСР використовувалася тільки половина робочої сили¹⁰.

За дорученням ЦК КП(б)У наприкінці 1930 р. науково-дослідний інститут організації сільськогосподарського виробництва та інститут праці склали баланс робочої сили у сільському господарстві України. Їх розрахунки показували, що в розпал сільськогосподарських робіт у республіці в них не брало участі близько 1,9 млн. чол.¹¹ Завдання полягало в тому, щоб правильно розподілити і раціонально використати вивільнені у ході колективізації трудові ресурси.

Високі темпи зростання рядів робітничого класу вимагали створення більш стабільної і надійної, порівняно з сезонним відходництвом, форми поповнення робочої сили. Стихійний відхід, при якому були відсутні договірні відносини між підприємствами і відходниками, не міг розв'язати проблеми. Тому було запроваджено організований набір робітників шляхом укладення договорів між підприємствами та колгоспами. Виникнувши на основі об'єктивних потреб розвитку соціалістичної економіки, оргнабір поступово став плановою формою розподілу і перерозподілу робочої сили між сільським господарством і промисловістю.

Керуючись постановою ЦК ВКП(б) від 20 жовтня 1930 р. «Про заходи по плановому забезпеченню народного господарства робочою силою і боротьбі з плинністю»¹², партійні організації України провели велику роботу в справі організованого набору і закріплення на виробництві нових робітників. Для України це питання було особливо актуальним, оскільки на її території розвивалися такі галузі промисловості, як вугільна і гірничо-металургійна, а також споруджувалися важливі народногосподарські об'єкти, що потребувало значної кількості робочої сили. Наприклад, лише для того, щоб шахти Донбасу могли успішно виконати план видобутку вугілля, передбачений на так званий «особливий квартал» (жовтень — грудень 1930 р.), потрібно було додатково завербувати 78 тис. робітників¹³.

⁹ С. Г. Пасс. О вербовке рабочей силы в деревне, М.—Л., 1933, стор. 28.

¹⁰ А. М. Панфилова. Назв. праця, стор. 22.

¹¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 1712, арк. 43.

¹² «Правда», 22 жовтня 1930 р.

¹³ «Комуніст», 2 жовтня 1930 р.

Проаналізувавши хід набору робочої сили для Донбасу, ЦК КП(б)У вказав на недоліки в роботі окремих місцевих партійних і господарських органів і зажадав неухильного виконання всіх попередніх постанов про забезпечення Донбасу робітничими кадрами¹⁴. Разом з тим ЦК КП(б)У засудив практику роботи окремих господарників, які намагалися виконувати плани не за рахунок поліпшення організації праці та раціонального використання механізмів, а шляхом значного збільшення контингенту робітників. Так, при аналізі діяльності об'єднання «Вугілля» з'ясувалося, що заявка його керівників на виділення додаткової робочої сили явно завищена. Вони просили направити на підприємства об'єднання 105 тис. робітників, тимчасом як, зважаючи на високий рівень механізації деяких процесів, фактично не вистачало тільки 53 тис. чол.¹⁵

Завдяки заходам, вжитим партійними і господарськими організаціями, уже до вересня 1931 р. річний план оргнабору робітників для Донбасу було виконано на 95,9%¹⁶. Причому 80—85% робочої сили прибуло з села¹⁷. Тільки в 1931 р. на вугільних підприємствах України почали працювати 122 тис. колишніх колгоспників¹⁸.

Велику увагу партія приділяла забезпеченню робочою силою й інших галузей промисловості, а також новобудов п'ятирічки. Наприклад, з метою набору робочої сили для ударних будов у різні райони республіки виїжджали уповноважені ЦК КП(б)У і РНК УРСР¹⁹. Райкоми партії мали надсилати в ЦК КП(б)У регулярні зведення про хід набору і відправку робочої сили. Відповідальність за виконання планів оргнабору покладалася на секретарів райкомів.

Виконуючи вказівки ЦК КП(б)У, парторганізації республіки багато зробили для набору і закріплення на виробництві нових кадрів. Наприклад, Харківський міськком партії постановою від 3 жовтня 1931 р. зобов'язав парторганізації всіх підприємств міста «негайно забезпечити організацію масово-політичної роботи в районах вербовки шляхом відрядження спеціальних бригад, звернувши особливу увагу на якісний добір постійних вербувальників, що виїжджали в райони набору робочої сили»²⁰. Директори фабрик і заводів мали використати всі внутрішні ресурси для будівництва гуртожитків, щоб повністю забезпечити нових робітників житлом.

Активну діяльність у справі набору робочої сили проводили й парторганізації багатьох великих промислових підприємств. Так, партком і адміністрація Макіївського металургійного заводу відряджали кадрових робітників у підшефні колгоспи, де вони знайомили селян з умовами праці на підприємстві, заробітками тощо. В одному з підшефних колгоспів для підготовки кваліфікованих кадрів було відкрито школу ФЗН²¹.

В результаті роз'яснювальної роботи, здійсненої партійними, комсомольськими, профспілковими і господарськими організаціями, значно зросла кількість селян, які виявляли бажання працювати на підприємствах і будовах. Тільки протягом серпня—листопада 1931 р., за неповними даними, на Україні між підприємствами і колгоспами було

¹⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1976, стор. 693—694.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 778, арк. 30.

¹⁶ «Комуніст», 21 вересня 1931 р.

¹⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 2396, арк. 21.

¹⁸ Там же, арк. 4.

¹⁹ Там же, оп. 145а, спр. 143, арк. 11.

²⁰ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 45, арк. 14.

²¹ «Агітатор», 1931, № 33, стор. 38—39.

укладено 2768 договорів про набір робочої сили. Всього в 1931—1932 рр. завдяки оргнабору в промисловість республіки влилося близько 1,7 млн. чол.²²

Таким чином, проведення оргнабору давало реальні можливості розв'язати проблему робітничих кадрів для соціалістичної індустріалізації, сприяло якісному поліпшенню складу робітничого класу, зміцненню виробничої змички міста і села, союзу робітничого класу і селянства. Це був найбільш перспективний шлях забезпечення промисловості робочою силою, а, отже, й формування нових загонів робітничого класу.

Комуністична партія, озброєна ленінським планом побудови соціалізму, проблему робітничих кадрів розв'язувала комплексно. Індустріалізація країни потребувала великого припливу робочої сили в промисловість з села, що було неможливо без соціалістичного перетворення сільського господарства. Останнє, в свою чергу, можна було здійснити лише на базі індустріалізації і в разі допомоги селянству з боку робітничого класу. В цьому знайшов свій вияв союз робітничого класу і селянства.

Таким чином, соціалістична індустріалізація створювала об'єктивні умови для позитивного розв'язання проблеми робітничих кадрів. За роки першої п'ятирічки у різні галузі промисловості країни влилося близько 12,5 млн. робітників і службовців, з них 8,5 млн.—понад $\frac{2}{3}$ всього поповнення—становили вихідці з села, головним чином колгоспники²³. Більшість з них назавжди з'єднала свою долю з робітничим класом.

Проти політики партії, спрямованої на якнайшвидше розв'язання проблеми робітничих кадрів, виступили праві ухильники, які твердили про нібито історичну зумовленість нестачі людських ресурсів і цим самим намагалися «довести» неможливість успішного виконання п'ятирічного плану, «обґрунтувати» курс на зниження темпів соціалістичного будівництва. Насправді ж суть справи полягала в правильному використанні людських ресурсів у різних галузях народного господарства.

Сучасні буржуазні фальсифікатори політики КПРС також намагаються спекулювати на труднощах процесу формування робітничого класу в СРСР, перекидаючи не тільки політику партії з цього питання, а й історичні факти. Так, колишній шеф ЦРУ Е. Гувер у книзі «Вивчення комунізму» твердить, ніби «ліквідація безробіття...», як і раптовий поворот від масового безробіття до нестачі робочої сили в промисловості, не були результатом вмілої діяльності комуністів». Ліквідація безробіття подається ним як стихійний процес, що став можливим лише внаслідок зникнення інших джерел робочої сили. Він пише, зокрема, що «програма колективізації змусила багатьох тимчасових міських робітників повернутися на село в надії, що вони зможуть захистити свою власність». Крім того, на думку Е. Гувера, колективізація «стримувала багатьох селян, чиї господарства ще не були усупільнені, від виїзду в місто на тимчасову роботу, бо вони боялися, що їхні господарства будуть експропрійовані»²⁴.

Такі твердження мають явно тенденційний характер і відповідають одній з головних цілей антикомуністичної пропаганди—скомпрометувати політичний і господарський курс Комуністичної партії, дискреди-

²² М. Я. Сонин. Воспроизводство рабочей силы в СССР и баланс труда, М., 1959, стор. 182.

²³ Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства Союза ССР, М.—Л., 1933, стор. 174.

²⁴ J. Edgar Hoover. A Study of Communism, New York—Chicago, 1962, стор. 102.

тувати методи будівництва соціалізму. Адже насправді ніякого масового «повернення» міських робітників на село не відбувалося. Навпаки, за даними статистики, чисельність робітничого класу постійно зростала: 1928 р.—11550 тис. чол.^{*}, 1929 р.—12167,9 тис., 1930 р.—14530,9 тис., 1931 р.—18989,5 тис., 1932 р.—22942,8 тис. чол.²⁵ Про це ж свідчить рівень приросту міського населення за рахунок міграції з сільської місцевості: 1928 р.—1062 тис. чол., 1929 р.—1392 тис., 1930 р.—2633 тис., 1931 р.—4100 тис. чол.²⁶ Як бачимо, факти переконливо спростовують вигадки буржуазних фальсифікаторів.

Дійсно, після колективізації сільського господарства стихійне відходництво значно скоротилося і для задоволення потреб промисловості у робочій силі партійні та господарські органи докладали немало зусиль. Але це пояснюється не «страхом селянина втратити свою власність», а новими умовами його праці і життя. Бідняки і, особливо, наймити, які раніше становили основну частину відходників, тепер одержали можливість постійно працювати в колгоспах.

Звичайно, ні про яку «експропріацію» відходників не могло бути й мови. Навпаки, ті, хто бажав працювати на промислових підприємствах чи будовах, одержували різні пільги. В інструкції про умови вербування робочої сили для Дніпробуду вказувалося, що колгоспники, які працювали на цій будові не менше року або до її закінчення, звільнялися від сплати сільськогосподарського податку. Члени їх сімей, що залишалися в селі, мали такі ж права, як й інші колгоспники²⁷.

Таким чином, «твердження» Гувера є необґрунтованими. До речі, подібні вигадки поширювали куркулі ще в період колективізації сільського господарства. Вони розповсюджували чутки про переділ і відчуження земельних наділів тих, хто тимчасово працював у місті.

Практика соціалістичного будівництва в роки першої п'ятирічки підтвердила далекоглядність політики Комуністичної партії, яка своєчасно вживала заходів для створення нових загонів робітничого класу. Розв'язуючи цю проблему, партія використовувала досвід та ініціативу передових кадрових виробничників — носіїв революційних і трудових традицій робітничого класу, які всіляко допомагали новоприбулим, виховували у них почуття відповідальності перед трудовим колективом, перед усією країною. У боротьбі за побудову соціалізму робітничий клас не тільки загартовував нові кадри, а й підвищував свою свідомість, організованість і авторитет у масах.

Історія нашого суспільства підтвердила правильність марксистсько-ленінського вчення про робітничий клас як провідну силу сучасності. Радянський робітничий клас блискуче продемонстрував свою здатність керувати суспільством, будувати соціалізм і комунізм. У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється, що «на досвіді нашої країни було переконливо продемонстровано істинність фундаментального ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, який веде Комуністична партія, здатний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за повалення іґа капіталу, в ході самого повалення, в боротьбі за утримання і зміцнення перемоги, в справі створення нового суспільного ладу»²⁸.

* Разом з службовцями.

²⁵ Профсоюзная перепись 1932—1933 гг., М., 1934, стор. 14.

²⁶ Формирование и развитие советского рабочего класса. 1917—1961 гг., стор. 116.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 129, арк. 113.

²⁸ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 5.

Л. І. ГАЙДАЙ (Київ)
**РОЛЬ КООПЕРАЦІЇ
 У РОЗВИТКУ КАПІТАЛІЗМУ
 В СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ
 ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
 [1906—1914 рр.]**

Помітну роль в утвердженні капіталістичних відносин на селі у пореформений період, особливо після революції 1905—1907 рр., відіграла кооперація¹. Різні форми її виникли й розвинулися на Правобережній Україні (Київська, Подільська і Волинська губернії). Однак

розвиток кооперативного руху в цьому регіоні досліджено ще недостатньо. Автор замітки, не претендуючи на всебічне висвітлення питання, робить спробу простежити хід і наслідки процесу втягнення селянських господарств Правобережжя у кооперативний рух.

Класики марксизму-ленінізму довели, що кооперація зародилася в ході боротьби дрібних виробників проти гніту й експлуатації великого капіталу, який, проникаючи в усі сфери виробництва, охоплював своїми щупальцями і селянське господарство. Як у місті, так і на селі дрібні виробники на певному етапі економічного розвитку починають шукати шляхи порятунку від поглинання їх великим капіталом. Це було основною причиною виникнення кооперативних об'єднань. «Кооперації, тобто товариства дрібних селян, відіграючи надзвичайно прогресивну буржуазну роль, ...дають багато заможним селянам і дуже мало, майже нічого, масі бідноти, а потім товариства самі стають експлуататорами найманої праці»², — вказував В. І. Ленін.

Кооперативний рух у Росії, в тому числі й на Україні, виник значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи, а саме в 60—80-х роках XIX ст. Але його бурхливий розвиток, по суті, розпочався після революції 1905—1907 рр., коли на селі були скасовані викупні платежі, кругова порука, та у ході проведення століпінської аграрної реформи.

У Південно-Західному краї, до складу якого входили названі вище губернії, існували різні види кооперативних об'єднань, однак найбільшого поширення набули тут споживчі, кредитні та ощадно-позичкові товариства. Перші споживчі товариства на Правобережній Україні були створені у 1888 р. А у 1913 р. там їх діяло вже 1776, у яких налічувалося 256 тис. членів, тобто 1,9% населення³, або приблизно $\frac{1}{10}$ частина загального числа сімей. За чисельністю споживчих об'єднань, кількістю їх членів та питомою вагою кооперованого населення край займав перше місце в Росії. Однак розподіл цих товариств по губерніях був нерівномірним. Наприклад, у Київській губернії 1911 р. налічувалося 640 об'єднань, у Волинській і Подільській у 1912 р., — відповідно, 199 і 468. У середньому в одному кооперативі був 51 чол.⁴

Кооперативні організації прагнули, насамперед, ліквідувати посередництво в торговельних операціях або хоча б зменшити його роль. З цією метою споживчі товариства, уклавши угоди з торговцями, відкривали спеціальні крамниці, в яких селяни могли придбати промислові товари за дещо зниженими цінами, порівняно з приватними магази-

¹ А. Лозовий. Ленін и кооперация, М., 1925; Г. А. Дихтяр. Внутренняя торговля в дореволюционной России, М., 1960; С. М. Дубровский. Столыпинская земельная реформа, М., 1963; П. Н. Першин. Аграрная революция в России, кн. 1, М., 1966; Л. Ф. Морозов. От кооперации буржуазной к кооперации социалистической, М., 1969; С. П. Трапезников. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос, т. I, М., 1974; та ін.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 64.

³ «Вестник кооперации», 1914, № 6—7, стор. 118.

⁴ Весь Юго-Западный край, К., 1913, стор. 72.

нами. Так, у 1911 р. лише у Волинській губернії функціонувало 166 подібних споживчих крамниць⁵.

У зв'язку з невеликим розміром паю (3—5 крб.) і незначною кількістю членів у кожному споживчому товаристві (50—80 чол.) їх пайовий капітал досягав, звичайно, лише 200—500 крб. Проте обороти цих товариств дорівнювали інколи й десяткам тисяч карбованців у результаті продажу продуктів не лише своїм членам, а й так званим забірникам, тобто стороннім особам, які мали забірні книжки*. Все це певною мірою впливало на руйнування натурального характеру селянського господарства і ліквідацію замкнутості сільських громад.

Однак розпорошеність кооперативів та невеликі оборотні кошти негативно впливали на їх роботу. Тому необхідно було створити централізовані об'єднання, які б координували діяльність окремих товариств, створювали їм вигідні умови для торгівлі на ринку, а також налагоджували стан справ у них. З'їзд представників споживчих кооперативів Київської губернії, який відбувся 2 грудня 1908 р., визнав за доцільне об'єднати кооперативи кількох повітів або навіть сіл по районах. Невдовзі з цією метою у 10 районах були проведені наради членів товариств, внаслідок чого у семи з них створені районні об'єднання і обрані інструктори⁶.

У 1911—1912 рр. були організовані Вінницьке, Жмеринське, Проскурівське і Муровано-Куриловецьке районні об'єднання у Подільській губернії⁷. Це посилювало економічну роль кооперації, зокрема сприяло виходу її низових організацій на обласні ринки. Але, потрапляючи в сферу дії фінансового капіталу, вони одразу відчували його вплив: змушені були одержувати з банків кредити, без яких ставала неможливою їх господарська діяльність. Таким чином, споживчі товариства лише втягували селян в орбіту буржуазних відносин, а не полегшували їх становище. Щодо цього В. І. Ленін писав: «Поки влада залишається в руках буржуазії, доти споживчі товариства — жалюгідний кусочок, який жодних серйозних змін не гарантує, ніякої рішучої зміни не вносить, іноді навіть відвертає від серйозної боротьби за переворот»⁸.

Своєрідною проміжною ланкою сільської кооперації були сільськогосподарські товариства. За даними департаменту землеробства, на 1 вересня 1912 р. в Київській губернії існувало 17 місцевих сільськогосподарських товариств, у Волинській — 3 і Подільській — 13⁹. Місцеві кооперативи об'єднувалися в обласні, яких в 1910 р. у Київській губернії налічувалося 5, а обласні, в свою чергу, — в так звані центральні. З 21 центрального сільськогосподарського товариства, яке існувало в країні, 16 були в Петербурзькій губернії, 4 — в Московській і 1 — у Київській¹⁰.

Згідно з нормальним статутом, затвердженим урядом 1898 р., сільськогосподарські товариства повинні були, насамперед, займатися науково-освітньою діяльністю: «відкривати для своїх членів бібліотеки і читальні, передплачувати і видавати газети, брошури, запрошувати агрономів, влаштовувати дослідні станції і поля тощо»¹¹, а також до-

⁵ Обзор Вольинской губернии за 1911 год, Житомир, 1912, стор. 66.

* Забірна книжка — документ, яким регулювалися відносини певної особи з даним кооперативним товариством.

⁶ Обзор Киевской губернии за 1908 год, К., 1909, стор. 98.

⁷ Весь Юго-Западный край, стор. 72.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 351.

⁹ Весь Юго-Западный край, стор. 74.

¹⁰ Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах. Год 1-й, ч. I. Адрес — календарные сведения к весне 1911 г., СПб., 1911, стор. XIX, XX.

¹¹ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 638, спр. 383, арк. 5.

биватися від земств подання агрономічної допомоги селянським господарствам. Однак у розпорядженні земств було дуже мало спеціалістів сільського господарства, які, до того ж, здебільшого працювали у куркулів. Так, у 1912 р. у земстві Волинської губернії, де налічувалося 292 387 селянських господарств, з яких 79 593 (понад 30%) були безземельними і малоземельними, було тільки 102 агрономи, 2 ветеринари, 8 інструкторів молочної справи, 1 спеціаліст і 8 інструкторів із садівництва, 3 інструктори з бджільництва, 1 спеціаліст з хмелярства і 4 його помічники¹². Зрозуміло, що найбіднішому селянству, яке перебувало у повній залежності від поміщиків, куркулів і монополістичного капіталу, вони не подавали ніякої допомоги. Основним їх завданням була інтенсифікація куркульських господарств. Щодо цього В. І. Ленін писав: «Як ці люди справді потрібні селу! Але тільки **ЯКОМУ** селу? — розуміється, селу землевласників, селу хазяйновитих мужичків, які мають «заощадження» і можуть платити за послуги...»¹³

Поступово сільськогосподарські товариства почали займатися в основному закупівлею і збутом вироблюваних у селянських господарствах продуктів. У відповідності із змінами, внесеними до їх статуту, вони діставали також право посередництва у здійсненні поставок селянам необхідного реманенту, для чого могли відкривати довідково-комісійні бюро, сільськогосподарські склади тощо¹⁴. Безумовно, діяльність товариств у цьому напрямку, як і їх дослідницька робота, була вигідна, насамперед, сільським багатіям, що тримали в своїх руках бідноту. В. І. Ленін указував, що село багатіїв «...справді давно жадає і техніків, і кредиту, і товарних складів... Але є і інше село, далеко численніше..., — село розореного і оголеного, обібраного до нитки селянства, яке не тільки не має «заощаджень» для оплати праці «інтелігентів», але навіть і хліба в такій кількості, щоб не вмерти з голоду»¹⁵.

Наприклад, на земельних ділянках членів В'язівського сільськогосподарського товариства Київської губернії було створено 10 показових полів, де сіяли різні ярові культури, коренеплоди і трави. Крім того, там була відкрита станція прокату сільськогосподарських знарядь праці. Товариство також відіграло роль посередника в справі поставки Городищенському цукро-рафінадному заводу буряків, вирощених на ділянках його членів. Зокрема, в 1912 р. було поставлено 6218 берковців * цукрових буряків на суму 10 560 крб. 60 коп., після переробки яких одержано 24 872 пуди жому і 777 пудів патоки для відгодівлі худоби¹⁶. Але ж переважна більшість площ під буряками належала заможним верствам села.

Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості створило спеціальний насінневий відділ, перейменований згодом у посередницьке бюро, що мало виділяти багатим селянам сортове насіння, добрива, вдосконалені машини і знаряддя¹⁷. Таким чином, «від усіх цих поліпшень, здешевлень і кооперацій (спілок для продажу та закупівлі товарів) значно більше виграють багаті, — зазначав В. І. Ленін. — ...Поки багаті залишаються багатими, поки

¹² Обзор Волинской губернии за 1912 год, Житомир, 1913, стор. 35.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 241.

¹⁴ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 638, спр. 383, арк. 12.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 241—242.

* 1 берковець дорівнює 13 пудам.

¹⁶ Весь Юго-Западный край, стор. 74.

¹⁷ Краткий обзор 35-летней деятельности Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности (1876—1911), б/р, стор. 10.

вони держать у своїх руках більшу частину і землі, і худоби, і реманенту, і грошей,— доти не тільки бідноті, а й середнім селянам ніколи нужди не позбутися»¹⁸.

Організацією сільськогосподарських товариств займалося головне управління землевпорядкування і землеробства Міністерства землеробства і державних маєтностей. В одному з його циркулярів, надісланому губернаторам у 1913 р., вказувалося на важливість створення кооперативів на хуторах, які виникали в ході проведення столипінської аграрної реформи. Вони повинні були допомагати заможним селянам купувати сільськогосподарський реманент, організовувати переробку і збут вироблюваної в їх господарствах продукції тощо. В цьому циркулярі, зокрема, зазначалося, що об'єднання одноосібних господарів у сільськогосподарських товариствах сприятиме проведенню таких агрономічних заходів, як вирощування на їх ділянках нових високопродуктивних культур з метою збуту врожаю на великих ринках. Головне управління землевпорядкування і землеробства вважало за необхідне передбачити в кошторисах тих губерній, де було багато хуторів і відрубів, асигнування для оплати праці осіб з вищою освітою, які мали допомагати створювати там кооперативи¹⁹. Адже організація у цих місцевостях кооперативів переслідувала ту саму мету, що й столипінська реформа,— зміцнювала куркульські господарства, на які покладав великі надії царський уряд. Так у процесі розвитку капіталізму на селі замість общини створювалася нова соціальна база для самодержавства.

Втягненню села в орбіту капіталістичних відносин у період імперіалізму сприяла й діяльність кредитної кооперації. Вона виникла тоді, коли товарно-грошові відносини почали відігравати визначальну роль у розвитку селянського господарства. Спочатку організовувалися ощадно-позичкові товариства, для вступу до яких необхідно було сплатити пайовий внесок. Найбільше цих товариств існувало в Прибалтиці, Білорусії і на Правобережній Україні. За даними Управління у справах дрібного кредиту, на 1 січня 1910 р. у Волинській губернії існувало 119 кредитних і 26 ощадно-позичкових товариств, у Київській, відповідно,— 44 і 68, у Подільській — 43 і 38²⁰.

Частина цих товариств у 1907 р. об'єдналася в Київський союз установ дрібного кредиту. Сільська біднота, не маючи можливості сплачувати пайові внески і позички, рідко зверталася за допомогою у товариства. Такими були результати проникнення капіталістичних відносин на село. Звертаючи увагу саме на цей аспект розвитку капіталізму, В. І. Ленін писав: «...Кожна верста залізниці, кожна нова крамниця на селі, кожний кооператив, який полегшує закупівлю, кожна фабрика і т. д. втягують селянське господарство в торговий оборот. А це значить, що селяни **розпадаються** на пролетарів і хазяйчиків, які наймають найманих робітників»^{21–22}.

Кредитні організації Південно-Західного краю, крім надання позик, виконували також посередницькі функції в справі поставок буряків на цукрові заводи, підриваючи таким чином позиції комісіонерів, які раніше мали на цьому великий зиск, і відстоюючи матеріальні інтереси своїх членів. Так, коли адміністрація Городищенського заводу відмовилася платити 1 крб. 85 коп. за берковець буряків, Городищен-

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 154.

¹⁹ Волинський обласний державний архів, ф. 263, оп. 1, спр. 40, арк. 31.

²⁰ Список действующих кредитных и ссудо-сберегательных товариществ по губерниям и областям империи на 1 января 1910 г., СПб., 1910, стор. III–IV.

^{21–22} В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 313.

ське і Валявське кредитні та Мліївське ощадно-позичкове об'єднання Київської губернії продали їх Шполянському заводу. Городищенський завод, залишившись без сировини, змушений був погодитись на підвищення її вартості²³.

Значне місце у торгово-посередницьких операціях об'єднань займала закупівля сільськогосподарських машин і знарядь, насіння та інших товарів для членів товариств. З цією метою, наприклад, Київський союз установ дрібного кредиту укладав угоди з різними фірмами, зокрема «Тріфоліум», «Кровля» та ін., і відкрив крамницю для збуту сільськогосподарської продукції²⁴.

Кредитні організації Правобережної України часто мали заклади, де перероблялася сільськогосподарська продукція їх членів, після чого вона йшла на продаж. Наприклад, Медвинське ощадно-позичкове об'єднання Канівського повіту переробляло фрукти, що надходили з господарств його членів, а Київський союз установ дрібного кредиту реалізував готову продукцію²⁵. Таким чином, кооперативні об'єднання втягували село у ринкові відносини, ліквідовуючи роз'єднаність дрібних товаровиробників і звільняючи їх від експлуатації скупників. Даючи характеристику кооперативам, В. І. Ленін писав: «Кооператив є крамничка, і які завгодно зміни, удосконалення, реформи не змінять того, що це крамничка. До такого погляду привчила соціалістів капіталістична епоха. І немає сумніву, що ці погляди були правильним виразом суті кооперативів, поки вони лишались невеликим привіском до механізму буржуазного ладу»²⁶.

Окремі кредитні установи налічували по декілька тисяч членів і здійснювали значні операції. У Київській губернії такими були Дзенгелівське, Немеринецьке, Сопінське, Тальнівське та інші об'єднання. Зокрема, на будівництво першого в Південно-Західному краї кооперативного елеватора Тальнівське товариство одержало від державного банку позичку в сумі 19 тис. крб.²⁷ Для проведення подібних операцій потрібні були значні кошти, які заможні селяни сплачували за надані їм послуги. Пускаючи їх в обіг і одержуючи проценти за позики, кредитні установи зміцнювали своє економічне становище.

Для заснування кредитних установ, на відміну від ощадно-позичкових, державний банк і земські каси дрібного кредиту виділяли певні кошти. Тісний зв'язок кооперації з фінансовими організаціями давав можливість монополістичному капіталові, зосередженому в найбільших банках країни, безпосередньо впливати на економіку села, сприяючи зростанню економічної могутності його капіталістичної верхівки.

Зклади дрібного кредиту на Правобережній Україні фінансувалися також земськими касами*, які водночас відігравали роль посередників у продажу селянам сільськогосподарських машин і знарядь, сортового насіння, добрив, покрівельного заліза. Так, у січні 1912 р. земство Волинської губернії відкрило в м. Ковелі сільськогосподарський склад. Він фінансувався земською касою дрібного кредиту з власних обігових коштів і за рахунок кредитів, наданих губернському земству департаментом землевпорядкування і землеробства. Згодом при губернській земській управі було створено посередницьке бюро, праців-

²³ «Муравейник» — («Комашня»), 1914, № 1.

²⁴ «Муравейник» — («Комашня»), 1914, № 27—28, стор. 451.

²⁵ «Муравейник» — («Комашня»), 1914, № 11, стор. 178.

²⁶ В. І. Л е н і н. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 151—152.

²⁷ Весь Юго-Западный край, стор. 73.

* У 1913 р. на Правобережній Україні діяли 5 земських кас («Вестник кооперативных союзов», 1915, № 1, стор. 71).

ники якого видавали товари з складів і розраховувалися з постачальниками.

Кредитна кооперація в Росії була в основному сільською — понад 80% кооперативів країни до Жовтневої революції функціонували на селі^{28–31}. Їх членами переважно були заможні верстви. Звичайно, вони найбільше користувалися позичками, що їх надавали кооперативи. До того ж, згідно із зразковим статутом кредитної кооперації кредит виділявся її членам «залежно від їх стану і благонадійності»³². Як зазначав П. М. Першин, про кредитоспроможність кожного члена товариства протягом року збиралися негласні відомості³³. «Уже з одного того, що позички видаються на продуктивні потреби, на поліпшення господарства, на купівлю знарядь, насіння, добрив і т. д., — змушений був визнати один з дрібнобуржуазних ідеологів кооперації Н. Н. Соколов, — ясно, що кредитні кооперативи допомагають господарюючому селянинові, а не безгосподарному, не безземельному»³⁴. Таким чином, кооперативний кредит, як і будь-який інший, неминуче призводив до посилення класової диференціації на селі, в результаті якої на одному полюсі концентрувалося куркульство, на іншому — пролетарські і напівпролетарські елементи. «...Всіма цими кредитами, поліпшеннями, банками і т. п. «прогресами» спроможний буде скористатися тільки той, хто має при правильному, міцному господарстві певні «заощадження», тобто представник мізерної меншості, дрібної буржуазії, — писав В. І. Ленін. — І хоч як ви реорганізуйте селянський банк і тому подібні установи, ви цим нітрохи не зачепите того основного й корінного факту, що маса населення експропрійована і далі експропріюється, не маючи засобів навіть для того, щоб прогодувати себе, а не то що для заведення правильного господарства»³⁵.

Другий принцип, якого дотримувалася царська влада при заснуванні кредитних кооперативних об'єднань, полягав у врахуванні ступеня «благонадійності» їх членів. Хоч кооперативи створювалися з ініціативи заможного селянства, проте уряд, навчений гірким досвідом існування такої сільської організації, як община, дуже обережно підходив до надання дозволу на заснування нових кооперативних об'єднань. Про це, зокрема, свідчила стаття, опублікована в кооперативному журналі, автор якої писав: «Союзи кредитних кооперативів, здатні об'єднувати і згуртовувати народні маси і зосереджувати в своїх руках значні грошові ресурси, можуть стати небезпечною зброєю в руках лівих і вважатися небезпечними для державного порядку і громадського спокою»³⁶.

В країні не існувало єдиного кооперативного законодавства. Що ж до постановки справ у кооперативних організаціях, то, як свідчить тогочасна преса, вона не завжди була на належному рівні, внаслідок чого товариства часто розпадалися або ледве зводили кінці з кінцями.

Однак за капіталізму з економічної точки зору кооперація, безсумнівно, мала прогресивне значення. Повільно, долаючи багато перешкод, російське село ставало на шлях капіталістичного розвитку. З допомогою кооперації селянин як виробник і як споживач остаточно поривав з колишньою натуральною замкнутістю і переходив на шлях ка-

^{28–31} Н. Н. Соколов. Сельская кооперация, М., 1918, стор. 34.

³² ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 644, спр. 58, 68, 84, 242 та ін.

³³ П. М. Першин. Назв. праця, стор. 148.

³⁴ Н. Н. Соколов. Назв. праця, стор. 81.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 227–228.

³⁶ «Вестник кооперации», 1914, № 8, стор. 63.

піталістичного господарювання³⁷. Ці процеси мали місце і на Правобережній Україні.

Високо оцінюючи перетворюючу роль кооперації, К. Маркс водночас не перебільшував її можливостей. Він, зокрема, не поділяв точки зору тих теоретиків, які твердили, нібито в результаті простого зростання кооперації можна перейти від капіталізму до соціалізму. «...Яка б не була кооперативна праця чудова в принципі і корисна на практиці,— писав К. Маркс,— вона ніколи не буде спроможна ні затримати росту монополії, який відбувається в геометричній прогресії, ні визволити маси, ні навіть помітно полегшити тягар їх злиднів...»³⁸. Але основоположники марксизму-ленізму передбачали і велике майбутнє кооперації як одного із засобів перетворення соціального ладу, розглядали майбутнє соціалістичне суспільство як єдиний кооператив. «Соціалізм був би неможливий,— писав В. І. Ленін,— якби він не навчився користуватися тією технікою, тією культурою, тим апаратом, який створила культура буржуазна, культура капіталізму. До цих апаратів належить кооперація...»³⁹

Отже, ще за капіталізму створюються матеріальні передумови переходу до соціалістичного ладу, однією з яких є кооперація. 60 років існування Радянської держави підтвердили життєвість ленінського курсу на перетворення кооперації в знаряддя соціалістичної організації сільського господарства. Всебічно розвиваючи всі її види, Радянський уряд за історично короткий строк підготував умови для колективізації сільського господарства і створення нової, соціалістичної системи господарства.

³⁷ С. П. Трапезников. Назв. праця, стор. 256.

³⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 11.

³⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 98.

М. Д. ВАСИЛЕВСЬКИЙ (Київ)
БРАТНІ ЗВ'ЯЗКИ
ВИРОБНИЧИХ КОЛЕКТИВІВ КРАЇН
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СПІВДРУЖНОСТІ
 [1960—1970 рр.]

Важливим фактором зміцнення світової соціалістичної співдружності є інтернаціональне виховання трудящих країн, що входять до неї, формування людини нового, комуністичного суспільства.

Дальший розвиток світового соціалізму вимагає посилення цього виховання на досвіді братніх зв'язків СРСР із зарубіжними соціалістичними країнами, поєднання інтернаціональних і патріотичних інтересів трудящих будь-якої соціалістичної країни з інтересами трудящих всієї світової соціалістичної співдружності.

Усвідомлюючи багатоплановість даної проблеми, зупинимось, зокрема, лише на ролі й значенні міжнародних зв'язків між виробничими колективами в інтернаціональному вихованні трудящих. При визначенні хронологічних рамок дослідження автор брав до уваги той факт, що 60-і роки були важливим етапом у розвитку світової соціалістичної системи. Тоді розвинулися далі дружні відносини між соціалістичними країнами, сприяли їх дальшій економічній та політичній консолідації.

Як і весь робітничий клас Радянського Союзу, виробничі колективи Української РСР виступають активними поборниками єдності й згуртованості трудящих країн соціалізму. Одним з дійових факторів

впливу на формування інтернаціонального світогляду у радянських людей є розширення братніх зв'язків між виробничими колективами СРСР та інших соціалістичних країн, що здійснюються в різноманітних формах і напрямках. Це, насамперед, обмін досвідом у господарському і культурному будівництві, поліпшенні матеріального добробуту та інтернаціональному вихованні трудящих. З цією метою широко практикуються обміни різноманітними делегаціями, особисті контакти партійних, комсомольських і профспілкових активістів, організація міжнародного соціалістичного змагання тощо. Особливо різноманітне і змістовне спілкування здійснюється між виробничими колективами споріднених адміністративно-територіальних одиниць. У 1974 р. 23 області УРСР були побратимами 34 областей, воєводств, повітів і округів європейських соціалістичних країн¹.

Понад десять років підтримують, наприклад, постійні дружні зв'язки колективи підприємств Одеської області з підприємствами Варненського округу (НРБ) та Сегедської області (УНР)². Лише в 1966 р. відбулися три поїздки представників промислових підприємств, організацій, радгоспів і колгоспів Одещини (понад 1 тис. чол.) до Болгарії. Вони відвідали підприємства, сільськогосподарські кооперативи, взяли участь в урочистих зборах, вечорах дружби, знайомилися з економікою країни, умовами праці і побуту трудящих, обмінювалися досвідом господарської, партійної та профспілкової роботи³.

Особливо плідними є зв'язки між галузевими виробничими колективами. Схожі умови праці, аналогічність завдань, що розв'язуються, сприяють кращому взаєморозумінню між членами цих колективів, дають змогу з максимальним ефектом використовувати все те краще, чого досягли друзі з інших соціалістичних країн. Прикладом ефективності зв'язків між галузевими виробничими колективами є обмін досвідом між виробничими об'єднаннями: Ворошиловградським ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та «Сипс» і «Радомікар» у містах Варшава і Радом (ПНР). Тісні контакти між взуттєвиками цих споріднених підприємств сприяли поліпшенню якості виготовлення взуття, одержанню додаткових прибутків. Використання досвіду польських колег у Ворошиловградському виробничому об'єднанні дало змогу лише в 1969 р. одержати прибуток на суму 15,5 тис. крб.⁴. У тому ж році майже 350 виробничих колективів України підтримували зв'язки з колективами 614 підприємств інших соціалістичних країн⁵.

Тісне співробітництво із спорідненими підприємствами за кордоном встановили виробничі колективи Південного і Північного гірничо-збагачувальних комбінатів, металургійного заводу ім. Леніна, рудників ім. Дзержинського, ім. Комінтерна, ім. К. Лібкнехта (Кривий Ріг), заводу «Дніпроспецсталь» (Запоріжжя), заводу «Азовсталь» ім. Ілліча (Жданов), Макіївського металургійного заводу та ін.⁶ Завод «Запоріжсталь», наприклад, підтримує ділові зв'язки із сталеплавильними заводами в містах Нойбранденбург і Різа (НДР), Східнословачьким металургійним комбінатом (м. Кошіце) і металургійними комбінатами ім. К. Готвальда (ЧССР), ім. В. І. Леніна в м. Нова Гута (ПНР), Дунайським у м. Дунауйвароші (УНР), «Кремковці» в м. Софії (НРБ), мета-

¹ М. В. Знаменская. Дружба миллионов, К., 1974, стор. 49.

² Об'єднаний Архів Української Республіканської Ради професійних спілок (далі — ОА УРПС), ф. Р—2605, оп. 8, спр. 5125, арк. 57.

³ Там же, арк. 58.

⁴ Там же, спр. 6357, арк. 4.

⁵ Там же, спр. 6359, арк. 1.

⁶ Там же, спр. 8905, арк. 2.

лургійним заводом ім. Кім Чена (КНДР), Хунедоарським металургійним комбінатом (СРР) ⁷.

Ділові контакти, зокрема з чехословацькими друзями, почалися ще в 1966 р., коли на заводі «Запоріжсталь» проходили виробничі навчання сталевари із Східнословачького металургійного комбінату м. Кошіце. Водночас більш як 50 спеціалістів з України брали участь у монтуванні обладнання та підготовці кадрів безпосередньо на цьому підприємстві Словаччини ⁸. З 1970 р. запорізькі металурги підтримують тісні зв'язки із своїми колегами з м. Острава, регулярно обмінюються делегаціями сталеварів, досвідом виробничої діяльності. Зокрема, у червні 1972 р. 20 металургів Запоріжжя побували в ЧССР. На металургійному комбінаті ім. К. Готвальда українські і чехословацькі сталевари провели плавку дружби ⁹.

В умовах соціалізму в усіх сферах суспільної праці відбувається змагання. В. І. Ленін підкреслював, що організувати змагання — це значить «...забезпечити... можливість практичного повторення досвіду...» ¹⁰. Загальна зацікавленість у підвищенні виробництва, у розвитку науки, культури, мистецтва спонукають людей обмінюватися досвідом, знаннями, передовими методами праці. «Смисл змагання, — відзначав Л. І. Брежнєв, — це рух вперед, створення умов, за яких найповніше розкриваються жива творчість мас, їх здібності і таланти» ¹¹.

На сучасному етапі у зв'язку із зростаючою інтеграцією між братніми країнами соціалізму створилися найсприятливіші умови для дальшого розширення і поглиблення міжнародних соціалістичних форм змагання. Найпоширенішою з них є змагання між виробничими колективами споріднених підприємств і організацій та окремими представниками колективів. Зокрема, змагаються між собою залізничники станцій Чоп, Чієрни над Тисою (ЧССР) та Захонь (УНР), Ужгорода і Вельке Капушани (ЧССР), Батева і Епієрешки (УНР), Мостика-II і Ягоди-на з Медика і Дорохуска (ПНР) ¹².

Вже багато років змагаються між собою гірники тресту «Красноградвугілля» і шахтарі з угорського м. Печ, автомобілебудівники Львова і колектив заводу «Ікарус» (УНР), приладобудівники Києва і Будапешта ¹³. Моряки Болгарії вже кілька років змагаються з докерами Ждановського порту. Колектив першого виробничого району цього порту за успіхи, досягнуті в змаганні, нагороджений болгарським «Знаком трудової слави».

Характерною рисою міжнародного соціалістичного змагання є те, що воно охоплює як великі виробничі колективи, так і окремих його членів. Яскравим прикладом цього є змагання двох гірників — бригади бурильників шахти «Гігант-Глибока» криворізького рудника ім. Дзержинського, заслуженого гірника УРСР, кавалера трьох орденів «Шахтарська слава» І. М. Петрова і передового бригадира бурильників шахти ім. О. Брозовського м. Мансфельд (НДР) Карла Гейнца Отто. Дружба між ними виникла ще в 1964 р., коли І. М. Петров, перебуваючи в складі делегації, відвідав шахту ім. О. Брозовського, де й позна-

⁷ ОА УРРПС, ф. Р—2605, оп. 8, спр. 5125, арк. 60; «Правда», 21 листопада 1976 р.

⁸ ОА УРРПС, ф. Р—2605, оп. 8, спр. 8905, арк. 1—2.

⁹ Там же, арк. 2.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 144.

¹¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, том третій, К., 1972, стор. 93.

¹² «Правда України», 17 вересня 1974 р.; «Львовский железнодорожник», 3 квітня 1969 р.; «Радянська Україна», 24 листопада 1976 р.

¹³ Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві, К., 1972, стор. 212.

йомився з німецьким колегою. Через деякий час вони обмінялися листами, в яких поділилися своїми досягненнями у праці, потім домовилися про змагання. В дальшому воно переросло у змагання бригад, підсумки якого щорічно підбиваються на робітничих нарадах, а його хід широко висвітлюється у пресі¹⁴.

Братні зв'язки між виробничими колективами створюють найсприятливіші умови для виховання у трудящих країн соціалізму інтернаціоналістської свідомості, стають важливим фактором зміцнення світової соціалістичної співдружності.

¹⁴ ОД УРРПС, ф. Р—2605, оп. 8, спр. 6359, арк. 14.

Борці за щастя народу

М. І. ПАНЧУК (Київ)

ДЕРЖАВНИЙ І ПАРТІЙНИЙ ДІЯЧ
П. П. ЛЮБЧЕНКО

14 січня 1977 р. минуло 80 років від дня народження видатного партійного і державного діяча Радянської України Панаса Петровича Любченка. Народився він у м. Кагарлику в

сім'ї селянина-бідняка. З дитячих років Панас спостерігав тяжке життя робітників і селян, відчув на собі тягар царизму. В Кагарлику він закінчив двокласну школу. В 1909 р. поступив у Київську військово-фельдшерську школу. Навчаючись тут, він стає на шлях боротьби проти царизму, бере участь у роботі нелегальних гуртків. Однак більшовиком П. П. Любченко став не відразу. Протягом 1917—1920 рр. він входив до складу дрібнобуржуазно-націоналістичних партій українських есерів та боротьбистів. Більшовики рішуче викривали контрреволюційний характер партії боротьбистів, яка прикривалася революційною фразою про підтримку Радянської влади. Ленінська тактика, яку проводила Комуністична партія щодо боротьбистів, цілком себе виправдала. На початку 1920 р. ідеологія і політика боротьбизму зазнала цілковитого краху і в березні 1920 р. ця партія самоліквідувалась.

Відповідно до рішення IV конференції КП(б)У (березень 1920 р.) П. П. Любченко в числі інших революційних елементів партії боротьбистів був прийнятий до лав Комуністичної партії.

В період виборів до Рад (березень — квітень 1920 р.) більшовик Панас Петрович проводив велику агітаційну роботу серед залізничників, робітників заводу Гретера і Криванека (нині завод «Більшовик») та багатьох інших підприємств міста Києва. Він, зокрема, закликав трудящих обирати до Рад тільки комуністів.

Наприкінці квітня 1920 р. відбулася Київська губерньська конференція КП(б)У. На ній П. П. Любченка було обрано до складу губпарткому, а в травні затверджено секретарем губерньського партійного комітету. Працюючи на цьому відповідальному посту, Панас Петрович всі сили віддавав справі захисту революції. Під його керівництвом проводилися мобілізація робітників і селян в Червону Армію, зміцнення тилу, заготівля хліба. І сам Панас Петрович добровольцем іде в діючу армію, де працював заступником начальника політвідділу 2-ї Кінної армії, брав участь у форсуванні Сиваша, розгромі білогвардійських полчищ Врангеля.

Після розгрому інтервентів П. П. Любченко знову на керівній роботі. Його призначили головою Чернігівського губвиконкому. З лютого

1922 р. — заступник голови Донецького губвиконкому. А з червня 1922 р. по жовтень 1925 р. Панас Петрович працював головою управління сільськогосподарської кооперації України¹. У грудні 1925 р. його обрали головою виконкому Київської міської Ради і, одночасно, головою Київського окружного виконкому. Працюючи на цих відповідальних посадах, П. П. Любченко багато уваги приділяв розв'язанню найголовніших проблем розвитку промисловості, сільського господарства, науки і культури Київщини, зокрема, економічному і культурному розвитку Радянської України.

Наприкінці листопада 1927 р. відбувся X з'їзд КП(б)У. Виступаючи на з'їзді, П. П. Любченко з глибокою переконаністю відстоював ленінську політику партії, гостро критикував націонал-ухильників. Він, зокрема, підкреслював: «Пролетарська незалежність, товариші, є не в протиставленні однієї робітничої держави другій, а в тому, що одна робітнича держава, зокрема, та ж сама Радянська Україна, будує свою економіку в такий спосіб, що знаходить сполучення своїх інтересів з інтересами інших радянських пролетарських республік. Це сполучення утворює єдність економічного фронту й політичного в таких формах, які сприяють, з одного боку, розвитку окремих національних республік, всебічному виявленню і забезпеченню їх інтересів, а з другого боку — єдиний фронт пролетарських держав проти капіталістичного світу. Ось як ми розуміємо пролетарську державність... Той, хто цього не розуміє, той збивається на шляхи націоналізму, а не на шляхи комуністичного, ленінського розв'язання національної політики у всій широчині»².

На X з'їзді КП(б)У Панаса Петровича було обрано до складу Центрального Комітету, а на пленумі — секретарем ЦК.

Всю свою енергію і знання П. П. Любченко віддавав справі соціалістичного будівництва. «Ні кроку назад, вперед максимально можливими темпами. Розвивай індустрію, перебудовуй на соціалістичних началах сільське господарство,— говорив він у грудні 1929 року.— Які б труднощі ми не зустріли, ми їх подолаємо... Організованість робітничого класу, бідняцько-середняцьких мас села, єдність Комуністичної партії, непорушний зв'язок робітничого класу з своїм авангардом — Комуністичною партією,— ось запорука успіху соціалістичного будівництва. На цих шляхах лежить наша остаточна перемога»³.

Виступаючи на XII з'їзді КП(б)У (січень 1934 р.), Панас Петрович розповів про успіхи соціалістичного будівництва в СРСР. З особливою гордістю він говорив, зокрема, про досягнення трудящих Радянської України, про їх відданість справі В. І. Леніна. «В складі СРСР,— підкреслював він,— зросла і зміцніла Радянська Україна, країна вугілля і руди, металу і хімії, Дніпрельстану і суцільної колективізації, якої нікому і ніколи не віддасть робітничий клас, колгоспне селянство і наша славна Червона Армія»⁴.

П. П. Любченко рішуче викривав реакційну ідеологію українського буржуазного націоналізму. Українські соціалісти-революціонери, соціал-демократи, соціалісти-федералісти, підкреслював Панас Петрович, «...єдиним національним фронтом доводять міжнародному фашизмові, що його програма є їх програма, що вони є вірні його слуги... За що ж

¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 39, оп. 4, спр. 102, арк. 1.

² Десятий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Стенографічний звіт, Харків, 1928, стор. 252.

³ Цит. за кн.: П. Бачинський. Панас Петрович Любченко, К., 1970, стор. 92—93.

⁴ XII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Стенографічний звіт, Харків, 1934, стор. 327.

боролися і за що борються тепер українські націоналісти-недобитки українських соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, ундовці, радикали і так зване УВО? Вони боролися і борються,— наголошував П. П. Любченко,— за реставрацію капіталістичного ладу, вони борються за повалення пролетарської диктатури, за повернення панування поміщика, капіталіста»⁵.

Організаторські здібності Панаса Петровича Любченка повно розкрилися на посту Голови Ради Народних Комісарів України, на який він був призначений 28 квітня 1934 р. Партія і уряд високо оцінили трудову діяльність П. П. Любченка. В грудні 1935 р. його було нагороджено орденом Леніна⁶.

Невпізнанню стала за роки перших п'ятирічок Радянська Україна. Тут вирости великі промислові підприємства, докорінно змінилося сільське господарство, зросли культура і добробут трудящих. Про грандіозні перетворення в усіх галузях політичного, економічного і культурного життя Радянської України Панас Петрович розповів на VIII Надзвичайному з'їзді Рад, який вперше в історії людства в законодавчому порядку закріпив побудову соціалізму в нашій країні, затвердивши нову Конституцію СРСР. Головою редакційної комісії по підготовці нової Конституції УРСР був П. П. Любченко. Виступаючи на XIV Надзвичайному з'їзді Рад України з доповіддю «Про проект Конституції УРСР», Панас Петрович зазначав: «Сьогодні, коли ми розглядаємо нову Конституцію Радянської України, ми з особливою приємністю і вдячністю звертаємось до великого російського народу і заявляємо, що український народ ніколи не забуде, що воля, незалежність Радянської України куплена ціною густо пролитої крові і кращих синів російського народу»⁷.

П. П. Любченко брав активну участь у суспільно-політичному житті країни. Він був делегатом XV, XVI, XVII з'їздів ВКП(б), IX—XIII з'їздів КП(б)У. На IX з'їзді ЦК КП(б)У він був обраний кандидатом у члени ЦК КП(б)У, а на X—XIII з'їздах — членом ЦК КП(б)У. Протягом 1929—1934 рр. був кандидатом у члени Політбюро, а з квітня 1934 р. по серпень 1937 р. — членом Політбюро ЦК КП(б)У. Неодноразово обирався також членом Президії ВУЦВКУ, членом ЦВК СРСР.

Життя більшовика Панаса Петровича Любченка — яскравий приклад беззавітного служіння інтересам народу. Трудящі Радянської України глибоко шанують його пам'ять як визначного керівника, вірного сина Комуністичної партії, полум'яного борця за соціалізм.

⁵ П. П. Любченко. Огонь по націоналістичній контрреволюції та по націонал-ухильниках, К., 1933, стор. 16.

⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 39, оп. 4, спр. 102, арк. 2.

⁷ П. П. Любченко. Про проект Конституції УРСР, К., 1937, стор. 15.

А. А. СТІЛКО (Київ)
ВОЛОНТЕР З УКРАЇНИ
ПІД СТЯГКОМ СІМОНА БОЛІВАРА

Боротьба народів Латинської Америки за визволення з-під гніту іспанського колоніального режиму в першій чверті XIX ст. викликала гарячу солідарність прогресивних

сил світу. На боці визвольного руху трудящих мас далекого континенту були симпатії і представників демократичної громадськості царської Росії¹. Кращі її сини, майбутні декабристи, висловлювали свою

¹ Див. Л. Ю. Слезкин. Россия и война за независимость в Испанской Америке, М., 1964.

всебічну моральну підтримку патріотам Південної Америки, захоплювалися і пишалися іменами видатних керівників народної боротьби — Ф. Міранди, С. Болівара, Х. Паеса. А окремі представники передової, прогресивної Росії навіть брали безпосередню участь в боях проти іспанських колоніальних військ. Зокрема, загальновідомими стали факти про мужність і героїзм, проявлені під стягами С. Болівара російськими волонтерами Іваном Міллером та Іваном Мінutoю². Латиноамериканські автори виявили матеріали про іншого нашого співвітчизника — борця за незалежність Іспанської Америки — Дмитра Чичеріна³.

Проведена нещодавно у Сиктивкарі (Комі АРСР) наукова обробка архівних документів дала змогу встановити ім'я ще одного добровольця — вихідця з України М. Скибицького, який брав участь у визвольному русі під безпосереднім керівництвом С. Болівара та Х. Паеса⁴. Але багато важливих деталей героїчної біографії патріота за браком фактичних даних тоді встановити не вдалося. Залишалося невідомим, зокрема, місце народження, роки життя М. Скибицького, практично зовсім невиясненою була його доля після від'їзду з Південної Америки. Крім того, вимагали також доповнення й уточнення ряд інших деталей і фактів його життя. При опрацюванні матеріалів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві нам пощастило натрапити на нові цінні джерела про героїчний життєвий шлях волонтера з України.

М. Скибицький народився в 1793 р. у с. Корчівка Старокостянтинівського повіту Волинської губернії в сім'ї дрібного поміщика. Юнацькі роки майбутнього волонтера проходили в часи зростання невдоволення прогресивної громадськості Росії царською політикою соціального та національного гноблення. Патріотично настроєні кола країни гаряче вітали визвольний рух народних мас в Іспанській Америці, що розпочався в 1810 р. Бажання допомогти трудящим далекого континенту скинути іспанське колоніальне ярмо привело М. Скибицького до рішення залишити батьківщину й вступити до військ С. Болівара. На початку 1824 р. він виїхав з Петербурга до Швеції, потім — до Англії, звідки через чотири місяці прибув до Південної Америки.

Боротьба з іспанцями на той час вступала в свою завершальну стадію і патріоти посилено готувалися до вирішальних боїв з колонізаторами. Оскільки армії С. Болівара не вистачало кваліфікованих офіцерських кадрів, М. Скибицький, що мав військово-інженерну освіту і володів кількома іноземними мовами, був зарахований до генерального штабу Великої Колумбії. Незабаром доброволець з Росії став однією з найдовіреніших осіб С. Болівара. В одному з своїх листів до С. Болівара М. Скибицький писав: «Натхненний славою Визволителя Нового Світу, я залишив мою батьківщину, ...буквально перетнув Земну кулю, щоб мати честь служити Вам..., я пов'язав мої найпотаємніші надії з можливістю удостоїтися коли-небудь подібної честі, і моїм найвищим званням і гордістю після повернення на... батьківщину буде те, що я мав честь служити під Вашим началом...»⁵.

² Див. И. Р. Лаврецкий. Боливар, М., 1966, стор. 98—100.

³ «El Nacional», 3 квітня 1975 р.

⁴ Див. Б. В. Лукин. Новые материалы в СССР по истории Великой Колумбии и Венесуэлы. — «Новая и новейшая история», 1975, № 5, стор. 135—157. Мовою оригіналу матеріали із знайденого у Сиктивкарі архіву М. Скибицького надруковані у виданні: Presencia de Miranda, Bolivar y Paez en los archivos de la URSS, Moscú, 1976.

⁵ Б. В. Лукин. Назв. праця, стор. 137.

Наприкінці 1824 р. М. Скибицький взяв участь в поході патріотичних сил до Перу з метою ліквідації там останнього оплоту іспанців на материковій частині континенту. Армією бійців командував соратник С. Болівара, один з найталановитіших військових керівників війни за незалежність 28-річний генерал Сукре. Битва під Аякучо закінчилася блискучою перемогою патріотів і за словами К. Маркса «...остаточно забезпечила незалежність іспанській Південній Америці»⁶. За мужність і героїзм, проявлені в цій битві, М. Скибицького було нагороджено орденом «Бюсто де Лібертадор» («Бюст Визволителя») ⁷.

Після закінчення війни за незалежність М. Скибицький продовжував служити у збройних силах патріотів, віддаючи їм свої знання в галузі військової топографії та інженерної справи. Зокрема, взявши участь у розробці проекту каналу між Тихим і Атлантичним океанами, він обгрунтував і вніс нову й надзвичайно цікаву пропозицію: замість спорудження дорогостоячого каналу через Панамський перешийок, з'єднати верхів'я колумбійських річок Каука і Аtrato на півночі та Напіні і Сан-Хуан — на півдні, в результаті чого між двома океанами створювалася важлива в економічному і стратегічному відношеннях водна артерія. Хоч план М. Скибицького й не втілювався у життя, це був практично перший проект з'єднання океанів по річках і передував багатьом подібним пропозиціям, що з'явилися наприкінці минулого століття⁸.

Відданість волонтера справі визволення Південної Америки була гідно оцінена за роки його служби в армії патріотів. У 1826 р. йому було присвоєне звання капітана, в 1827 р. — першого майора, в 1830 р. — підполковника⁹.

Коли на континент дійшли звістки про початок повстання польських патріотів, М. Скибицький вирішив виїхати до Європи для участі в боротьбі проти царизму. Та коли він у 1832 р. зійшов на берег у французькому портовому місті Бордо, повстання вже було придушене. Деякий час волонтер жив у столиці Франції, де підтримував тісні зв'язки з політичними емігрантами з Росії. Є припущення, що він міг бути причетним до республіканського повстання в Парижі 5—6 червня 1832 р.¹⁰

Ще під час перебування у Південній Америці М. Скибицький підірвав своє здоров'я. В Європі хвороба загострилася. Позбавлений догляду, не маючи грошей для лікування, він вирішив повернутися до рідних, на Україну. З цією метою патріот звернувся за дозволом до російського посольства в Парижі. Проте тривале перебування російського підданого у Південній Америці насторожило царських дипломатів. 19 липня 1835 р. посольство видало йому тимчасовий паспорт на в'їзд до Росії й одразу сповістило про це київського військового генерал-губернатора О. Д. Гур'єва¹¹.

Пам'ятаючи про бурхливі події, пов'язані з повстанням декабристів та польським визвольним рухом, російські власті вирішили старанно перевірити особу М. Скибицького. 16 серпня 1835 р. О. Д. Гур'єв надіслав розпорядження начальникові Радзівіловського митного округу, де перетинався австро-російський кордон, й зобов'язав його затримати і обшукати М. Скибицького¹². Не обмежившись цим, О. Д. Гур'єв наді-

⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 14, стор. 168.

⁷ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 785, спр. 198, арк. 24.

⁸ Б. В. Лукин. Назв. праця, стор. 138.

⁹ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 785, спр. 198, арк. 24.

¹⁰ Б. В. Лукин. Назв. праця, стор. 141.

¹¹ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 785, спр. 198, арк. 1.

¹² Там же, арк. 3.

слав 17 серпня секретного листа віленському військовому губернатору М. А. Долгорукову, в якому просив прийняти всі необхідні заходи для затримання М. Скибицького у випадку його повернення з Франції через Віленське губернаторство¹³.

По дорозі до Росії у зв'язку з хворобою М. Скибицький зупинився на деякий час у Львові. Австрійські власті, намагаючись якнайшвидше позбавитися волонтера з «бунтівної» Південної Америки, сповістили київського військового генерал-губернатора про місцеперебування добровольця і 30 листопада передали його до рук царських властей. Під час обшуку митники виявили у М. Скибицького документи за підписами С. Болівара, Х. Паеса та інших південноамериканських політичних діячів, щоденники, листи, книги, а також мундир підполковника збройних сил Венесуели. Все це було відібрано й відправлено до Києва, куди зобов'язали з'явитися і самого патріота.

В очах імператорських слуг доброволець був республіканцем, демократом, діячем великого рангу, небезпечним для царського трону. Тому, наказавши встановити за М. Скибицьким суворий поліцейський нагляд, О. Д. Гур'єв 28 грудня 1835 р. звернувся за вказівками в Петербург, до шефа жандармів графа О. Х. Бенкендорфа¹⁴. Відповідь із столиці не забарилася. У листі від 21 січня 1836 р. Бенкендорф писав, що він інформував Миколу I про особу з «бунтівної» Південної Америки, й сповіщав відповідь царя: «Його величність височайше повеліти зволив... Михайла Скибицького допитати, чи точно він служив у колумбійських республіканських військах, і в такому випадку заслати його до В'ятки»¹⁵.

На допиті, який відбувся 3 лютого 1836 р., патріот підтвердив свою участь у визвольній боротьбі в Іспанській Америці. Виконуючи «височайше повеління», 6 лютого Гур'єв віддав розпорядження відправити волонтера «під благонадійним наглядом» до В'ятки й повідомив про це в Петербург¹⁶.

На засланні М. Скибицький неодноразово тяжко хворів, у зв'язку з чим власті дозволили йому повернутися через деякий час на Україну. Він поселився в с. Веселий Кут Таращанського повіту Київської губернії, де проживав без права виїзду під суворим наглядом властей. Помер М. Скибицький в 1847 р.

Російське самодержавство розправилося з патріотом так само, як і з тисячами учасників повстання декабристів та польського визвольного руху. Але своєю сповненою героїзму та самопожертвування невтомною діяльністю у Південній Америці М. Скибицький вписав яскраву сторінку бойової солідарності представників демократичної громадськості Росії з боротьбою за визволення народів латиноамериканського континенту в першій чверті XIX ст.

¹³ Там же, арк. 2.

¹⁴ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 785, спр. 198, арк. 16—17.

¹⁵ Там же, арк. 20.

¹⁶ Там же, арк. 24.

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИКИ УКРАЇНИ В ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(Хроніка подій).

КВІТЕНЬ 1917 р.

1 квітня — субота

Харків. Газета «Пролетарий» надрукувала редакційну статтю «Інтернаціонал відроджується», в якій аналізується революційний рух в країнах Західної Європи, робиться висновок про те, що трудящі маси поступово звільняються від соціал-шовіністського чаду і стають під прапори інтернаціоналістів.

«Пролетарий» № 11, 1 квітня 1917 р.

Радомисльський повіт, м. Чорнобиль. Член Київського комітету більшовиків і Київської Ради робітничих депутатів М. М. Майоров зробив доповіді про війну, поточний момент і програму партії на мітингу місцевих жителів.

«Голос социал-демократа» № 21, 7 травня 1917 р.

2 квітня — неділя

Київ. Комітет більшовиків розглянув питання про скликання міжпартійної міської конференції для обговорення дій українських буржуазних націоналістів. Було ухвалено делегувати на конференцію трьох представників, доручивши їм організувати протидію націоналістичній політиці української буржуазії і переконати у необхідності таких же дій українських соціал-демократів. У разі відмови останніх від підтримки більшовиків у цьому питанні делегати повинні були залишити конференцію і розгорнути боротьбу проти українських соціал-демократів на сторінках газети «Голос социал-демократа».

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, стор. 3, арк. 5—6 зв.; Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 237.

3 квітня — понеділок

В Росію із Швейцарії повернувся В. І. Ленін.

Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4. Март—октябрь 1917, М., 1973, стор. 55.

4 квітня — вівторок

В. І. Ленін виступив на зборах більшовиків — учасників Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів з доповіддю про завдання революційного пролетаріату, яка увійшла в історію як Квітневі тези. У той же день Ленін виступив на спільних зборах більшовиків і меншовиків — учасників Всеросійської наради Рад. У Квітневих тезах В. І. Ленін виклав план переходу від буржуазно-демократичної революції до революції соціалістичної, політичну і економічну платформи партії більшовиків, сформулював завдання агітаційно-пропагандистської роботи, партійного будівництва, рішучого розмежування з соціал-шовіністами, створення Комуністичного Інтернаціоналу, обґрунтував установку на мирний розвиток революції.

В. І. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 31, стор. 110—114.

Катеринослав. Відбулася нарада більшовиків Донецького району.

«Пролетарий» № 12, 5 квітня 1917 р.; «Исторический архив», 1959, № 5, стор. 35.

Вийшов перший номер газети «Звезда» — органу Катеринославського комітету більшовиків.

«Звезда» № 1, 4 квітня 1917 р.

Київ. Загальні збори більшовицької організації заслухали доповідь про діяльність комітету, в якому відзначався слабкий зв'язок комітету з робітниками, вказувалося на необхідність створення при професійних спілках партійних осередків. Було заслухано також доповідь В. О. Бистрянського (Ватіна) про ставлення партії більшовиків до війни. Однак прийняття резолюції вирішено відкласти до наступних зборів, у зв'язку з цим знято з обговорення і питання про платформу комітету. Збори дообрали до складу комітету 6 чоловік.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 8—12 зв.; 17—18 зв.; «Голос социал-демократа» № 10, 7 квітня 1917 р.; Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 51—52.

У всіх районах Києва пройшли багатолюдні мітинги, організовані комітетом більшовиків.

«Голос социал-демократа» №№ 11 і 14, 9 і 18 квітня 1917 р.; 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 27.

Чернігівський повіт. Мітинг жителів с. Навози за участю солдатів, які приїхали на мобилку, обрав комітет селянських депутатів.

«Пролетарий» № 75, 24 червня 1917 р.

5 квітня — середа

Представник більшовицької організації селища Нелепівки Н. І. Дубовий на зборах більшовиків — учасників Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів у Петрограді виступив у підтримку Квітневих тез В. І. Леніна. «Все, що тут то-زاریш Ленін пропонує, — підкреслив він, — все це правильно. Треба брати нам фабрики і заводи. Ось у нас хазяїв нема... і ми тепер працюємо самі, без хазяїна. Поставили охорону рудника, весь порядок виконуємо».

Володимир Ілліч Ленін. Біографія. К., 1970, стор. 318; Рассказы о великих днях, стор. 54; «Вопросы истории КПСС», 1972, № 8, стор. 115.

Київ. На засіданні комітету більшовиків ухвалили відзначити 18 квітня — День міжнародної пролетарської солідарності, 22 квітня — День преси. Заслухавши повідомлення делегатів на міжпартійну конференцію, комітет вирішив не вступати з українськими соціал-демократами ні в які блоки в зв'язку з підтримкою останніми буржуазної Центральної ради. Редакцію «Голоса социал-демократа» зобов'язано друкувати статті з критикою позицій української соціал-демократії і вжити заходів до випуску більшовицької літератури українською мовою.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, стор. 3, арк. 20—20 зв.; Большевицские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 237—239.

Радомишль. Рада робітничих депутатів ухвалила ввести з 10 квітня на всіх фабриках, заводах, у майстернях 8-годинний робочий день.

«Радомыслянин» № 78, 9 квітня 1917 р.

6 квітня — четвер

Харків. На мітингу робітників і службовців заводу Гельферіх-Саде на доповідь більшовика М. К. Муранова та інших представників Харківського комітету більшовиків, ухвалено резолюцію з вимогою до Тимчасового уряду вжити заходів до найшвидшого закінчення війни.

«Пролетарий» № 15, 8 квітня 1917 р.

Катеринослав. Збори більшовиків міста ухвалили надіслати В. І. Леніну телеграму, в якій вітали Володимира Ілліча як «старого ідейного вождя російських робітників».

невтомного борця з опортунізмом в робітничому русі, який свято несе до останніх днів революційний прапор міжнародної соціал-демократії».

«Звезда» № 2, 11 квітня 1917 р.

Київ. Комітет більшовиків направив вітальну телеграму В. І. Леніну в зв'язку з його поверненням у Росію.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 28.

Загальні збори більшовиків міста ухвалили більшістю голосів підготовлений комітетом проект резолюції про ставлення до війни.

Була прийнята також (при 7, що утримались) розроблена комітетом платформа, в якій заперечувалась можливість переходу до соціалістичної революції в Росії, завдання революції обмежувались рамками буржуазно-демократичного етапу.

«Голос социал-демократа» № 11, 9 квітня 1917 р.; Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 52—53.

7 квітня — п'ятниця

В № 26 газети «Правда» опубліковані Квітневі тези В. І. Леніна під назвою «Про завдання пролетаріату в даній революції».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 110—114.

Харків. Комітет більшовиків і редакція газети «Пролетарий» опублікували привітання В. І. Леніну у зв'язку з його поверненням в Росію. «Твердо переконані, — вказувалось у привітанні, — що Ваше повернення в наші зімкнуті ряди буде сприяти якнайшвидшому здійсненню лозунгів революційної соціал-демократії».

«Пролетарий» № 14, 7 квітня 1917 р.

Київ. На засіданні комітету більшовиків заслухано доповідь М. О. Савельєва (Петрова) про Квітневі тези В. І. Леніна. Доповідач зачитував тези і коментував їх, проінформував комітет про Всеросійську партійну нараду і Всеросійську нараду Рад робітничих і солдатських депутатів. Обговорення доповіді і Квітневих тез В. І. Леніна перенесено на наступне засідання.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 30—31 зв.; 33—34 зв.; «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 171—175.

8 квітня — субота

Харків. Газета «Пролетарий» надрукувала статтю «Приїзд Н. Леніна», «Звістка про прибуття на батьківщину вождя партії, — вказувалося у статті, — великою радістю наповнила наші серця. Ми вітаємо великого трибуна і борця за ідеї Інтернаціоналу!»

«Пролетарий» № 15, 8 квітня 1917 р.

Київ. Загальні збори Ради робітничих депутатів заслухали доповіді чотирьох делегатів від Київської Ради робітничих депутатів на Всеросійській нараді Рад, в тому числі більшовика М. О. Савельєва (Петрова).

«Голос социал-демократа» № 12, 11 квітня 1917 р.

9 квітня — неділя

Харків. Загальні збори організації більшовиків заслухали доповідь М. К. Муранова про поточний момент, звіт про діяльність Харківського комітету більшовиків, обговорили питання про святкування 1 Травня та ін. До складу нового комітету обрано С. Ф. Буздаліна, О. В. Ємельянова (Сурика), О. М. Іванова, В. М. Заборенка, Е. В. Лугановського, С. І. Покко, Ю. Д. Тинякова. Почесним членом комітету обрано М. К. Муранова.

«Пролетарий» № 18, 13 квітня 1917 р.

Таганрозький округ, сел. Макіївка. На районних зборах більшовиків обговорено і схвалено Квітневі тези В. І. Леніна.

Очерки истории партийных организаций Дона. 1898—1920. Часть первая, Ростов-на-Дону, 1973, стор. 319.

Київ. На засіданні комітету більшовиків під час обговорення Квітневих тез В. І. Леніна виникли суперечності між членами комітету. За повну і беззастережну підтримку тез В. І. Леніна активно виступив М. О. Савельєв (Петров). Прибічники платформи комітету виступили проти тез. Обговорення питання вирішено продовжити на наступному засіданні.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 42—45 зв.; «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 176—180.

10 квітня — понеділок

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Комітет більшовиків одноголосно схвалив Квітневі тези В. І. Леніна і вирішив обговорити їх на всіх заводах і підприємствах міста.

Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, стор. 286; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, К., 1967, стор. 111.

Київ. Комітет більшовиків продовжував обговорення Квітневих тез В. І. Леніна. Від ухвалення резолюції в цьому питанні комітет утримався, вирішивши продовжити дискусію.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 39; «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 180.

Одеса. Загальні збори моряків на доповідь більшовика Г. П. Ачканова ухвалили резолюцію, спрямовану на підтримку Рад як органів революційної влади.

«Моряк» № 3, 18 квітня 1917 р.

11 квітня — вівторок

Харків. В № 16 газети «Пролетарий» передруковано повідомлення В. І. Леніна «Як ми доїхали».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 115—117; «Пролетарий» № 16, 11 квітня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. На міському мітингу робітників, скликаному з ініціативи більшовицької організації, К. Є. Ворошилов оголосив Квітневі тези В. І. Леніна. Учасники мітингу схвалили тези. Багато робітників тут же подали заяву про вступ до партії більшовиків.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, стор. 111.

Київ. Комітет більшовиків розглянув питання про відхилення меншовиками і бундівцями вироблених комітетом першотравневих лозунгів і вирішив, що більшовики виступатимуть в день свята самостійно.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 40; «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 180—181.

12 квітня — середа

Секретаріат ЦК РСДРП(б) направив телеграму в Київ (текст телеграми не знайдено).

В. В. Анникеев. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году. (Хроника событий), стор. 68.

Катеринослав. На зборах робітників, організованих комітетом більшовиків, з лекцією про програму партії виступила С. І. Голпер.

«Звезда» № 3, 18 квітня 1917 р.

13 квітня — четвер

В газеті «Правда» надруковано привітання Київського комітету більшовиків В. І. Леніну в зв'язку з його поверненням до Росії.

«Правда» № 31, 13 квітня 1917 р.

Харків. В № 18 газети «Пролетарий» надруковані Квітневі тези В. І. Леніна.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 110—114; «Пролетарий» № 18, 13 квітня 1917 р.

Київ. На 2 тис. мітингу робітників-залізничників і солдатів заслухано доповідь про програму більшовицької партії.

«Голос социал-демократа» № 14, 18 квітня 1917 р.

14 квітня — п'ятниця

Бахмутський повіт, сел. Горлівка. Перша районна конференція більшовиків обговорила Квітневі тези В. І. Леніна і закликала членів партії, а також робітників району повести енергійну боротьбу за здійснення завдань, поставлених В. І. Леніним в тезах. Були обговорені питання про роботу місцевих партійних організацій, про поточний момент, обрано Горлівський районний комітет більшовиків на чолі з Ш. А. Грузманом.

«Літопис революції», 1929, № 4, стор. 122—123; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, стор. 11.

Київ. На засіданні комітету більшовиків під час обговорення Квітневих тез В. І. Леніна О. Ф. Розмирович запропонувала винести це питання на загальні збори. Однак, ця пропозиція була відхилена. Комітет вирішив переглянути свою попередню постанову про тези В. І. Леніна і ухвалив 7 голосами проти 4 резолюцію, в якій говорилось, що він знаходить тези в загальному неприйнятими і залишається при своїй попередній платформі і резолюції про війну. Цю резолюцію вирішено було запропонувати загальним зборам.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 42—43; спр. 3, арк. 50—54; «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 184—189.

15 квітня — субота

Харків. в № 20 газети «Пролетарий» передруковано статтю В. І. Леніна «Про двовладдя».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 140—143; «Пролетарий» № 20, 15 квітня 1917 р.

Київ. 15—17 квітня відбулася окружна нарада більшовиків Південно-Західного краю. На нараді були представлені делегати більшовицьких організацій і груп Київської, Волинської, Полтавської, Подільської, Чернігівської губерній, а також представник Гомельської групи більшовиків. У роботі наради взяли участь представники Бюро ЦК О. Ф. Розмирович, М. О. Савельєв (Петров), І. І. Шварц. Нарада заслухала доповіді з місць, обговорила доповіді про війну і про ставлення до Тимчасового уряду. Як співдоповідач з обох питань виступив М. О. Савельєв (Петров), який виклав основні ідеї Квітневих тез В. І. Леніна, що обумовило характер ухвалених резолюцій.

Нарада вирішила створити Південно-Західне окружне об'єднання більшовицьких організацій і обрала окружний партійний комітет у складі 7 чол.: Є. Б. Бош, І. М. Крейсберг, М. П. Тарногородський, І. С. Гаєвський, К. Т. Неровня та ін. Делегатом на Всеросійську конференцію більшовиків обрано І. С. Гаєвського.

«Голос социал-демократа» №№ 15, 16 і 17 від 22, 26 і 28 квітня 1917 р.; Большевицские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 193—209.

На зборах Київської організації більшовиків під час обговорення питання про Квітневі тези В. І. Леніна оголошуються тези і резолюція Київського комітету від 14 квітня. Всупереч прагненню Г. Л. Пятакова і його прибічників нав'язати зборам ухвалення резолюції комітету без обговорення тез В. І. Леніна, збори на пропозицію О. Ф. Розмирович ухвалили: «Вважаючи питання, порушені в тезах В. І. Леніна, дуже важливими і складними, загальні збори Київської організації не знаходять за можливе ухвалити без детального обговорення певну резолюцію про своє ставлення до них, для чого призначають окремі збори в найближчі дні».

Крім того, було вирішено опублікувати тези В. І. Леніна в черговому номері «Голоса социал-демократа».

Делегатами на VII Всеросійську партійну конференцію обрано О. Г. Горбачова, М. М. Майорова, Г. Л. Пятакова, М. О. Савельєва (Петрова).

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 11—12; спр. 3, арк. 59—66, зв.; «Голос соціал-демократа» № 17, 28 квітня 1917 р.

Південно-Західний фронт. На армійському з'їзді XI армії з обгрунтуванням політичної платформи більшовицької партії з усіх основних питань революції виступив більшовик М. В. Криленко. Він же був обраний з'їздом головою армійського комітету.

«Пролетарская революция», 1927, № 2—3, стор. 248.

16 квітня — неділя

Київ. Під головуванням більшовика А. В. Іванова відбулися збори членів профспілки металістів міста, на яких були присутні 1000 чоловік. Обрано правління спілки, половину складу якого становили більшовики: О. Г. Горбачов, А. В. Іванов та ін.

1917 год на Києвщині. Хроника событий, стор. 38.

18 квітня — вівторок

Відбулася першотравнева демонстрація робітників і солдатів Петрограда. В. І. Ленін брав участь у демонстрації в колоні Виборзького району, виступав з промовами перед демонстрантами на Марсовому полі, Двірцевій площі і на 40-тисячному мітингу робітників Охтинських порохових заводів.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 630; «Правда» № 36, 20 квітня 1917 р.; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 99.

Харків. Комітет більшовиків ухвалив обговорити Квітневі тези В. І. Леніна на загальних зборах і доручив голові комітету О. В. Ємельянову (Сурику) підготувати доповідь з цього питання.

«Пролетарий» № 24, 22 квітня 1917 р.

Катеринослав. В № 3 газети «Звезда» передруковано повідомлення В. І. Леніна «Як ми доїхали».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 115—117; «Звезда» № 3, 18 квітня 1917 р.

Раніше 18 квітня. Збори організації більшовиків обговорили питання про газету і партійне видавництво, про святкування 1 Травня. До складу комітету обрано В. К. Аверіна, М. М. Бека, Т. Л. Бондарева, С. І. Гопнер, Е. І. Квірінга, І. А. Ройзенмана і Сазонова. Комітет більшовиків випустив першотравневу листівку.

«Звезда» № 3, 18 квітня 1917 р.; Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 92—93.

Горлівка. Під більшовицькими лозунгами пройшла загальнорайонна першотрав-

«Літопис революції», 1929, № 4, стор. 123—124.

Слав'яносербський повіт, м. Луганськ. На честь дня 1 Травня пройшли багатолюдна демонстрація і мітинг, на яких з промовами виступили більшовики К. Є. Ворошилов, А. З. Каменський, О. І. Червяков.

«Звезда» № 6, 29 квітня 1917 р.

Київ. Комітет більшовиків випустив першотравневу листівку. Відбулися першотравнева демонстрація і мітинги трудящих міста.

Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 252—254; «Киевская мысль» № 100, 20 квітня 1917 р.

19 квітня — середа

Київ. Комітет більшовиків ухвалив, що День преси більшовицька організація буде відзначати самостійно і відмовився від будь-яких угод з іншими організаціями, газетами з цього питання.

Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 86—87.

Загальні збори організації більшовиків відхилили заяву комітету про складання ним повноважень і висловили йому довіря. Комітет погодився зберегти повноваження до завершення обговорення Квітневих тез В. І. Леніна.

Під час обговорення тез надійшла заява мотивувати дії комітету стосовно них. Розгорнулася гостра дискусія. Солдат Петров висів резолюцію на підтримку Квітневих тез В. І. Леніна з вимогою проводити їх у життя. На підтримку тез виступив також Каблуков. Противники ленінських тез прагнули нав'язати зборам опортуністичну резолюцію. Збори вирішили перервати дебати, що затягнулися і продовжити обговорення тез наступного разу.

Було заслухано доповідь представника організації на окружній партійній нараді Є. Б. Бош.

Г. Л. Пятаков і його прибічники, обрані попередніми зборами делегатами на Всеросійську конференцію більшовиків, заявили про відмову представляти Київську організацію разом з М. О. Савельєвим (Петровим), який не поділяє платформи Київського комітету. Вони домоглися перевиборів делегатів на конференцію. До числа делегатів замість Савельєва (Петрова) була дообрана Є. Б. Бош.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 13—14 зв.; спр. 3, арк. 103, 106; 1917 год на Києвщині. Хроніка подій, стор. 43—44.

20 квітня — четвер

20—21 квітня в Петрограді відбулася демонстрація протесту проти політики війни, яку проводив буржуазний Тимчасовий уряд. В демонстрації брало участь близько 100 тис. чоловік.

Большевики Петрограда в 1917 году. Хроніка подій, Л., 1957, стор. 142—144, 148.

Харків. В № 22 газети «Пролетарий» передрукована стаття В. І. Леніна «Союз брехні».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 210—213; «Пролетарий» № 22, 20 квітня 1917 р.

Загальноміська організація більшовиків об'єднувала близько 1100 членів.

«Пролетарий» № 25, 23 квітня 1917 р.

Відбулися загальні збори організації більшовиків, які обговорили доповідь Е. В. Лугановського — представника на загальнопартійній нараді в Петрограді, доповідь Харківського комітету більшовиків і поточні справи. На Всеросійську конференцію більшовиків обрано трьох делегатів: О. В. Емельянова (Сурика), О. М. Іванова, М. К. Муранова.

«Пролетарий» № 25, 23 квітня 1917 р.

Київ. Комітет більшовиків розробив інструкцію для делегатів на Всеросійську конференцію більшовиків, згідно з якою делегатам від Київської організації запропоновано керуватись платформою Київського комітету.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 46—47 зв.; 1917 год на Києвщині. Хроніка подій, стор. 45—46.

21 квітня — п'ятниця

Харків. В № 23 газети «Пролетарий» передруковано промову В. І. Леніна до солдатів на мітингу в Ізмайловському полку 10 квітня 1917 р.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 181—183; «Пролетарий» № 23, 21 квітня 1917 р.

Надруковано об'яву про збори більшовиків міського району, до порядку денного включено питання: будівництво РСДРП; вибори районного комітету; тези В. І. Леніна; поточні справи.

«Пролетарий» № 23, 21 квітня 1917 р.

Київ. На засіданні комітету більшовиків визначено завдання представників більшовицької організації на обласному з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів. Комітет відкинув пропозицію брати участь у конференції, що скликалась Харківським об'єднаним комітетом меншовиків.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 48—49; 1917 год на Києвщині. Хроніка подій, стор. 46; Боротьба за владу Советов на Києвщині, стор. 88—89.

22 квітня — субота

Харків. Обговоривши питання про «ноту Мілюкова», екстрене засідання комітету більшовиків ухвалило вимогу негайного усунення від влади буржуазного уряду і зосередження повноти влади в руках Рад робітничих і солдатських депутатів.

«Пролетарий» № 26, 25 квітня 1917 р.

Київ. Мітинг робітників заводу «Арсенал», на якому було понад 1,5 тис. чол., ухвалив запропоновану більшовиками резолюцію з протестом проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду.

«Голос социал-демократа» № 16, 26 квітня 1917 р.

23 квітня — неділя

Катеринослав. Організаційні збори латиських соціал-демократів ухвалили створити Латиську районну організацію при Катеринославському комітеті більшовиків, заявивши про визнання більшовицької тактики і підтримку ЦК РСДРП.

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 278, арк. 11; «Звезда» № 6, 29 квітня 1917 р.

Київ, 23—27 квітня. Відбувся обласний з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Південно-Західного краю, в якому взяли участь представники Рад Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської і Полтавської губерній. Від більшовиків на з'їзді були присутні О. Б. Горвіц, М. П. Зарніцин, А. В. Іванов, І. М. Крейсберг, Д. З. Лебедев, М. Л. Леонтьев.

При обговоренні питання про ставлення до війни і Тимчасового уряду оголосили резолюції, запропоновані Київським комітетом більшовиків. Однак у цих, як і в інших питаннях, були ухвалені угодовські резолюції.

«Голос социал-демократа» №№ 17 і 18, 28 і 30 квітня 1917 р.; 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 49—56.

24 квітня — понеділок

24—29 квітня в Петрограді відбулася VII (Квітнева) Всеросійська конференція РСДРП(б), в якій взяли участь 133 делегати з ухвальним і 18 з дорадчим голосом, що представляли 79 204 членів партії. Від України були присутні 16 чол. від 10 більшовицьких організацій, що об'єднували 8,5 тис. членів партії. Делегатами і гостями конференції були: О. В. Емельянов (Сурик), М. К. Муранов, О. М. Іванов (від Харківської організації більшовиків), С. І. Гоннер, М. В. Копилов (Катеринославської), К. Є. Ворошилов (Луганської), Є. Б. Бош, О. Г. Горбачов, М. М. Майоров, Г. Л. Пятаков (Київської), Ю. Х. Лутовінов, І. Д. Вишняков (Кураженко) (Макіївської), І. С. Гаєвський (від окружної організації більшовиків Південно-Західного краю), Ф. О. Бурій (від більшовицької частини Миколаївської об'єднаної соціал-демократичної організації); Ф. А. Земіт (від групи латиських більшовиків Одеси). На конференції був присутній також делегат від Єнакієвської організації більшовиків. Конференція обговорила і ухвалила лінію партії з усіх основних питань революції. Делегати від більшовицьких організацій України брали активну участь в обговоренні питань, які розглядались конференцією; в протоколах зафіксовано 9 виступів (С. І. Гоннер, М. М. Майорова, М. К. Муранова, О. Г. Горбачова та ін.) з різних питань порядку денного. Висловлюючи волю партійних організацій України, учасники конференції згуртувались навколо В. І. Леніна, разом з делегатами інших більшовицьких організацій країни засудили опортуністичну лінію Каменева, Пятакова, підтримали ленінський план переходу до соціалістичної революції.

Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП(б). Протоколы, стор. 8, 298, 326, 330; «Исторический архив», 1959, № 5, стор. 36.

Між 24—29 квітня, В. І. Ленін, керуючи роботою VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б), зустрівся і розмовляв з делегатами конференції, зокрема, з делегатом від Київської організації Є. Б. Бош, переконав її у правильності лозунга робітничого контролю над суспільним виробництвом і розподілом.

Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 121.

На час скликання VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) в Харківській організації більшовиків налічувалось 1200 членів, в Катеринославській — 1500, в більшовицьких організаціях Донбасу (з Катеринославом) — 5423, в тому числі: в Горлівській районній організації — 812, в Єнакієвській — 517, в Луганській — 1500, в Макіївській районній — 1500; в окружній організації РСДРП(б) Південно-Західного краю — 2611 членів партії, в тому числі в Київській — 1800.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (март—ноябрь 1917 г.), стор. 456, 492, 494, 495; Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП(б). Протоколы, стор. 149; «Исторический архив», 1959, № 5, стор. 36—38.

25 квітня — вівторок

Харків. В № 26 газети «Пролетарий» передруковані написані В. І. Леніним «Резолюція ЦК РСДРП(б) 20 квітня (3 травня) 1917 року про кризу в зв'язку з нотою Тимчасового уряду від 18 квітня (1 травня) 1917 р.», «Відозва до солдатів усіх воюючих країн», «Резолюція про ставлення до Тимчасового уряду», схвалена I Петроградською загальною конференцією РСДРП(б), і стаття «Наші погляди. Відповідь на резолюцію Виконавчої комісії Ради солдатських депутатів».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 281—282; 283—285, 242—243, 269—272; «Пролетарий» № 26, 25 квітня 1917 р.

Вінниця. Скликані ініціативною групою збори більшовиків одноголосно приєднались до рішень окружної наради більшовиків Південно-Західного краю і обрали тимчасовий комітет організації.

Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 р.), стор. 350—351.

26 квітня — середа

Харків. В № 27 газети «Пролетарий» передруковано статтю В. І. Леніна «Добросовісне оборонство показує себе».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 303—305; «Пролетарий» № 27, 26 квітня 1917 р.

Катеринослав. Комітет РСДРП(б) ухвалив організувати пропагандистсько-агітаційну колегію, видати 20 тис. тиражем програму партії.

«Звезда» № 6, 29 квітня 1917 р.

27 квітня — четвер

Харків. В № 28 газети «Пролетарий» передруковано статтю В. І. Леніна «Одно з корінних питань (Як міркують соціалісти, що перейшли на сторону буржуазії)» і написану ним «Резолюцію Центрального Комітету РСДРП(б)», схвалену 21 квітня (4 травня) 1917 р.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 289—292, 298—300; «Пролетарий» № 28, 27 квітня 1917 р.

27 квітня — 6 травня. За участю 170 делегатів відбувся обласний з'їзд робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну. Есеро-меншовицька більшість складу делегатів визначила характер прийнятих рішень. На рішучий захист революційних вимог робітничого класу на з'їзді виступили лише більшовики, що створили самостійну фракцію, до президії якої ввійшли В. К. Аверін, І. Д. Вишняков (Кураженко), Н. І. Дубовий, Е. І. Квірінг, Е. В. Лугановський.

З'їзд обрав обласний комітет Рад робітничих і солдатських депутатів басейну.

«Пролетарий» №№ 29, 31, 32, 34, 35, 38—40, від 28, 30 квітня 2—5, 8—11 травня 1917 р.; В борьбе за власть Советов в Донбассе, стор. 29—32.

Київ. Комітет РСДРП(б) ухвалив на своєму засіданні відмовитись від обговорення принципових політичних питань, мотивуючи свою поведінку тим, що він склав свої повноваження і, залишившись тимчасово виконувати свої функції, не може ідейно керувати організацією.

Гострі дебати виникли при обговоренні питання про загальні збори, скликання яких вимагали члени організації і частина членів комітету. Було, однак, вирішено до повернення делегатів з VII Всеросійської конференції РСДРП(б) загальних зборів не скликати.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 111—112 зв.; Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 258—259.

28 квітня — п'ятниця

Харків. В № 29 газети «Пролетарий» передруковано написану В. І. Леніним «Резолюцію Центрального Комітету РСДРП(б), схвалену вранці 22 квітня (5 травня) 1917 р.».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 308—311; «Пролетарий» № 29, 28 квітня 1917 р.

29 квітня — субота

Харків. В № 30 газети «Пролетарий» передруковано статтю В. І. Леніна «Що розуміють під «ганьбою» капіталісти і що — пролетарі» і його доповідь про поточний момент на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б) (Газетний звіт).

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 317—318; «Пролетарий» № 30, 29 квітня 1917 р.

29 квітня, 2, 5, 6 і 7 травня в газеті «Пролетарий» опублікований короткий газетний звіт про хід роботи VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б).

«Пролетарий» №№ 30, 32, 35, 36, 37, від 29 квітня, 2, 5, 6 і 7 травня 1917 р.

Катеринослав. В № 6 газети «Звезда» передруковано працю В. І. Леніна «Про завдання пролетаріату в даній революції» (Квітневі тези).

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 110—114; «Звезда» № 6, 29 квітня 1917 р.

На засіданні комітету більшовиків ухвалено організувати Червону гвардію, зарахування до якої вирішено здійснювати лише за рекомендацією районних комітетів. Організацію Червоної гвардії доручено Т. Л. Бондареву.

«Звезда» № 7, 2 травня 1917 р.

Чернігів. Мітинг солдатів 149-й пішої Воронежської дружини і 112-ї команди видужуючих у кількості 300 чол. на доповідь представника Київського комітету РСДРП(б) про поточний момент ухвалив резолюцію протесту проти цькування буржуазними газетами В. І. Леніна і «Правды».

«Голос социал-демократа» № 29, 25 травня 1917 р.

30 квітня — неділя

Полтава. 30 квітня — 1 травня. Відбувся I губернський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. З'їзд відкрив вітальною промовою голова виконкому Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів більшовик С. Л. Козюра. Представники більшовиків виступили також на з'їзді з доповідями про політичну і економічну роль Рад, про організацію профспілок і продовольче питання.

«Известия Полтавского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 7, 3 травня 1917 р.; Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти. Сборник документов и материалов; стор. 17—18.

Вінниця. На мітингу робітників і солдатів, організованому місцевою організацією РСДРП(б), були заслухані доповіді про програму партії, про війну і завдання робітничого класу. Присутні одноставно приєдналися до резолюцій окружної наради

більшовиків Південно-Західного краю, що засудили продовження війни і висунули вимогу її припинення.

«Голос социал-демократа» № 25, 18 травня 1917 р.

Миколаїв. 30 квітня — 4 травня відбувся губернський селянський з'їзд, у роботі якого взяли участь 332 делегати. Представник ЦК РСДРП(б) І. Я. Ровінський і більшовик І. С. Складар виступили з промовами, у яких роз'яснили політичну місію більшовицької партії.

Миколаївський обласний державний архів, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 1, арк. 7; Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине, Николаев, 1957, стор. 67—68.

Кінець квітня

Конотоп. Відкриті збори місцевої організації РСДРП(б) після доповіді П. І. Новікова одностайно схвалили Квітневі тези В. І. Леніна і вирішили вести наполегливу боротьбу за їх здійснення.

Борьба за победу Радянской власти на Украине, стор. 503.

Наш календар

ДО 70-РІЧЧЯ V З'ЇЗДУ РСДРП

В історії партії важливе місце займає V (Лондонський) з'їзд РСДРП (30 квітня—19 травня 1907 р.). Він завершив важливий етап боротьби більшовиків за єдність партійних рядів на основі ленінських принципів.

Незважаючи на поразку грудневого збройного повстання 1905 р., революція тривала. В 1906 р. у країні страйкували понад мільйон, в 1907 р.—740 тис. робітників¹. Визначаючи завдання революційної соціал-демократії, В. І. Ленін у лютому 1907 р. зазначав, що партія повинна насамперед готувати єдину і міцну своєю свідомістю, своєю рішучістю армію пролетаріату, подесатерити роботу серед селянства, «...просто, спокійно, в найдоступнішій народів, нехитрій формі сказати якомога голосніше і яскравіше: боротьба неминуча»².

Володимир Ілліч неодноразово підкреслював, що для визначення головного напрямку діяльності РСДРП в умовах посилення реакції треба врахувати і узагальнити досвід революції 1905—1907 рр. Вирішення цих завдань відбувалося в обстановці гострої внутріпартійної боротьби з опортунізмом меншовиків, які на IV з'їзді партії використали формальну більшість, щоб нав'язати свої резолюції і вплинути на формування керівних органів. Але незабаром після того стало очевидним політичне банкрутство меншовицького центрального комітету, обраного з'їздом. Свідченням цього було те, що жодний захід ЦК у зв'язку з важливими політичними подіями в країні не знаходив підтримки більшості партійних організацій. Меншовики намагалися обмежити боротьбу рамками кучих вимог, пристосувати політику партії робітничого класу до політики ліберальної буржуазії.

Отже, після IV з'їзду, хоч формально і існувала єдина партія, насправді були дві фактично окремі організації, які з кожного принципового питання розробляли дві тактики. В. І. Ленін писав, що, перебуваючи в 1903—1912 рр. з меншовиками в єдиній партії, більшовики не припиняли «...ідейної і політичної боротьби з ними, як з провідниками буржуазного впливу на пролетаріат і опортуністами»³.

Відразу після IV з'їзду РСДРП В. І. Ленін у зверненні до членів партії піддав гострій критиці його меншовицькі рішення. Більшовики розгорнули боротьбу за скликання нового партійного з'їзду. На них було покладено важливе історичне завдання: дати правильну, марксистську оцінку моменту і основних тенденцій суспільно-економічної і політичної еволюції країни, розкрити політичне групування класів і партій, визначити чергові завдання пролетаріату. Від цього аналізу залежав стратегічний план партії, її тактика, успіх боротьби за гегемонію пролетаріату в загально-демократичному визвольному русі.

До V з'їзду РСДРП В. І. Ленін розробив проекти резолюцій більшовиків, обґрунтувавши яких присвятив статтю «Платформа революційної соціал-демократії». В ряді праць він викрив опортуністичну суть платформи меншовиків, що зайняли «...неправильну, нестійку тактичну позицію, яка веде до політичного підкорення пролетаріату лібералізму»⁴.

Обговорення проектів резолюцій відбувалися одночасно з виборами делегатів з'їзду, що надавало передз'їздовським дискусіям гострого характеру. Всього на з'їзд прибули 303 делегати з вирішальним і 39—з дорадчим голосом. Серед делегатів з вирішальним голосом було 89 більшовиків, 88 меншовиків, 45 представників соціал-демократії Польщі і Литви, 26 соціал-демократів Латиського краю і 55 бундівців⁵.

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 19, стор. 380.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 358.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 53.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 191.

⁵ Див.: Пятый (Лондонский) съезд РСДРП. Протоколы, М., 1963, стор. XII, 621—631.

Більшовики представляли, головним чином, соціал-демократичні організації великих промислових центрів Росії, а меншовики — непролетарських районів. Українська меншовицька «Спілка», зокрема, роздувши кількість своїх членів до 6 тис. чоловік, послала на з'їзд 12 делегатів — рівно стільки ж, скільки послали більшовики найбільшій пролетарській організації — Петербурзькій, і більше, ніж усі організації основних промислових центрів України — Харкова, Луганська, Катеринослава, Києва, Одеси⁶. При такому складі з'їзду неминучо була боротьба між двома тактичними лініями — більшовиків і меншовиків. «Не могло бути і мови про будь-яку домовленість між нами і меншовиками, — писав у своїх спогадах делегат з'їзду М. М. Лядов. — Ми з ними говорили на зовсім різних мовах і не могли зрозуміти один одного...»⁷.

Про гостру боротьбу на з'їзді свідчить шестиденне обговорення порядку денного, тривала дискусія на звіт ЦК, яка продовжувалася шість засідань, п'ятиденні дебати навколо питання про ставлення до непролетарських партій. Враховуючи те, що більшовики на з'їзді мали більшість, меншовики при підтримці бундівців намагалися не допустити дискусії по принципових теоретичних питаннях і звести роботу до обговорення дрібних поточних справ. У перемозі більшовицької лінії на з'їзді надзвичайно велику роль відіграли В. І. Ленін, навколо якого тісно групувалися більшовики А. С. Бубнов, Й. Ф. Дубровінський, К. Є. Ворошилов, М. М. Лядов, В. П. Ногін, М. М. Покровський, О. М. Стопані, С. Г. Шаумян, О. М. Ярославський, Й. В. Сталін, М. Г. Цхакая та інші. Володимир Ілліч керував більшовицькою фракцією, як член президії головував на засіданнях з'їзду, був доповідачем від більшовиків з найважливіших питань порядку денного, брав активну участь у роботі комісій по підготовці резолюцій. О. М. Горький, який був присутній на засіданнях, згадував: «У мене склалося таке враження, що кожний день з'їзду надає Володимиру Іллічу все нових і нових сил, робить його бадьорішим, впевненішим, з кожним днем промови його звучать все твердіше і вся більшовицька частина членів з'їзду настроюється рішучіше, суворіше»⁸. В. І. Ленін вважав, що з'їзд як верховний орган партії покликаний розробити лінію її поведінки, теоретично і практично обґрунтувати правильність дій. Тому намагання зняти загальнотеоретичні питання з порядку денного з'їзду Володимир Ілліч визначив як опортуністичну тенденцію меншовиків. «Не знімати теоретичні питання повинні ми, — наголошував В. І. Ленін, — а підносити всю нашу партійну практику на височині теоретичного висвітлення завдань робітничої партії»⁹. Більшовики настояли, зокрема, на обговоренні одного з принципових питань — про ставлення до буржуазних партій.

В результаті гострих дебатів був прийнятий такий порядок денний з'їзду: звіт ЦК; звіт думської фракції та її організація; ставлення до буржуазних партій; Державна дума; «робітничий з'їзд» і безпартійні робітничі організації; профспілки і партія; партизанські виступи; безробіття, економічна криза і локауті; організаційні питання; міжнародний конгрес в Штутгарті; робота в армії¹⁰.

Вже при обговоренні першого питання — звіту Центрального Комітету, більшовики викрили опортунізм меншовицького ЦК, який поступово скочувався на шлях угоди з ліберально-монархічною буржуазією. Тактична помилка меншовиків у питанні про те, хто має бути гегемоном демократичної революції, призвела їх до того, що вони дедалі більше пристосовувалися до лозунгів і політики лібералів. «Банкротство нашого ЦК, — відзначав Ленін, — було насамперед і найбільше банкрутством цієї політики опортунізму»¹⁰.

Політика ЦК позначилася і на поведінці соціал-демократичної фракції II Державної думи, в якій переважали меншовики. Вони намагалися відокремити фракцію від партії, у гонитві за частковими успіхами відходили від самостійної класової лінії, стаючи на шлях угоди з ліберальною буржуазією. Завдяки послідовній боротьбі більшовиків на з'їзді безпринципна лінія меншовиків з питань думської тактики зазнала краху. Було прийнято більшовицьку резолюцію про Державну думу, в якій наголошувалося на необхідності підпорядковувати думську боротьбу пролетаріату його класовій боротьбі. Тим самим більшовизм вперше в історії міжнародного робітничого руху дав приклад керівництва партії парламентською фракцією. В наш час цей досвід використовують всі революційні марксистсько-ленінські партії.

Центральним у роботі з'їзду було питання про ставлення до непролетарських партій. Саме різний підхід до них, різна оцінка ролі ліберальної буржуазії і рево-

⁶ Див.: П. М. Шморгун. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 рр., К., 1975, стор. 172—173.

⁷ М. Н. Лядов. Из жизни партии в 1903—1907 гг., М., 1956, стор. 209.

⁸ О. М. Горький. В. І. Ленін. — Спогади про В. І. Леніна, т. 2, К., 1969, стор. 260.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 300.

¹⁰ Питання про безробіття, економічну кризу, локауті і міжнародний конгрес на з'їзді не розглядалися.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 307.

люційної демократії в демократичній революції лежали в основі політичних незгод між більшовиками і меншовиками. В написаній відразу ж після з'їзду статті «Ставлення до буржуазних партій» В. І. Ленін ще раз підкреслив величезне значення цього питання. Воно стало «...на чолі не тільки всіх принципіальних питань з'їзду, а й усіх робіт взагалі. Так вийшло і так мусило вийти саме тому, що дійсним джерелом майже всіх і безумовно всіх істотних незгод, усіх розходжень у питаннях практичної політики пролетаріату в російській революції була різна оцінка нашого ставлення до непролетарських партій»¹¹.

Тактика революційної соціал-демократії була розроблена В. І. Леніним і прийнята ще III з'їздом РСДРП. Всебічне обґрунтування вона одержала у його праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». В. І. Ленін довів, що в епоху імперіалізму тільки пролетаріат може бути гегемоном революції, а його союзником — селянство. Важливою умовою завоювання гегемонії пролетаріату і перемоги демократичної революції є ізоляція ліберальної буржуазії.

До IV з'їзду РСДРП, виходячи з досвіду першої російської революції, Ленін підготував проект резолюції про ставлення до непролетарських партій. Але меншовики, маючи на з'їзді більшість голосів, зняли з обговорення це питання.

На V з'їзді РСДРП з доповіддю про ставлення до непролетарських партій від більшовиків виступив В. І. Ленін. Він переконливо показав правильність більшовицької тактики в ході першої російської революції, підкреслив, що в Росії революція відбувається в умовах, коли пролетаріат усвідомлює себе особливим класом і має самостійну політичну партію. Це, в свою чергу, визначає поведінку буржуазії, яка у боротьбі проти робітничого класу стала на контрреволюційний шлях¹². Тому найважливішим завданням партії революційного пролетаріату стало викриття антинародної політики ліберальної буржуазії та ізоляція її від широких мас.

Ленінська резолюція визначала класовий зміст основних типів непролетарських партій, які в ході революції чітко виділилися в чотири групи. До першої з'їзд відніс реакційні, чорносотенні партії, соціальною основою яких були поміщики-кріпосники, до другої — партії великих поміщиків і торгово-промислової буржуазії. Третю групу становили партії ліберально-монархічної буржуазії, серед яких основною були кадети. До четвертої належали дрібнобуржуазні партії, які представляли революційну буржуазну демократію. Давши чітку характеристику всім непролетарським партіям Росії, з'їзд визначив завдання соціал-демократії щодо них: вести нещадну боротьбу проти правих реакційних партій, послідовно викривати конституційні ілюзії лібералів, боротися за звільнення дрібнобуржуазних партій з-під впливу ліберальної буржуазії і залучення їх до боротьби за доведення до кінця демократичної революції.

Ленінська резолюція була прийнята більшістю делегатів (159 проти 106). Це — велика перемога більшовизму над опортунізмом, яка на значний період визначила дальшу тактику РСДРП. Історичний досвід КПРС у вирішенні питання про ставлення до непролетарських партій завжди був і залишається актуальним. У сучасних умовах розвитку революційного руху, боротьби за єдність усіх антиімперіалістичних сил ленінські положення про взаємовідносини комуністів з дрібнобуржуазною демократією набувають особливо важливого значення.

Перемога більшовиків на з'їзді була закріплена також прийняттям ряду інших резолюцій. Зокрема, з'їзд відкинув меншовицьку концепцію «нейтральності» професійних спілок, яка фактично приховувала намагання підпорядкувати робітничий рух буржуазному впливові, і поставив перед більшовиками завдання боротися за визнання профспілками ідейного керівництва з їх боку. З'їзд «...зробив крок у сторону партійних професійних спілок проти нейтральності»¹³, так визначив В. І. Ленін сутність резолюції про профспілки. В роки реакції це рішення дало більшовикам правильну орієнтацію в їх боротьбі за використання легальних організацій для збереження зв'язку з масами.

Гостра боротьба розгорнулася і при обговоренні питання про «робітничий з'їзд». Тут фактично йшлося про характер і долю соціал-демократичної партії в Росії. Ідея «робітничого з'їзду», висунута меншовиками ще в 1905 р., була спрямована проти існування самостійної нелегальної пролетарської партії, на розчинення її в широкі масах і заміну на безпартійний ліберальний робітничий союз. На з'їзді більшовики на чолі з В. І. Леніним остаточно викрили цю опортуністичну ідею. В більшовицькій резолюції, прийнятій з цього питання, підкреслювалася роль РСДРП як політичного вождя пролетаріату, авангарду революційного робітничого руху.

Зміцненню партії сприяв і затверджений з'їздом новий організаційний Статут, який зафіксував обов'язкові для всіх її членів ленінські норми партійного життя. В ньому зазначалося, що всі парторганізації працюють на засадах демократичного централізму. Було остаточно ліквідовано двоцентровість. За новим Статутом на

¹¹ Там же, стор. 350—351.

¹² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 332.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 78.

з'їзді мали обирати тільки ЦК, який представляє партію у її відносинах з іншими партіями; призначає редакцію Центрального органу і контролює її діяльність; організує проведення різних заходів, що мають загальнопартійне значення. Ці принципи були і залишаються нині важливими умовами зміцнення партії та її місцевих організацій.

Наприкінці роботи з'їзду відбулися вибори Центрального комітету. До його складу було обрано 12 чоловік: 5 більшовиків, 4 меншовиків, два польських і один латиський соціал-демократи.

Враховуючи уроки минулого, зокрема, опортуністичну діяльність меншовицького ЦК після IV з'їзду РСДРП, більшовики провели спеціальну нараду, на якій створили свій центр на чолі з В. І. Леніним.

Таким чином, V з'їзд партії прийняв більшовицькі резолюції з питань ставлення до буржуазних партій, про Державну думу, «робітничий з'їзд», професійні спілки, вніс зміни у Статут партії. Послідовна і рішуча боротьба В. І. Леніна і його соратників за збереження самостійної партії, проти тактики меншовиків напередодні і під час з'їзду забезпечила перемогу на ньому революційної лінії. «У світі не було сили, — відзначається у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — яка могла б звернути їх (більшовиків-ленінців — М. К.) з обраного шляху; вони, вірні сини партії наймогутнішого, найпередовішого класу сучасності — робітничого класу, свято берегли і захищали чистоту марксизму-ленізму»¹⁴.

З'їзд знаменував перемогу ленінізму у робітничому русі Росії, підтвердив правильність більшовицької лінії в першій народній революції епохи імперіалізму. Його привітали багато соціал-демократичних партій і організацій Західної Європи, які вбачали в російському пролетаріаті авангард міжнародного робітничого класу.

Рішення з'їзду і сьогодні вчать комуністів непримиренності до різного роду опортунізму, творчому застосуванню революційного марксизму у боротьбі за демократію і соціалізм.

М. Ю. КОЗИЦЬКИЙ (Київ)

¹⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 26.

ФОРУМ КОМУНІСТІВ ЄВРОПИ

(До 10-річчя Конференції європейських комуністичних і робітничих партій у Карлових Варах)

24—26 квітня 1967 р. у чехословацькому місті Карлови Вари відбулася Конференція європейських комуністичних і робітничих партій з питань безпеки в Європі. Уперше в історії континенту представники марксистсько-ленінських партій зібралися на свій форум, щоб виробити конкретну програму дій комуністів, усіх народів Європи для зміцнення безпеки і миру в цій частині світу, де двічі за короткий історичний період спалахували страхотливі війни.

У конференції брали участь делегації 24 братніх партій: Комуністичної партії Австрії, Комуністичної партії Бельгії, Болгарської комуністичної партії, Комуністичної партії Великобританії, Угорської соціалістичної робітничої партії, Соціалістичної єдиної партії Німеччини, Комуністичної партії Німеччини, Соціалістичної єдиної партії Німеччини — Західний Берлін, Комуністичної партії Греції, Комуністичної партії Данії, Ірландської робітничої партії, Комуністичної партії Північної Ірландії, Комуністичної партії Іспанії, Італійської комуністичної партії, Прогресивної партії трудового народу Кіпру, Комуністичної партії Люксембургу, Польської об'єднаної робітничої партії, Португальської комуністичної партії, Комуністичної партії Сан-Маріно, Комуністичної партії Радянського Союзу, Комуністичної партії Фінляндії, Французької комуністичної партії, Комуністичної партії Чехословаччини і Швейцарської партії праці. На конференції був присутній також представник Комуністичної партії Швеції.

Делегації очолювали найавторитетніші керівники — генеральні або перші секретарі, голови комуністичних і робітничих партій. На чолі делегації КПРС був Генеральний секретар ЦК нашої партії Л. І. Брежнев. Уже сам факт такого представництва яскраво свідчив про те, якого важливого значення братні партії надавали тій життєвій для них і для усіх народів Європи проблемі.

Ще задовго до скликання конференції в ході двосторонніх зустрічей, на з'їздах, пленумах, у програмних заявах братні партії, відбиваючи інтереси робітничого класу, широким народним мас, рішуче висловлювалися за створення в Європі системи колективної безпеки як єдино можливої альтернативи нинішній Європі воєнних блоків.

Слід зазначити, що в ході підготовки до конференції і під час її роботи серед окремих партій виявилися певні розбіжності з деяких питань. Проте в головному — визначенні програми дій заради створення в Європі колективної безпеки — учасники міжнародного форуму комуністів були одностайні.

Відкриті й приховані вороги комунізму пророкували провал конференції, намагалися видати згадані вище розбіжності за корінні суперечності, які нібито не можна подолати. Однак форум комуністів Європи яскраво довів, що братні партії континенту — єдині в своїх поглядах на корінні політичні проблеми сучасності. Про це, зокрема, свідчили одностайно прийняті й схвалені на конференції документи і серед них — заява європейських комуністичних і робітничих партій «За мир і безпеку в Європі». У ній було дано глибокий марксистсько-ленінський аналіз політичного становища на континенті, вказано на головні фактори загострення напруженості у відносинах між державами з різним соціально-економічним ладом, підкреслювалося, що головною силою агресії і реакції у сучасному світі залишаються Сполучені Штати Америки, які «...намагаються повернути назад хід історії і перекреслити право народів самим вирішувати свою долю».

На конференції було чітко сформульовано розгорнуту програму боротьби за колективну безпеку в Європі, підкреслювалося, що для її створення необхідно, щоб держави з різним суспільно-політичним ладом будували відносини між собою на єдино можливих і розумних основах мирного співіснування. Виходячи з цього принципу слід добиватися:

- визнання непорушності існуючих в Європі кордонів, особливо по Одеру і Нейсе, а також кордонів між обома німецькими державами;
- визнання існування двох суверенних і рівноправних німецьких держав НДР та ФРН, відмови останньої від претензій на представництво всієї Німеччини;
- виключення можливості доступу ФРН до ядерної зброї у будь-якій формі;
- визнання мюнхенського договору недійсним з моменту його укладення.

Конференція розробила цілком реальні і конкретні заходи, спрямовані на створення в Європі обстановки миру і співробітництва. Це — укладення всіма європейськими державами договору про відмову у взаємних відносинах від застосування сили або загрози її застосування, невтручання у внутрішні справи одне одного;

— укладення договору, який би гарантував у відповідності з принципами Статуту ООН розв'язання усіх спірних питань тільки мирними засобами;

— нормалізація відносин між усіма державами та НДР так само, як і між обома німецькими державами, а також між НДР та Західним Берліном;

— послідовний захист і розвиток демократії у ФРН, для чого необхідно всемірно підтримувати прогресивні сили в цій країні, добиватися заборони неонацистської пропаганди, відміни надзвичайного законодавства і відміни заборони Комуністичної партії;

— укладення договору про нерозповсюдження ядерної зброї як важливого кроку на шляху до припинення гонки озброєнь.

Учасники конференції висловили цілковиту підтримку пропозицій про скликання конференції всіх європейських країн з проблеми безпеки і мирного співробітництва.

Карловарська конференція стала блискучим зразком справжнього інтернаціоналізму комуністичних і робітничих партій європейських країн. Вона довела, що марксистсько-ленінські партії розглядають мир і безпеку на своєму континенті як частину єдиного процесу боротьби всіх народів світу за свободу, за мир і соціальний прогрес. Яскравим свідченням цього стало прийняття їхніми представниками таких важливих документів: звернення «Об'єднаємо сили, ширше розгорнемо боротьбу на підтримку в'єтнамського народу» та Заяви «З приводу військового перевороту в Греції».

Форум європейських комуністичних і робітничих партій став важливою віхою на шляху боротьби прогресивних сил за колективну безпеку на континенті. Одностайність, з якою було прийнято історичні документи, свідчила про єдність поглядів комуністів на корінні проблеми політичного життя в Європі.

М. М. ФРОЛКІН (Київ)

ДО 60-РІЧЧЯ І ВСЕРОСІЙСЬКОГО З'ЇЗДУ СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

4—28 травня (17 травня—10 червня) 1917 р. В його роботі взяли участь 1353 делегати від 70 губерній і областей, фронтів та солдатсько-селянських організацій тилу. Серед них були й представники від усіх губерній України, в тому числі від

У боротьбі більшовицької партії за селянські маси в 1917 р. значну роль відіграв І Всеросійський з'їзд селянських депутатів, який відбувся в Петрограді

Полтавської — 54 делегати, Київської — 40, Харківської — 37, Катеринославської — 30, Херсонської — 29, Чернігівської — 29, Подільської — 15, Таврійської — 14, Волинської — 5, загалом 253 делегати¹.

За соціальним складом більшість учасників з'їзду становили заможні селяни. Бідняків і середняків делегували тільки деякі місцеві з'їзди та фронтові організації. За партійністю половина делегатів з'їзду належала до есерів, що певною мірою визначило й характер його роботи. Більшовиків на з'їзді було близько 20 чол.² Вони створили окрему фракцію, яка діяла на основі резолюцій VII Всеросійської (Квітнєвої) конференції РСДРП(б)³ під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна. Більшовиків підтримувала так звана «група 14 безпартійних», організована М. В. Фрунзе — делегатом від селянства Мінської губернії (під прізвищем Михайлова).

На порядку денному з'їзду стояли такі питання: про владу, про війну і мир, продовольче, аграрне, про Ради селянських депутатів та ін.

Як тільки стало відомо про підготовку з'їзду, В. І. Ленін опублікував у «Правде» статтю «З'їзд селянських депутатів», у якій виклав політику і тактику РСДРП(б) щодо Рад селянських депутатів, визначив напрям роботи більшовиків усередині цих Рад. «Це — гігантської ваги справа, — писав В. І. Ленін, — яку треба підтримати всіма силами... Нема сумніву, всі члени нашої партії, всі свідомі робітники всіма силами підтримають організацію Рад селянських депутатів, подбають про збільшення їх кількості, про зміцнення їх сили, напружать з свого боку зусилля, щоб всередині цих Рад вести роботу в послідовно і строго-пролетарському класовому напрямі»⁴.

7 травня 1917 р. В. І. Ленін звернувся до учасників з'їзду з «Відкритим листом»⁵. Наступного дня більшовицька фракція розповсюдила його серед делегатів. Цей ленінський документ відіграв значну роль у пропаганді більшовицької аграрної програми як на самому з'їзді, так і на місцях. 11 травня він був опублікований петроградською більшовицькою газетою «Солдатская Правда». Крім неї, в 1917 р. «Відкритий лист до делегатів Всеросійського з'їзду селянських депутатів» надрукували ще 17 газет (у тому числі більшовицькі органи, що виходили на Україні, — «Звезда», «Пролетарий», «Донецкий пролетарий»). Він видавався також у вигляді брошур і листівок⁶. У травні ж Секретаріат ЦК РСДРП(б) направив цього листа у 130 організацій країни⁷.

Вітаючи всеросійське об'єднання селянства, В. І. Ленін водночас розкрив перед делегатами з'їзду ті глибокі незгоди, що розділяли партію більшовиків з партіями есерів і меншовиків. Ці незгоди стосувалися трьох найважливіших питань: про землю, про війну та про устрій держави. Більшовицька партія, зазначалося в листі відносно першого з цих питань, радить селянам на місцях негайно брати всю землю, роблячи це якомога організованіше⁸. Торкаючись ставлення більшовиків до війни, В. І. Ленін писав, що її ведуть капіталісти всіх країн у своїх загарбницьких цілях, а тому необхідно добиватися якнайшвидшого закінчення війни шляхом повалення капіталістів в усіх країнах, шляхом робітничої революції⁹. «Ми хочемо такої республіки, — наголошував Володимир Ілліч у питанні про державний устрій, — щоб вся влада в державі, знизу доверху, належала цілком і виключно Радам робітничих, солдатських, селянських та інших депутатів. Робітники і селяни — більшість населення. Влада повинна бути у них, а не у поміщиків, не у капіталістів»¹⁰⁻¹¹.

Першим на з'їзді обговорювалося питання про ставлення до коаліційного Тимчасового уряду. Есери розраховували, що їм досить легко вдасться добитися схвалення делегатами аступу «міністрів-соціалістів» у Тимчасовий уряд. Проте, як змушені вони були згодом визнати, під впливом більшовицької фракції з'їзд неодноразово переживав надзвичайно гострі моменти більшовицьких настроїв.

Незважаючи на нечисленність своїх представників на з'їзді, більшовики провели тут величезну роботу. Вони виступали з усіх основних питань порядку денного, використовуючи кожен можливість для роз'яснення програми РСДРП(б). Зокрема, під час дебат у питанні про ставлення до коаліційного уряду члени більшовицької фракції внесли на розгляд з'їзду резолюцію, в якій підкреслювалося, що в Тимча-

¹ «Известия Министерства земледелия», 1917, № 19, стор. 377.

² А. П. Кучкин. I Всероссийский съезд крестьянских депутатов. — «Пролетарская революция», 1927, № 8—9, стор. 296.

³ «Правда», 20 (7) травня 1917 р.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 261, 262.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 43—47.

⁶ Див.: Хронологический указатель произведений В. И. Ленина, ч. 2, М., 1962, стор. 44-45.

⁷ В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году (Хроника событий), М., 1969, стор. 122.

⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 43.

⁹ Див.: там же, стор. 45.

¹⁰⁻¹¹ Там же, стор. 47.

совому уряді переважають буржуазні елементи, а тому він неспроможний розв'язати найпекучіших проблем зовнішньої та внутрішньої політики, в тому числі й земельного питання, в інтересах трудящих мас. З огляду на це «передача влади народові неминуча»¹². Виступаючи на підтримку цієї резолюції від імені безпартійних делегатів, М. В. Фрунзе викрив антинародну політику уряду, спрямовану «проти революційного селянства»¹³.

Гострі незгоди між есерівськими лідерами та значною частиною учасників з'їзду виникли і в питанні про війну. Величезний вплив на делегатів справили слова В. І. Леніна з його «Відкритого листа»: «Треба скоріше кінчати цю злочинну війну, і не сепаратним (окремим) миром з Німеччиною, а загальним миром, і не миром капіталістів, а миром трудящих мас проти капіталістів. Шлях до цього один: перехід усієї державної влади цілком в руки Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів...»¹⁴. У запропонованій більшовиками резолюції з цього питання також зазначалося, що тільки перехід влади до рук Рад може наблизити закінчення війни. «Так званий «захист вітчизни» у цій війні придуманий капіталістами для обману робітників і селян, — говорилось у ній. — А насправді робітники і селяни у цій війні захищають тільки інтереси зграї капіталістів. Характер війни з боку Росії не змінився від того, що революція змела трон Миколи Романова. При владі у новій Росії стоять тепер капіталісти, які у війні переслідують загалом ту саму мету, що й царська монархія»¹⁵.

Програма більшовицької партії у питаннях про ставлення до уряду та про війну відповідала найзаповітнішим прагненням трудящих. І, хоч Всеросійський селянський з'їзд під впливом есерівської пропаганди висловився за довіря коаліційному урядові та за війну «до переможного кінця», внесені більшовиками резолюції мали велике політико-виховне значення.

В процесі роботи з'їзду дедалі більше зростало невдоволення делегатів від трудящего селянства і солдатів його есерівськими організаторами, «веденням і постановкою справ на з'їзді»¹⁶. Це, зокрема, виявилось і під час обговорення продовольчого питання. Газета «Правда», яка приділяла багато уваги висвітленню роботи з'їзду, 11 травня 1917 р. писала: «Резолюція, запропонована президією, ...наштовхнулася на протести селян і розкрила їм очі на дійсність. Тієї «одностайності», якою хвалилися керівники з'їзду на перших засіданнях, зовсім не виявилось. Селяни виступили із своїми вимогами. Прямо й відкрито заявили, що з розрухою «вірнопідданськими» резолюціями справитися не можна. Потрібні рішучі заходи, а їх не вживають ні «соціалістичні» міністри, ні тим більш ліберальні поміщики». Торкуючись виступу на з'їзді більшовика І. Т. Смілги з обґрунтуванням резолюції, запропонованої більшовицькою фракцією, газета підкреслювала, що «цього разу зірвати наш виступ занадто завзятим соціал-кадетським елементам не вдалося».

З різкою критикою продовольчої політики Тимчасового уряду виступив М. В. Фрунзе, який від імені білоруської групи делегатів зажадав навести порядок у розподілі продукції. Для цього, наголошував він, Виконавчий комітет Рад робітничих і солдатських депутатів повинен узяти на себе контроль над усіма продовольчими комітетами, з центральним на чолі¹⁷.

Обговорення продовольчого питання за кулісами з'їзду, зокрема на обласних і армійських зборах делегатів, набрало різко вираженого класового характеру. На одних з таких зборів представник України, прізвище якого встановити не вдалося, гостро критикуючи економічну і земельну політику Тимчасового уряду, як і ряд інших делегатів, говорив, що ці питання взаємозв'язані і що для розв'язання продовольчої кризи необхідно надати земельним комітетам право розподіляти поміщицькі землі серед малоземельних та безземельних селян¹⁸.

Резолюції обласних і армійських зборів, виступи більшовиків та інших делегатів, що взяли участь в обговоренні продовольчої політики Тимчасового уряду, кардинально розійшлися з пропозиціями есерівських доповідачів. Це змусило останніх піти на створення особливої комісії для вироблення загальноприйнятого рішення. У резолюції, що її зрештою ухвалив з'їзд, містилися вимоги запровадження державної монополії і твердих цін на всі предмети масового споживання, обмеження прибутків капіталістів та ін.¹⁹

¹² Революционное движение в России в мае — июне 1917 г. Июньская демонстрация, М., 1959, стор. 148.

¹³ «Земля и воля», 10 травня 1917 р.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 46.

¹⁵ Революционное движение в России в мае — июне 1917 г., стор. 149.

¹⁶ «Правда», 22 (9) травня 1917 р.

¹⁷ М. Гайсинский. Борьба большевиков за крестьянство в 1917 г., М., 1933, стор. 56.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Советы крестьянских депутатов и другие крестьянские организации, т. 1, ч. 1, М., 1929, стор. 138—140.

Особливої гостроти на з'їзді набрало обговорення найважливішого для селянських делегатів питання — земельного. «Питання про землю, — писала в ці дні «Правда», — стоїть у прямому зв'язку з продовольчою розрухою, стоїть гостро, руба. Переходиш від однієї групи до другої і чуєш повсюдно розмови: земля повинна перейти негайно у відання селянських організацій і Рад»²⁰.

Обговорення аграрного питання на пленарних засіданнях з'їзду тривало 10 днів — з 16 по 25 травня. Всі доповіді (їх було шість), запропоновані президією з'їзду, мали абстрактний характер. Загальною для них була думка про недоторканість приватновласницьких земель до скликання Установчих зборів та про необхідність створення «міцної влади» на місцях²¹. Боячись зростання впливу РСДРП(б) серед делегатів, організатори з'їзду відхилили пропозицію більшовицької фракції та групи «14 безпартійних» про затвердження В. І. Леніна доповідачем з аграрного питання. З цього приводу більшовики і об'єднані с.-д. інтернаціоналісти заявили президії протест. Вони розцінювали подібну дискримінацію як намагання «не дати вичерпним чином розвинути свої погляди лівим течіям соціалістичної думки»^{22—23}.

На з'їзді розгорілася гостра боротьба між прихильниками негайного розв'язання питання про землю і правими есерами, які виступали за проведення поступових реформ. У цих умовах 22 травня 1917 р. в дебатах на з'їзді виступив В. І. Ленін. Він запропонував делегатам оголосити землю всенародною власністю і передати її без викупу селянам, не чекаючи скликання Установчих зборів. «Власність на землю повинна бути загальнонародною, — наголосив В. І. Ленін, — а встановити її повинна загальнодержавна влада. Поки вона не зібралась, власті на місцях, повторюю ще раз, беруть поміщицьку землю, і це вони повинні робити за більшістю організованою»²⁴. Разом з тим Володимир Ілліч викрив у своїй промові неспроможність есерівської аграрної програми²⁵. Є тільки два шляхи, щоб відстояти інтереси немісцевих і бідніших селян у величезному перетворенні Росії, вказував В. І. Ленін. Перший з них полягав в організації сільськогосподарських найманих робітників і бідніших селян, а другий — в утворенні «по можливості скоріше» зразкових господарств для спільного обробітку землі²⁶.

Від імені більшовицької фракції В. І. Ленін запропонував делегатам проект резолюції в аграрному питанні, який був надрукований у вигляді листівки і розповсюджений серед учасників з'їзду. «...Всі поміщицькі і приватновласницькі землі, а також удільні, церковні і так далі, — зазначалося в ньому, — повинні негайно перейти до народу без усякого викупу. ...Селянство повинно організовано, через свої Ради селянських депутатів, брати всю землю на місцях негайно для господарського розпорядження нею...»²⁷. В проекті резолюції особливо наголошувалося, що перехід усіх поміщицьких земель до селянства без викупу не може бути ні проведений до кінця, ні зміцнений без зруйнування в селянських масах довір'я до капіталістів, без тісного союзу селянства з міськими робітниками, без переходу всієї державної влади повністю в руки Рад робітничих, солдатських, селянських та інших депутатів²⁸.

За свідченням учасників з'їзду, більшість селянських депутатів із співчуттям сприйняла ленінську пропозицію про негайне організоване захоплення поміщицьких земель селянами²⁹.

Промова В. І. Леніна справила величезне враження на делегатів з'їзду. Це змушена була визнати навіть реакційна преса. Так, 23 травня 1917 р. буржуазно-поміщицька газета «Вечернее время» писала: «Дебати з аграрного питання, що розпочалися вчора, різко загострюються. В них вноситься багато пристрасності. Промовців часто зупиняють, відбуваються інциденти... Окреслюється вимога, щоб нинішні збори негайно оголосили землю власністю народу. Цей настрій створився учора після промови Леніна». Есерівська газета «Земля и воля», що виходила в Петрограді, 25 травня 1917 р. також констатувала, що «протягом останніх двох днів настрої з'їзду був досить напруженим. Значна частина делегатів наполягала на тому, щоб негайно вся земля була оголошена загальнонародною власністю. Найбільша напруженість відчувалася на другий день після доповіді Леніна...»

²⁰ «Правда», 20 (7) травня 1917 р.

²¹ Т. В. Осипова. Классовая борьба в деревне в период подготовки и проведения Октябрьской революции, М., 1974, стор. 109.

^{22—23} Революционное движение в России в мае — июне 1917 г., стор. 152.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 172.

²⁵ Див.: там же, стор. 178.

²⁶ Див.: там же, стор. 179—181.

²⁷ Там же, стор. 161.

²⁸ Див.: там же, стор. 162.

²⁹ А. Кучкин. На I Всероссийском съезде крестьянских депутатов. — Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, ч. 1, М., 1956, стор. 510—512; Д. И. Грязкин. «Окопная правда», М., 1958, стор. 121.

Під впливом промови В. І. Леніна, вимог селянських наказів, привезених з місць, та в результаті величезної роботи більшовицької фракції і «групи безпартійних», проведеної серед делегатів, частина учасників з'їзду наполягала на невідкладному революційному розв'язанні земельного питання. В цій ситуації есери змушені були внести до своєї резолюції пункт, що містив прохання до Тимчасового уряду видати декларацію про його підтримку вимог селянства та прийняти закон про перехід усієї землі в розпорядження земельних комітетів ще до скликання Установчих зборів.

Шляхом безсоромного обдурювання делегатів есерівським лідерам 25 травня 1917 р. вдалося протягти угодовську резолюцію з аграрного питання. Вони сподівалися, що на місцях справа обмежиться формальним переходом земель «у відання і на облік» земельних комітетів. Але більшість учасників з'їзду навіть цю резолюцію сприйняли як таку, що забезпечувала фактичний перехід земель до рук селянства. Відрадіним явищем, писав з цього приводу більшовик А. П. Кучкін, «був настрій багатьох делегатів, які голосували за есерівську резолюцію. Вони говорили, що на місці повернуть усе по-своєму, що всі резолюції з'їзду і закони Тимчасового уряду на місцях будуть використані не в дусі есерівських канонів, а в дусі бойових більшовицьких лозунгів»³⁰. Життя повністю підтвердило справедливості цих слів.

Велике значення мало рішення з'їзду про повсюдну організацію Рад селянських депутатів. Однак під впливом правих есерів, які намагалися відірвати селянство від пролетаріату, більшість делегатів проголосувала за таке «Положення про Ради селянських депутатів», згідно з яким передбачалося створення селянських Рад окремо від робітничих і солдатських. На з'їзді був обраний Виконком Всеросійської Ради селянських депутатів у складі 250 чол., який внаслідок засилля в ньому правих есерів проводив угодовську політику.

Незважаючи на всю непослідовність і угодовський характер прийнятих рішень, I Всеросійський з'їзд селянських депутатів став важливою віхою в організації селянства, в розвитку селянського руху. Гостра політична боротьба більшовиків проти есерів та інших дрібнобуржуазних партій, що розгорнулася на з'їзді, мала велике значення для політичного виховання селянських і солдатських мас, для згуртування селянської бідноти навколо пролетаріату та його партії в період підготовки соціалістичної революції.

Ж. П. ТИМЧЕНКО (Київ)

³⁰ А. П. Кучкин. I Всероссийский съезд крестьянских депутатов. — «Пролетарская революция», 1927, № 8—9, стор. 307.

БОЄЦЬ ЛЕНІНСЬКОГО ГАРТУ

(До 100-річчя з дня народження
А. С. Єнукідзе)

З шестидесяти років життя понад сорок Амель Софронович Єнукідзе (партійні псевдоніми «Амель», «Абдул», «Золота рибка») віддав справі соціалістичної революції. Вся його революційна діяльність була тісно пов'язана з Комуністич-

ною партією, до якої він вступив у 1898 р. У багатьох містах Росії робітники добре знали цього невтомного організатора і пропагандиста ленінських ідей.

Народився А. С. Єнукідзе 7 (19) травня 1877 р. у с. Цхадісі Кутаїської губернії в селянській сім'ї. Вчився у сільській школі, пізніше — в повітовому училищі в Мінгрелії, а в 1897 р. закінчив середнє технічне училище в Тифлісі. Саме там сімнадцятирічний юнак вступив до нелегального революційного гуртка. «З цього часу, — писав А. С. Єнукідзе, — починається моє марксистське виховання»¹.

В 1897—1900 рр. він працював спочатку робітником головних майстерень Закавказьких залізниць, а пізніше — помічником паровозного машиніста в Баку. Тут молодий робітник вступив у РСДРП і почав вести велику організаторсько-пропагандистську роботу в робітничих гуртках, зокрема серед залізничників і нафтовиків.

А. С. Єнукідзе був одним із засновників і керівників соціал-демократичної організації в Баку. В 1900 р. він — член керівного центру, а з початку 1901 р. — Бакинського комітету РСДРП. З того часу Амель Софронович став професійним революціонером. Він, зокрема, брав активну участь у транспортуванні ленінської газети «Искра» та іншої нелегальної революційної літератури, був організатором першої масової першотравневої демонстрації, що відбулася у Баку в 1902 р.

Навесні 1901 р. було створено бакинську підпільну друкарню «Ніна», в роботі якої активну участь брав А. С. Єнукідзе. Тут друкувалися листівки і брошури російською, грузинською, вірменською мовами, перша закавказька марксистська газета

¹ Техника большевистского подполья. Сборник статей и воспоминаний, вып. 2, М.-Л., 1924, стор. 63.

«Брдзола» («Боротьба»), а пізніше з фотокопій та одержаних з-за кордону матриць — лєнінська «Искра». Друкарня працювала в умовах якнайсуворішої конспірації, а з квітня по грудень 1902 р. внаслідок загрози провалу змушена була припинити свою діяльність. На початку 1903 р. «Ніна» знову почала працювати і після II з'їзду партії стала друкарнею ЦК РСДРП. У жовтні 1905 р. її було перебазовано до Петербурга. Тут вперше на нараді членів ЦК РСДРП А. С. Єнукідзе зустрівся з В. І. Леніним.

Після повернення до Баку Авель Софронович продовжував вести підпільну революційну роботу. В травні 1907 р. його було заарештовано і вислано до Воронежа. Звідти А. С. Єнукідзе вдалося втекти і знову повернутися до Баку. Тут він разом з П. О. Джапарідзе, Г. К. Орджонікідзе, І. Г. Фіолетовим та представниками ЦК РСДРП С. Г. Шаумяном, Р. С. Землячкою і М. С. Ольмінським боровся за відновлення більшовицького Бакинського комітету РСДРП. А. С. Єнукідзе друкувався у більшовицькому журналі «Современник», брав участь у роботі партійної наради, що відбулася у Баку в 1911 р. На ній було обрано Російську організаційну комісію (РОК) по підготовці загальноросійської партійної конференції.

У вересні 1911 р. Авель Софронович разом з С. Г. Шаумяном, В. М. Каспаровим та іншими був ув'язнений у бакинській тюрмі. Перебуваючи у в'язниці, він навесні 1912 р. одержав поштову листівку від В. І. Леніна, надіслану з Парижа. У листівці писалося: «Дорогий друже Авель! Дуже й дуже радий був одержати від Вас вісточку. Гаряче тисну Вам руку і сподіваюсь, що Ви недовго пробудете в теперішньому Вашому місці проживання. Я живу по-старому, стомився трохи останнім часом, але в цілому почуваю себе добре і дуже задоволений. Якщо є ще спільні знайомі,— палкий привіт від мене і від моєї дружини. Бажаю Вам і всім друзям бадьорості і здоров'я. Ваш Вол. Ільїн»².

Улітку 1912 р. А. С. Єнукідзе було вислано за межі Кавказу. Деякий час він жив і вів партійну роботу в Ростові-на-Дону і Москві, а згодом переїхав до Петербурга. Тут він працював у партійних організаціях робітничих районів, часто виступав із статтями на сторінках газети «Правда» і, головне, став постійним кореспондентом В. І. Леніна, який тоді перебував за кордоном. Через А. С. Єнукідзе Володимир Ілліч підтримував, зокрема, зв'язок з більшовицькою фракцією IV Державної думи. Авель Софронович регулярно повідомляв В. І. Леніна та Н. К. Крупську про стан партійної роботи в Петербурзі, Баку тощо. Володимир Ілліч з нетерпінням чекав вістей від нього. В червні 1913 р. В. І. Ленін писав з Пороніна до Берліна В. М. Каспарову, через якого з конспіративних міркувань йшло листування з А. С. Єнукідзе: «Будь ласка, просіть Авеля писати й інформувати нас частіше»³.

Працюючи в Петербурзі, Авель не поривав зв'язків з кавказькими більшовиками, зокрема із С. С. Спандаряном, М. Г. Цхакая, був, так би мовити, зв'язуючою ланкою між більшовицькими організаціями Кавказу та В. І. Леніним. Улітку 1914 р. він виїхав на Кавказ як представник ЦК РСДРП для організації комісії по скликанню чергового з'їзду партії.

У липні 1914 р. А. С. Єнукідзе був знову заарештований і висланий до Туруханського краю (вперше він потрапив за ґрати навесні 1902 р.; у 1903 р. був засланий у Східний Сибір, звідки незабаром утік; у 1907 р. засланий в Архангельську губернію, де перебував 3 роки).

Наприкінці 1916 р. Авеля Софроновича призвали до армії й направили у стрілецький полк у Красноярськ. Коли по дорозі на фронт полк 27 лютого 1917 р. прибув до Петрограда, солдати вийшли на вулиці міста. Так А. С. Єнукідзе опинився у вирі подій і взяв безпосередню участь у Лютневій революції.

Після повалення царизму Авель Софронович вів велику агітаційну роботу серед солдатів Петрограда. Його було обрано делегатом VI з'їзду партії. На I Всеросійському з'їзді Рад А. С. Єнукідзе обрали до ВЦВК, а в червні 1917 р.— членом виконкому Петроградської Ради. Працюючи у фронтовій комісії есеро-меншовицького ВЦВК, він твердо відстоював лєнінську лінію, викривав підступну політику угодівців.

Під час Жовтневого збройного повстання Авель Софронович був членом Петроградського Військово-революційного комітету, делегатом II Всеросійського з'їзду Рад, де його знову обрали членом ВЦВК. Після перемоги Великого Жовтня він очолив військовий відділ ВЦВК, який займався питаннями створення боездатної революційної армії. В жовтні 1918 р. А. С. Єнукідзе обрали членом Президії і секретарем ВЦВК, а в грудні 1922 р. на I Всеросійському з'їзді Рад — секретарем ЦВК СРСР. На цій роботі Авель Софронович багато уваги приділяв радянському будівництву. З його ініціативи ВЦВК і Раднаком прийняли ряд важливих рішень у цій галузі. Так, за пропозицією А. С. Єнукідзе, якого підтримав В. І. Ленін, було поліпшено роботу ВЦВК щодо керівництва місцевими виконкомми⁴. За дорученням

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 43.

³ Там же, стор. 193.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 489.

Володимира Ілліча він разом з М. І. Калініним, Ф. Е. Держинським та іншими готує до засідання Політбюро ЦК РКП(б) питання, пов'язані з радянським будівництвом. Авель Софронович брав активну участь у підготовчій роботі по створенню Союзу РСР, був одним з авторів проекту першої Конституції СРСР. В. І. Ленін неодноразово радився з ним з цих питань.

Поряд з державною А. С. Єнукідзе вів і напружену партійну роботу. На XIII—XVI з'їздах партії його обрали членом ЦКК, а на XVII з'їзді — членом ЦК ВКП(б). Він брав участь у роботі багатьох з'їздів і конференцій партії, зокрема, в підготовці та редагуванні резолюцій з найважливіших питань, неодноразово виступав із змістовними промовами, головним чином з питань поліпшення роботи державного апарату.

Авель Софронович був справжнім бійцем ленінського гарту, непримиренним до будь-яких проявів антипартійності, відхилень від генеральної лінії партії. Так, на XII з'їзді РКП(б) він дав рішучу відсіч грузинським націонал-ухильникам, які вимагали ліквідувати Закавказьку Федерацію, а також Раковському, що твердив, нібито між РСФРР і Радянською Україною є якісь розходження в національному питанні⁵⁻⁶.

Коло питань, що ними займався А. С. Єнукідзе, надзвичайно широке. Він брав активну участь у розв'язанні важливих господарських питань, пов'язаних з підвищенням якості промислової продукції, піклувався про дитячу безпритульність, про роботу Товариства Червоного Хреста, розвиток мистецтва тощо. Працюючи на посаді секретаря ВЦВК і ЦВК, Авель Софронович багато уваги приділяв поліпшенню умов побуту й праці партійних і радянських працівників, учених, діячів культури. Саме до нього В. І. Ленін направляв багатьох товаришів у цій справі. Так, у листопаді 1919 р. на прохання Володимира Ілліча А. С. Єнукідзе прийняв українського радянського письменника і перекладача П. Ф. Охріменка, який прийшов із запискою від В. І. Леніна. В ній зазначалося: «Дуже прошу влаштувати допомогу, одяг, квартири, харчі, подателю, тов. **Петрові Охріменку**»⁷. Через кілька днів Володимир Ілліч просить А. С. Єнукідзе забезпечити «**додаткове продовольство**» американському інженеру Кілі та одному із засновників соціал-демократичної партії Фінляндії Урсіну⁸. В лютому 1922 р. Авель Софронович, також за проською В. І. Леніна, допоміг з одержанням квартири й харчування професійному революціонеру І. Х. Лалаянцу. Взагалі, як згадував старий більшовик М. Г. Мещеряков, у А. С. Єнукідзе зберігався «цілий пакет» записок Володимира Ілліча, в яких він просив про різні дрібні послуги для товаришів (підгодувати, оселити тощо). При цьому, як зауважує М. Л. Мещеряков, В. І. Ленін ніколи не наказував Авелю Софроновичу, а саме просив⁹. Це було цілком природно, оскільки А. С. Єнукідзе багато років працював під безпосереднім керівництвом Володимира Ілліча, виконував його найрізноманітніші доручення, користувався безмежним довір'ям В. І. Леніна. В 1921 р. Володимир Ілліч писав до Московської губернської комісії по перевірці та очищенню лав партії: «Треба сказати, що т. Єнукідзе, член партії з 1898 року, належить до тієї сторої партійної гвардії, яка власне і повинна перевіряти та чистити нашу партію»¹⁰.

Авель Софронович був надзвичайно скромною, чуйною людиною. Всі товариші, які хоч раз спілкувалися з ним, бували у нього на прийомі, завжди згадували про нього, як про щирого, доброзичливого людину. І таким він залишався всюди, куди його посилала партія, зокрема на господарській роботі в Харкові, де він працював з 1936 р.

Незважаючи на виняткову зайнятість, Єнукідзе знаходив час і для творчої роботи. Він часто виступав як публіцист на сторінках радянської преси, опублікував ряд праць з історії революції та спогади, зокрема «Наші підпільні друкарні на Кавказі» (1925 р.), «Історія організації й роботи нелегальних друкарень на Кавказі за час від 1900 до 1906 рр.» (1924 р.) та ін.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили заслуги А. С. Єнукідзе перед нашим народом. Його було нагороджено орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора.

Радянські люди свято шанують пам'ять вірного ленінця, стійкого борця за торжество марксизму-ленінізму, серце якого перестало битися в жовтні 1937 р.

В. С. ЛЕВІН (Київ)

⁵⁻⁶ Див.: XII съезд РКП(б) 17—25 апреля 1923 г. Стенографический отчет, М., 1968, стор. 585—591.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 51, стор. 83—84.

⁸ Див.: Там же, стор. 86.

⁹ Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, т. 2, М., 1969, стор. 97.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 53.

**СЛАВНА ДОЧКА
ФРАНЦУЗЬКОГО НАРОДУ**
(100-річчя з дня народження
Жанни Лябурб)

«...Ім'я французької, тов. Жанни Лябурб, яка поїхала працювати в комуністичному дусі серед французьких робітників і солдатів і була розстріляна в Одесі, — говорив Володимир Ілліч у доповіді на VII Всеросійському з'їзді Рад у грудні 1919 р. — це ім'я стало відоме всьому французькому пролетаріатові і стало лозунгом боротьби...»¹.

Народилася Жанна Лябурб 8 квітня 1877 р. у містечку Лапаліс поблизу Віші (департамент Аллье) у сім'ї селянина. Нужда, злидні були постійними супутниками її дитинства. З малих літ вона працювала прасувальницею в пральні, була пастушкою. А вісімнадцятирічною дівчиною за рекомендацією місцевого кюре почала працювати напівпокоївкою-напівгувернанткою у польській сім'ї, з якою незабаром виїхала із Франції в Польщу. У місті Томашові їй пощастило зблизитись із сім'єю російських революціонерів-марксистів. Тут вона вперше почула розмови про соціальну несправедливість, читала заборонені книги. Жанну захопили ідеї революції. Вона стала на шлях революційно-визвольної боротьби.

1903 р. Ж. Лябурб ненадовго приїздить на батьківщину, щоб скласти іспит на атестат зрілості і одержати право працювати вчителькою. Повернувшись у Польщу, вона багато читає, вивчає марксистську літературу, знайомиться з працями В. І. Леніна. Незадовго до революції 1905 р. в Росії включилася в роботу лівих польських соціалістів. По своєму паспорту французької громадянки переправила за кордон чимало російських революціонерок, виконувала відповідальні і небезпечні обов'язки партійного кур'єра, поширювала нелегальну літературу. Великий вплив на формування її політичного світогляду мало знайомство з Розою Люксембург і Феліксом Дзержинським.

Царський уряд двічі вислав небезпечну іноземку з Росії. Та переслідування і репресії не зломали відважної французької революціонерки. Жовтнева соціалістична революція застала Жанну Лябурб у Москві, де вона працювала вчителькою. Разом із своїм чоловіком Вукашином Марковичем вона стає активним діячем інтернаціоналістського руху на захист Країни Рад, бере участь у створенні і діяльності клубу іноземних комуністів у Москві «Третій Інтернаціонал», про який знав В. І. Ленін².

Жанна Лябурб була одним з ініціаторів утворення англо-французької комуністичної групи РКП(б). У зв'язку з цим вона звернулася за допомогою до В. І. Леніна. У серпні 1918 р. Ж. Лябурб написала Володимирові Іллічу два листи, які збереглися³. 19 серпня 1918 р. В. І. Ленін прийняв її і мав з нею розмову про створення організації англійських і французьких комуністів та їх діяльність на території Радянської країни. Того ж дня Володимир Ілліч направив Лябурб до наркома закордонних справ Г. В. Чичеріна із запискою: «Подателька la camarade Jeanne Labourbe, про яку я з Вами говорив. Прийміть, будь ласка, її і поговоріть докладно»⁴. Все це свідчить про ту величезну увагу, яку приділяв вождь партії діяльності іноземних комуністів на території Країни Рад, про його допомогу у справі організації англо-французької групи. Вже 22 серпня Ж. Лябурб одержала мандат, який уповноважував її організувати англо-французьку групу⁴.

30 серпня 1918 р. цю групу було створено, а 4 вересня вона розділилася на дві самостійні групи. Секретарем французької стала Жанна Лябурб. Оцінюючи діяльність полум'яної інтернаціоналістки на цьому посту, Жак Садуль на VIII з'їзді РКП(б) говорив: «Вона була уособленням невтомності, щирості і відданості нашій великій справі. Вона завжди надихала групу, і в моменти, коли ми падали духом або коли перед нами поставали які-небудь перешкоди, група черпала нове натхнення і нову енергію, дивлячись на невтомну роботу... нашого товариша»⁵.

Важливу роль у діяльності французької групи, спрямованої проти іноземної інтервенції в Радянській країні, відіграла газета «l'Unité Internationale», яка почала виходити з 20 жовтня 1918 р. У промові на VI Всеросійському з'їзді Рад 8 листопада 1918 р. В. І. Ленін тепло відгукнувся про французьких інтернаціоналістів, які видають у Москві газету «Третій Інтернаціонал»⁶.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 366.

² Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. Т. 6., июль 1918—март 1919, М., 1975, стор. 486.

³ Докладніше про це див.: «Український історичний журнал», 1976, № 1, стор. 84—87.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 158.

⁵ «Исторический архив», 1961, № 5, стор. 223.

⁶ Восьмой съезд РКП(б). Протоколы, М., 1959, стор. 359.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 158.

8 жовтня 1918 р. Жанна Лябурб вступила до лав РКП(б)⁷. Самовіддано працювала вона в Москві, але мріяла про роботу в більшовицькому підпіллі. «Вона рветься в окуповані союзними десантами області,— згадував один із товаришів Жанни Лябурб по французькій групі,— вона прагне ввійти в безпосередній контакт з «одягнутими в солдатські шинелі пролетарями», з «ошуканими братами»⁸. Жанна Лябурб добилася свого. На початку 1919 р. французька група РКП(б) санкціонувала її від'їзд на нелегальну роботу в Одесу. Прибула вона туди разом з інтернаціоналістами С. Ратковим, В. Драганом і Ж. Степановичем у лютому 1919 р.⁹ В Одесі Ж. Лябурб займала високі й відповідальні посади. Зокрема, була членом Одеського підпільного обкому КП(б)У, членом президії Іноземної колегії, керівником французької комуністичної групи, членом редколегії газети «Le communiste». Крім того, вела велику пропагандистську роботу серед французьких солдатів і матросів. «Приїзд Жанни,— писала секретар Одеського підпільного обкому КП(б)У С. І. Соколовська (Олена),— справжньої французької, яка знаходила найбільш зрозумілі для французів і гарячі аргументи на користь російської революції і яка вражала солдатів вже одним фактом існування більшовички-французької, надзвичайно активізувала роботу»¹⁰.

В ніч з 1 на 2 березня 1919 р. відважну комуністку разом з іншими членами Іноземної колегії було заарештовано і вбито за наказом французького окупаційного командування. Але справа, за яку боролися більшовики і, зокрема Ж. Лябурб, перемогла. Антанта змушена була вивести свої війська.

В. І. Ленін підкреслював, що одна із основних причин нашої перемоги над Антантою полягає в тому, що ми відібрали у неї робітників і селян, одягнених у солдатські мундири. «Ми у неї відняли її солдатів. Ми на її безконечну військову й технічну перевагу відповіли тим, що відняли цю перевагу солідарністю трудящих проти імперіалістичних урядів»¹¹. Володимир Ілліч пов'язував чорноморські повстання французьких матросів проти інтервенції в Радянській Росії з дійовою більшовицькою агітацією, з іменем Жанни Лябурб. У плані доповіді на VII Всеросійському з'їзді Рад він записав: «Французькі матроси (Labourbe)»¹².

Перемога над Антантою далася Країні Рад нелегко. Багато самовідданих і мужніх революціонерів віддали своє життя за торжество ідей Жовтня. Серед них і Жанна Лябурб. Її прекрасний подвиг не забуто. Ім'я Жанни Лябурб занесене на першу сторінку книги дружби радянського і французького народів. Воно близьке і дороге трудящим Франції і Радянського Союзу.

В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)

⁷ Московський партійний архів, ф. 69, оп. 1, спр. 3, арк. 154, зв. — 155.

⁸ «Правда», 25 березня 1918 р.

⁹ В Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС нещодавно знайдено документ (лист С. Раткова до свого товариша, секретаря юго-слов'янської групи РКП(б) у Москві І. Вука від 4 квітня 1919 р.), що дозволяє найбільш точно датувати прибуття Ж. Лябурб в Одесу — між 14 і 18 лютого. Див.: ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 549, оп. 6, спр. 712, арк. 5.

¹⁰ Е. Соколовская. Жанна Лябурб. — «Борьба классов», 1934, № 3, стор. 123—124.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 367.

¹² Там же, стор. 438.

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОГЛЯДИ П. А. ГРАБОВСЬКОГО НА ВІТЧИЗНЯНУ ІСТОРІЮ

Павло Арсенович Грабовський — видатний український поет, публіцист, революціонер-демократ. Його суспільно-політичні погляди формувалися під впливом Т. Г. Шевченка, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова та М. О. Некрасова. В перші роки своєї діяльності поділяв утопічні погляди революційних народників, але згодом відійшов від них. Наближався до розуміння марксизму як єдино правильної революційної теорії.

Життю та діяльності П. А. Грабовського, його суспільно-політичним поглядам, літературній і науковій спадщині присвячено ряд праць¹. Однак вклад революціонера-демократа у висвітлення питань вітчизняної історії розкрито в них недостатньо. Тим часом аналіз спадщини П. А. Грабовського в цій галузі сприятиме не тільки поглибленому вивченню творчості поета, а й збагаченню відомостей про українську революційно-демократичну історіографію, найвидатнішими представниками якої були Т. Г. Шевченко та І. Я. Франко.

Як історик П. А. Грабовський рішуче виступав проти буржуазного об'єктивізму, доводив, що в класовому суспільстві наука має класовий характер і відображає інтереси певного класу. Хоч він і не зміг піднятися до матеріалістичного розуміння історії, все ж у поясненні ним явищ суспільного життя матеріалістичні тенденції були досить виразними².

Історичні факти, діяльність окремих осіб П. А. Грабовський оцінював з революційно-демократичних позицій. Його погляди на історію України, як справедливо зазначає Є. П. Кирилюк, різко розійшлися з націоналістичним її трактуванням³. Наближаючись до марксизму, поет пояснював цю історію як боротьбу класів⁴. Всупереч буржуазним націоналістам, які заперечували наявність серед українців класового поділу, П. А. Грабовський писав, що на Україні «ніколи інтереси і потреби різних станів української людності не були однакові, а навпаки, ворогували між собою, і казати про якусь цілокупну Україну, про її боротьбу за долю рідного краю, значить завдавати брехню — свідомо чи несвідомо»⁵.

Антифеодальні виступи українського селянства (зокрема, гайдамацький рух) поет розглядав як такі, що були спрямовані не тільки проти польських, а й проти українських феодалів⁶. А це повністю суперечило твердженням буржуазно-націоналістичних істориків про те, нібито українські селяни боролися лише проти польської шляхти. Щоправда, торкаючись питань, пов'язаних з історією українського козацтва, Грабовський, хоч і виділяв з його маси старшину⁷, проте не завжди чітко усвідомлював ті суперечності, що існували між нею та козацькими низами.

Об'єктивну оцінку дав П. А. Грабовський уніатській церкві, підкресливши її негативну роль в історії українського народу. Викриваючи українських буржуазних націоналістів та клерикалів, які всіляко вихваляли Брестську унію, революціонер-

¹ Ю. Ф. Бухалов. Суспільно-політичні погляди П. А. Грабовського, К., 1957; О. І. Кисельов. Павло Грабовський. Життя і творчість, К., 1959; В. Є. Спичський. Історичні погляди П. А. Грабовського. — Вісник Київського університету, № 3, Серія історії та філософії, вип. 2, К., 1961; Є. Кирилюк. Поет революційної демократії. — Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях, К., 1965; І. Чапля. Павло Грабовський — критик і публіцист. — Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях.

² О. І. Кисельов. Назв. праця, стор. 250; Ю. Ф. Бухалов. Назв. праця, стор. 134.

³ Є. Кирилюк. Назв. праця, стор. 254.

⁴ І. Чапля. Назв. праця, стор. 304.

⁵ Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. III, К., 1959, стор. 299—300.

⁶ Там же, стор. 300.

⁷ Там же, стор. 295.

демократ писав: «Мені здається, що треба погубить чуття своєї народності, треба нічого не бачити у минулому, щоб застоювати і нині унію; мені здається, що унія була нашим історичним ярмом, средством пополювати нашу народність і що тільки сліпий не баче, що питання віри тут не мали ніякої ваги, що то була міра державна, міра стисків на нашу народну душу, гидота, від котрої кожен з русинів мусе одвернутись»⁸.

Цікаві думки висловлював П. А. Грабовський і щодо суспільно-політичного руху на Україні в першій половині XIX ст. При цьому в центрі його уваги була постать великого Кобзаря. «Шевченко,— писав П. А. Грабовський,— був поетом-борцем, найкращим діячем громадським; він завжди знав, куди йде і за чим»⁹. Павло Арсенович бачив, що саме твори Т. Г. Шевченка стали поштовхом до організації Кирило-Мефодіївського товариства, яке ставило своєю метою знищення кріпосного права й поширення освіти серед народу. Позитивною рисою світогляду членів товариства, на думку Грабовського, було їх прагнення до всеслов'янського єднання¹⁰.

Найповніше діяльність Т. Г. Шевченка розкрита Грабовським у статтях «Пам'яті Т. Г. Шевченка (1814—1861)» і «Тарас Григорович Шевченко». Остання була схвалено зустрінуто І. Я. Франком¹¹. П. А. Грабовський підкреслював, що з виходом у світ «Кобзаря» «ім'я Шевченка відразу набуло в Малоросії відомості й стало лозунгом духовного пробудження»¹².

Багато уваги революціонер-демократ приділяв характеристиці реформи 1861 р., підкреслював її кріпосницький характер. «Дав цар народу волю,— говорилося у відозві «Слово к народу», одним з авторів якої був поет,— та не дав долі; а не дав долі — нема в народу і волі»¹³. В іншій відозві — «К русской интеллигенции», у написанні якої також брав участь П. А. Грабовський, зазначалося, що 25-та річниця реформи 1861 р. — «це скорбота про розтоптану людську гідність, докори совісті перед народом, який обманули...»¹⁴.

Взагалі до історії селянства П. А. Грабовський як представник революційної демократії виявляв особливий інтерес. Становище знедолених мас українського села поет прагнув показати на тлі властивих капіталістичним соціальним процесам. Він розумів, що капіталізм розширює внутрішній ринок, стимулює розвиток продуктивних сил країни, але водночас веде до розорення селянства. «Все, однак, прямує нині до того,— писав революціонер-демократ,— щоб, з одного боку,— відірвати цілком мужика від землі та хліборобства, а з другого,— зробити його підневільним наймитом жмикроцтва, чи так званого капіталізму...»¹⁵.

Детальна характеристика становища українського селянства міститься у статті П. А. Грабовського «Економічна безвиправність благословенної Полтавщини». Використовуючи матеріали збірника «Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии за 1894-й год», він зазначав, що з 776 дописувачів 287, або 37%, «вказують на господарську незабезпеченість та безхліб'я селян...» Більшість сільського населення, не маючи власного хліба або продавши його з необхідності, харчувалася купленим. Головними причинами розорення селян були їх безземельність та малоземельність, а також зменшення поголів'я худоби в бідняцьких господарствах¹⁶.

Саме безземелля, наголошував П. А. Грабовський, змушувало селян йти на далекі заробітки або найматися до місцевих багатіїв і поповнювати й «без того широкі кадри сільського пролетаріату»¹⁷. Селянин, продаючи свій хліб, щоб розплатитися за податки та борги, ставав об'єктом здирств з боку спекулянтів, які платили йому значно менше, ніж на ринку. До того ж селяни взагалі терпіли від низьких цін на хліб¹⁸.

Важливим фактором, що викликав розорення селян, Грабовський цілком слушно вважав податки та зростання недоїмок за позики, не сплачені селянському банкові, який протягом 12 років продав за недоїмки 10 484 десятини селянської землі. Банк, писав з цього приводу Грабовський, «відбирає куплені землі у бідаків за недоїмки, а пособляє купувати їх тільки заможним, котрим і продає»¹⁹. З гіркою іронією автор статті зауважував, що тому банку краще було б називатися не селян-

⁸ Там же, стор. 189.

⁹ Там же, стор. 125.

¹⁰ Там же, стор. 164.

¹¹ «Літературно-науковий вісник», 1900, т. 10, кн. 6, стор. 205—206.

¹² Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. III, стор. 164.

¹³ Ю. Ф. Бухалов. Назв. праця, стор. 137.

¹⁴ Там же, стор. 47.

¹⁵ Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. III, стор. 73.

¹⁶ Там же, стор. 112—113.

¹⁷ Там же, стор. 113.

¹⁸ Там же, стор. 115.

¹⁹ Там же, стор. 116.

ським, як він офіційно іменувався, а «глитайським, шахрайським, дворянським і ще там яким...»²⁰.

П. А. Грабовський жив на Україні в той час, коли капіталістичні відносини в сільському господарстві ще не були панівними. Проте він бачив буржуазний шлях розвитку українського села, який характеризувався тісним переплетенням капіталістичних форм експлуатації з докапіталістичними. Зокрема, ще широко практикувалися відробітки — прямий пережиток панщини. У цьому зв'язку в статті «Дещо до свідомості громадської» Грабовський наводить цікаві ілюстративні матеріали. У рідному селі поета Пушкарному на Слобожанщині поміщик спочатку здавав свої землі селянам за відробіток, а потім став здавати їх цукрозаводчикові Харитоненку під буряки. Прислуга останнього, використовуючи скрутний для сільських трударів період сплати податків, укладала не вигідні для них контракти на роботу протягом усього року²¹. Протестуючи проти жорстокого визиску, селяни відмовлялися працювати на бурякових плантаціях, втікали звідти. У зв'язку з цим власті вдавалися до різних адміністративних заходів. Доходило навіть до того, що селяни замикали на ніч у приміщеннях. В одному з таких приміщень під час пожежі згоріло 150 чоловік. Обурений до глибини душі нелюдською експлуатацією, П. А. Грабовський наголошував у статті на необхідності зробити так, щоб «усіснікні обставини народного життя наперед перевернулися догори ногами»²². Природно, такого висновку він доходив на підставі аналізу всієї сучасної йому дійсності в українському селі, де «і урядові заходи, і розбишацькі форми сучасного «капіталізму» в Росії стоять у повній суперечці до життєвого ладу народного та віками вироблених природних звичаїв простого люду, мівчать навіть те, що є доброго та положного в світогляді народному...»²³.

Масовим явищем в українському селі пореформеного періоду, яке привертало увагу П. А. Грабовського, було переселення та відхід селян на заробітки. Він писав, що в 1894 р. на заробітки з Полтавщини вирушило понад 25 тис. чол. Вони йшли з усіх 15 повітів губернії, з кожної волості більш як по тисячі чоловік. «...Народ плив річками, плив з жінками й дітьми, шукаючи кращих заробітків, годуючись самим хлібом, інколи випроханим... йшли заробітчани по спеці та дощу в різні місця за копіійкою: в Херсонщину та Катеринославщину, в Таврію і на Кавказ, в Донщину і за Кубань, на сахарні заводи Київської та Харківської губерній, йшли рибалчити в Ростов на Дону та Одесу»²⁴. І, хоч заробітки на стороні були дещо вищими, ніж на місці, проникливий дослідник П. А. Грабовський мав усі підстави писати про жалюгідну долю заробітчанин²⁵.

Торкаючись питання про переселення в Сибір і на Далекий Схід, Павло Арсенович зазначав, що рідні місця залишала переважно селянська біднота. Найбільше переселенців було з України. «І куди вже тільки не ганяє лиха доля,— писав П. А. Грабовський,— оті нещасні жертви суспільності сучасної: Кавказ, Уфимські та Оренбурзькі степи, Закаспійщина, Сибір вздовж і впоперек... Скрізь вишукує притулку наш безпритульний на своїй власній землі хлібороб-українець,— вишукує і не знаходить»²⁶.

Оскільки переселятися до Західного Сибіру уряд не дозволяв, більшість переселенців прямувало аж у Приамур'я²⁷. З гіркотою писав революціонер-демократ про величезні труднощі, пов'язані з переселенням, та тяжкі умови життя на нових місцях. Так, у 1893 р. в Єнісейській губернії поселилося 468 сімей (2442 чол.), переважно вихідців з Полтавщини. Державну допомогу (135 крб.) одержали тільки 86 сімей. Переселенський комітет позичив одинадцятьом сім'ям 46 крб. Лише 30 сім'ям були виділені земельні ділянки²⁸. П. А. Грабовський наводив і такий сумний факт. З Крелевецького повіту на Чернігівщині в Томську губернію прибуло 338 переселенців. Змучених важкою і далекою дорогою їх за самовільний виїзд повернули знову на батьківщину, хоч вони й були там позбавлені засобів до існування²⁹.

П. А. Грабовський розглядав переселення з України у східні райони імперії лише як негативне явище. Фактично ж воно, сприяючи заселенню вільних земель і розвитку сільського господарства на окраїнах, мало й прогресивне значення. Однак царський уряд вкрай погано організував цю справу, не дбав про переселенців, внаслідок чого вони змушені були терпіти злигодні і поневіряння. Своїми творами П. А. Грабовський, подібно до багатьох інших прогресивних діячів того часу, звертав увагу

²⁰ Там же.

²¹ Там же, стор. 71.

²² Там же, стор. 72.

²³ Там же.

²⁴ Там же, стор. 115.

²⁵ Див., наприклад: Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. I, К., 1959, стор. 51.

²⁶ Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. III, стор. 64.

²⁷ Там же, стор. 69.

²⁸ Там же, стор. 65—66.

²⁹ Там же, стор. 66.

громадськості на переселенське питання, в міру своїх сил і можливостей сприяв поліпшенню становища переселенців.

Багато писав революціонер-демократ про політичне безправ'я народних мас в епоху капіталізму³⁰. Виявом цього безправ'я були переслідування царським урядом революціонерів. Неймовірно тяжке життя політичних в'язнів і засланих, знущання над ними властей Грабовський показав у цілому ряді своїх творів. Так, у статті «Надія Костева Сигида (сумна споминка)» він писав про смерть у Сибіру народницької революціонерки з України Сигиди та інших політичних в'язнів³¹, а в кореспонденції «Коротенькі вістки з Сибірі» — про смерть революціонерів П. Алексеєва (учасника московського «процесу 50-ти»), П. Орлова, шести засланих у Якутську та про повішення ще трьох засланих³².

П. А. Грабовський склав протест «Русскому правительству», в якому викривав злочини царських сатрапів. «Немає сили відтворити весь жах цієї кривавої, звірчої, нелюдської розправи...»³³, — говорилося у цьому документі, який був підписаний шефськими політичними засланими Балаганського округу і розісланий у різні кутки Росії. Автор документа та його одиодумці поплатилися за це чотирма роками каторжних робіт³⁴.

З питань суспільно-політичного руху другої половини XIX ст., що привертала увагу П. А. Грабовського, зазначимо насамперед його великий інтерес до діяльності бождів російської революційної демократії. Наприклад, у статті «Микола Гаврилович Чернишевський», надрукованій у 1894 р., Павло Арсенович навів цікаві факти про перебування Чернишевського на засланні. На думку Грабовського, Чернишевський був людиною, яка могла б повернути в Росії «колесо суспільності на іншу стежку». Він захоплювався революційним подвигом борця за народні права. «Двадцять років безперестанної муки, — писав Грабовський, — не згасили, однак, того великого світоча, не притлумили палкої любові до рідного люду, для котрого він працював до смерті. Людина — гідна подиву, приклад — гідний наслідування!»³⁵. Багато цікавих думок міститься і в статті про іншого російського революціонера-демократа — М. І. Михайлова³⁶.

У своїх працях П. А. Грабовський торкався й історії народництва. При цьому він розрізняв революційних його представників і ліберальних. Критика Грабовським ліберального народництва, як зазначають радянські дослідники, наближалася до марксистської, хоч в цілому, звичайно, вона велася з революційно-демократичних позицій³⁷. Саме з цих позицій писав поет і про український буржуазний націоналізм. Так, критикуючи одного з ідеологів цієї антинародної течії П. Куліша, Павло Арсенович називав його реакціонером та прихильником православ'я, який часто міняв своїх панів³⁸. Грабовський з іронією згадував, що в 1885 р. Куліш надіслав до харківської газети «Южный край» свої поезії, які являли собою «переважно хвалебні гімни» російським царям³⁹.

Глибоко цікавило П. А. Грабовського суспільно-політичне життя на західно-українських землях. У статті «Дещо в справі жіночих типів», наприклад, революціонер-демократ розповів про жіночий рух у Галичині на початку 90-х років. Відзначивши його як загалом прогресивне явище, він водночас вказав на національну обмеженість «Клубу русинок». В Росії, писав Грабовський, жінки вже з 70-х років стали брати активну участь у прогресивному суспільно-політичному русі революційного народництва. При цьому «жінчина-українка йшла поруч з московкою, бо історія зв'язала їх до купи у тому рухові...»⁴⁰.

Об'єктивно в цілому є й оцінка Грабовським ліберально-буржуазної течії «народовства». Правильне уявлення про неї поет діставав з листів М. І. Павлика та інших прогресивних діячів Галичини, з якими підтримував тісні зв'язки. Особливо обурювала революціонера-демократа поведінка буржуазно-націоналістичних ренегатів — «новоєрівців», які стали на шлях відкритого співробітництва з польською шляхтою та австрійською владою⁴¹. Гнівню таврував П. А. Грабовський «москвофі-

³⁰ Див., наприклад: Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. I, стор. 83, 153, 158—159, 171, 384; т. III, стор. 53 та ін.

³¹ Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. III, стор. 17—27.

³² Там же, стор. 28—30.

³³ Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях, К., 1965, стор. 121.

³⁴ Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. III, стор. 30.

³⁵ Там же, стор. 87.

³⁶ Там же, стор. 88—91.

³⁷ Там же, стор. 19; О. І. Кисельов. Назв. праця, стор. 246; Ю. Ф. Бухалов. Назв. праця, стор. 56.

³⁸ Павло Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. III, стор. 293.

³⁹ Там же, стор. 103—104.

⁴⁰ Там же, стор. 44.

⁴¹ Там же, стор. 204, 211.

лів» як ворогів народу, прислужників реакції, посміховисько в очах прогресивної російської громадськості, а в листі до І. Я. Франка зробив спробу проаналізувати причини виникнення цієї політичної течії. Він правильно писав, що «москвофіли» для поширення свого впливу намагалися використати тяжке становище західноукраїнського селянства та його невдоволення існуючим ладом, якому безпідставно протиставляли режим, що існував у царській Росії⁴².

На особливу увагу заслуговують праці П. А. Грабовського, в яких він торкається питань, пов'язаних з історією української культури, зокрема освіти. Так, у статті «Дещо про освіту на Україні» революціонер-демократ стисло охарактеризував стан шкільної справи на Наддніпрянській Україні другої половини XIX ст. і дійшов висновку, що він вкрай незадовільний⁴³.

Церковнопарофіальна школа, писав Грабовський, цілком далека від цілей справді просвітних, а навпаки, застоює безпросвітну темноту та неучтво»⁴⁴. Деяку позитивну роль у поширенні народної освіти, на його погляд, відіграли земства⁴⁵. Цікава також розвідка Грабовського «Про розвиток шкільної освіти в Ахтирському повіті Харківської губернії (Короткий історико-статистичний нарис)». Автор підкреслив, що ініціатива відкриття всіх шкіл у повіті належала трудящим. Протягом тривалого часу школи тут працювали в жахливих умовах. У статті висловлювалося щире співчуття сільським учителям, позбавленим будь-яких прав, погано забезпеченим, які в глухих селах несли до народу світло знань⁴⁶.

Загалом П. А. Грабовський дав правильну характеристику системи освіти на Наддніпрянській Україні в другій половині XIX ст. Він переконливо показав, що царизм, експлуататорські класи, духовенство були найбільшими ворогами поширення знань серед трудящих.

Цікавився П. А. Грабовський і розвитком освіти й науки на західноукраїнських землях того часу. Він справедливо вказував, що в цій справі там досягнуто деяких успіхів, але водночас перебільшував значення діяльності буржуазної культурно-освітньої організації «Просвіта». Крім того, поза його увагою пройшли ті великі труднощі, що їх доводилося долати прогресивним діячам культури під гнітом Австро-Угорської монархії — однієї з найреакційніших держав Європи.

Значний вклад вніс П. А. Грабовський у дореволюційне шевченкознавство. Поетизація Шевченка, наголошував він, показала, чим може й повинна бути українська література; вона піднесла її до рівня загальноєвропейської творчості, внесла в неї багатий запас кращих загальнолюдських ідей, вказала шлях служіння батьківщині. «В цьому відношенні, — продовжував Грабовський, — Шевченко йшов рука в руку з кращими умами й діячами Росії в епоху, що передувала періоду реформ, і робив на Україні ту велику загальноросійську справу оновлення, яка без нього не мала б тут свого апостола»⁴⁷.

Історія українського козацтва, гнобительська політика царизму, розвиток капіталізму, становище трудящих, їх визвольна боротьба, переселення, суспільно-політичний рух, розвиток української культури — такі, коротко, питання вітчизняної історії, порушені П. А. Грабовським.

М. М. Кравець (Вінниця)

⁴² Там же, стор. 54, 106, 258.

⁴³ Там же, стор. 118.

⁴⁴ Там же, стор. 118—119.

⁴⁵ Там же, стор. 119—120.

⁴⁶ Там же, стор. 7, 15.

⁴⁷ Там же, стор. 165.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

ДРУЖБА НАРОДІВ СРСР — ВЕЛИКЕ ЗАВОЮВАННЯ СОЦІАЛІЗМУ (серія брошур),

Політвидав України,
К., 1975—1976, 835 с.

Перетворюючи в життя величні завдання комуністичного будівництва, трудящі багатонаціональної Країни Рад, натхнені історичними рішеннями XXV з'їзду КПРС, йдуть назустріч славному ювілею — шістдесятиріччю Великої Жовтневої соціалістичної революції. До цієї знаменної дати в Українській РСР видається багато літератури як наукового, так і популярного плану. Нещодавно Ордена Трудового Червоного Прапора Видавництво політичної літератури України завершило випуск серії брошур «Дружба народів СРСР — велике завоювання соціалізму», підготовленої Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Автори рецензованої серії розглядають комплекс питань про суть марксистсько-ленінської теорії, програми і політики КПРС з національного питання, його соціально-політичні, економічні та духовні аспекти в умовах розвинутого соціалізму.

До серії входять брошури, в яких висвітлюються теоретичні основи ленінської програми і політики КПРС з національного питання, показано діяльність партії по їх реалізації у процесі побудови соціалізму і комунізму, з'ясовуються економічні, науково-технічні та духовні фактори дальшого розквіту і зближення соціалістичних націй і народностей, вказано шляхи зміцнення їх дружби і співробітництва, суть нової історичної спільності людей — радянського народу, розкривається міжнародне значення національної політики КПРС.

Зокрема, у праці І. П. Кожукала¹ популяризуються основні положення марксизму-ленінізму з національного питання, показано роль В. І. Леніна у розробці чіткої, науково обгрунтованої, стосовно до

конкретно-історичних умов Росії, програми більшовицької партії в дожовтневий період, що було важливим фактором формування політичної армії соціалістичної революції. Ленінська програма з національного питання завдала нищівного удару антинауковим, реакційним теоріям і програмам опортуністів II Інтернаціоналу та їх послідовникам у Росії — бундівцям, ліквідаторам, троцькістам, буржуазним націоналістам всіх мастей.

У брошурі висвітлюються всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції для розв'язання національного питання, політичні, економічні та інші передумови згуртування народів нашої країни в єдиній багатонаціональній Радянській державі, роль ленінської партії на чолі об'єднавчого руху народів і закономірний результат її діяльності в утворенні та зміцненні Союзу РСР.

Автор розповідає про економічні і соціальні основи політики Комуністичної партії і Радянської держави, спрямованої на ліквідацію фактичної нерівності народів СРСР як одну з головних умов забезпечення справжньої рівноправності націй при соціалізмі. У книжці наводиться чимало порівняльних даних, що ілюструють нездоланий рух народів нашої країни до нинішньої соціальної однорідності. На прикладі окремих регіонів, союзних і автономних республік показано величезні зміни в економіці, суспільно-політичному і духовному житті радянських народів за роки соціалістичного і комуністичного будівництва, які найкраще засвідчують історичні досягнення у справі розв'язання національного питання в СРСР.

Розкриваючи суть нової історичної спільності людей, І. П. Кожукало показує об'єктивні та суб'єктивні фактори зміцнення почуття загальнорадянської, загальнонародної гордості, розповідає про шляхи утвердження дружби народів СРСР, інтернаціональної єдності радянського суспільства — величезного завоювання соціалізму, свідчення правильності і життєвості ленінської національної політики КПРС.

Стислий виклад питань, що стосуються національних відносин у розвинутому соціалістичному суспільстві, логічно допов-

¹ І. Кожукало. Триумф ленінської національної політики КПРС, К., 1975.

ное праця А. Д. Залевського і С. Г. Фіногеева², де розглядаються економічні та духовні чинники дальшого розквіту і зближення соціалістичних націй. Читач знайде тут програмні положення про суть матеріально-технічної бази, про шляхи формування комуністичних суспільних відносин, в тому числі і національних.

У брошурі підбиваються підсумки соціально-економічного розвитку народів СРСР в ході спільної боротьби за соціалізм, наводяться досягнення трудящих Радянської України в сім'ї соціалістичних націй, показано багатосторонні економічні зв'язки, різноманітні форми змагання трудівників різних галузей народного господарства Радянської України і братніх республік СРСР.

На сучасному етапі комуністичного будівництва, підкреслюють автори, з метою підвищення ефективності суспільного виробництва і дальшого вирівнювання рівнів розвитку всіх складових частин Радянського Союзу партія постійно дбає про вдосконалення розміщення продуктивних сил і структури народного господарства союзних республік, досягнення високого рівня спеціалізації і кооперування різних галузей виробництва в єдиному народногосподарському комплексі.

Розглядаючи питання про зближення і взаємобогачення культур соціалістичних націй, автори розкривають загальну закономірність культурної революції для всіх народів, які стають на шлях соціалізму.

В серії рецензованих брошур привертає увагу висвітлення розвитку національних відносин через призму дальшого зміцнення союзу виробництва і науки — від багатокладності до єдиного сучасного народногосподарського комплексу Радянської багатонаціональної держави. Так, у брошурі В. В. Косолапова³ йдеться про діяльність партії, спрямовану на перерозподіл матеріальних ресурсів країни на користь раніше відсталих народів, результатом чого є те, що з побудовою суспільства розвинутого соціалізму народи СРСР досягли в основному фактичної рівності в соціально-політичному, економічному і культурному відношеннях.

На основі цікавого ілюстративного матеріалу автор висвітлює думку про те, що єдиний народногосподарський комплекс є втіленням синтезу новітніх досягнень науки і техніки з виробництвом, що переваги соціалізму, які ефективно сприяють перетворенню науки в безпосередню продуктивну силу, реалізуються шляхом розвитку трьох основних складових частин:

² А. Залевський, С. Фіногеев. Братерське співробітництво і взаємодопомога — вирішальний фактор комуністичного будівництва, К., 1975.

³ В. Косолапов. Виробництво і наука в розвинутому соціалістичному суспільстві, К., 1975.

економічного, науково-технічного та освітнього потенціалів. Їх нарощування відбувається на основі додержання ленінських принципів національної політики, дальшої інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя в умовах розгортання науково-технічної революції.

У праці розкривається суть політики КПРС по управлінню науково-технічною революцією з урахуванням її об'єктивних закономірностей, використанням переваг розвинутого соціалізму, підвищенням ефективності суспільного виробництва. Показано також розвиток народногосподарського комплексу нашої країни в системі соціалістичної економічної інтеграції.

У брошурах В. Г. Королька і В. Ю. Євдокименка⁴, в яких розглядаються ідеологічні аспекти національних відносин, з'ясовується зміст поняття «загальнонаціональна гордість». В них висвітлюються фактори, що сприяють її утвердженню як ідейно-політичного та емоційно-морального результату розвитку суспільної свідомості, психології, культури всіх націй і народностей СРСР.

Автор першої з названих праць популяризує марксистсько-ленінські положення про класове розуміння патріотизму, національної гордості, відмінності цих почуттів в умовах експлуататорського і соціалістичного суспільств, нерозривну єдність радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

Особливу увагу у брошурі привертає показ політики Комуністичної партії і Радянської держави в галузі економічного, соціального та духовного розвитку нашої країни з урахуванням двох тенденцій в національному питанні — розквіту і зближення соціалістичних націй, а також основних напрямів діяльності партії по дальшому поглибленню почуттів радянської загальнонаціональної гордості трудящих.

У праці В. Ю. Євдокименка висвітлюються ленінські положення про пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм як два непримиренні світогляди, дві політики в національному питанні, викриваються антинауковість теорії, ідейних джерел та реакційність практики українського буржуазного націоналізму, сціонізму, обґрунтовується необхідність непримиренної боротьби з ними.

Автор викриває намагання ідеологів націоналізму різних відтінків спотворити марксистсько-ленінську теорію національного питання, дискредитувати національну програму і політику КПРС та братніх комуністичних партій, всіляко протидіяти утвердженню пролетарського інтернаціоналізму.

⁴ В. Королько. Життєдайні джерела загальнонаціональної гордості радянських людей, К., 1975; В. Євдокименко. Буржуазний націоналізм — запеклий ворог інтернаціонального єднання трудящих, К., 1976.

налізму, дружби і співробітництва народів.

Висвітленню головних напрямів і особливостей процесу зближення національних художніх культур, керівної і спрямовуючої ролі в ньому Комуністичної партії присвячена праця М. І. Пригодія⁵. Конкретно-історичний підхід до розв'язання теми втілюється в аналізі ленінської концепції становлення радянської багатонаціональної літератури, процесу формування та зміцнення ідейно-естетичної єдності братніх художніх культур, зближення їх в умовах розвинутого соціалізму.

Про успішне використання країнами соціалістичної співдружності історичного досвіду розв'язання національного питання, встановлення справжньої рівності, співробітництва, взаємодопомоги між націями і народностями в СРСР розповідається у брошурі В. А. Чирка⁶. Братні партії в національно-державному будівництві спираються на загальні закономірності розвитку соціалізму, на марксистсько-ленінські принципи національної політики. Досвід становлення і розвитку Радянської багатонаціональної держави має велике значення і для народів, які визволилися від колоніального гноблення. Вони вивчають і застосовують цей досвід у складних умовах національно-визвольних і соціальних рухів для консолідації сил, що протистоять натискові імперіалізму.

У наш час світовий комуністичний рух перетворився в найвпливовішу політичну силу. Джерелом його могутності є вірність кожної партії принципам марксизму-ленінізму, ідеалам пролетарського інтернаціоналізму. Комуністична партія Радянського Союзу своєю ідеологією й політикою, складом та організаційною будовою, революційно-перетворюючою діяльністю всередині країни і роллю на міжнародній арені є прикладом послідовного додержання принципів пролетарського інтернаціоналізму. Інтернаціоналістська природа

діяльності нашої партії — загальноєвропейського авангарду світового комуністичного руху — висвітлюється у брошурі Г. М. Мултиха⁷, яка логічно завершує всю серію.

Рецензована серія, однак, не позбавлена недоліків. Насамперед впадає в очі, що у працях різних авторів розглядаються одні і ті ж питання, а це зумовило значне і непотрібне збільшення її обсягу. В ряді брошур наводяться деякі застарілі цифрові дані та приклади. Для ілюстрації всесвітньо-історичних завоювань національної політики КПРС автори, як правило, оперують загальносоюзними та республіканськими даними. А тим часом варто було б розповісти про надзвичайно цікаві явища, що відбуваються всередині самих соціалістичних націй, в житті окремих національних груп, які не становлять національно-державних утворень, але завдяки величезній турботі партії про їх всебічний розвиток живуть повнокровним життям у складі багатонаціональних радянських республік.

Хоч уся серія написана і в популярному плані, однак не завадило б її авторам хоча б мимохідь згадати використані науково-теоретичні праці в галузі національних відносин, що в останні роки поповнили численну літературу з цього важливого питання. А це значно посприяло б наукову цінність даного видання.

Загалом же серія «Дружба народів СРСР — велике завоювання соціалізму» містить у собі комплексний і різнобічний виклад марксистсько-ленінського вчення про нації і національні рухи, розповідь про ленінську програму і політику КПРС з національного питання та боротьбу за втілення її в життя. В серії розкриваються всесвітньо-історичні завоювання радянського народу — нової історичної спільності, шляхи утвердження радянської загальнонаціональної гордості, головні тенденції в розвитку національних відносин в умовах розвинутого соціалізму, внутрішня і зовнішня інтернаціоналістська політика КПРС на сучасному етапі.

М. П. Макара (Ужгород)

⁵ М. Пригодія. Братерське єднання соціалістичних художніх культур народів СРСР, К., 1976.

⁶ В. Чирко. Досвід КПРС у здійсненні ленінської національної політики та його міжнародне значення, К., 1976.

⁷ Г. Мултих. КПРС — партія інтернаціоналістів, К., 1976.

БОЕВОЙ ОТРЯД СОВЕТСКИХ ПАТРИОТОВ.

Очерк истории ДОСААФ УССР,

изд-во «Молодь»,
К., 1976, 344 с.*

У сучасних умовах завдяки зусиллям країн світової соціалістичної співдружності

* Авторський колектив: кандидати історичних наук Д. Д. Пиха, С. М. Кирин

ті, всіх миролюбних сил здійснено поворот від «холодної війни» до мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Проте і нині агресивні імперіалістичні ко-

ченко, М. В. Коваль, д. і. н. Г. Г. Письменний. Редакційна колегія: А. Ф. Покальчук (голова), А. Т. Голодняк (заст. голови), А. І. Биков, О. С. Курін (відповідальний секретар), С. Н. Підпалій, А. І. Філіпчук.

ла, що виступають противниками розрядки, продовжують нарощувати гонку озброєнь. Ось чому XXV з'їзд КПРС наголосив на необхідності дальшого зміцнення обороноздатності Радянського Союзу, виховання в кожній радянській людині «...готовності стати на захист завоювань соціалізму»¹. В розв'язанні цього важливого завдання чільне місце належить Добровільному товариству сприяння армії, авіації і флоту — ДТСААФ СРСР.

Історії виникнення, розвитку і діяльності Добровільного оборонного товариства Української РСР — одного з бойових загонів ДТСААФ СРСР — присвячена рецензована книга. Нарис історії ДТСААФ УРСР видано другим, доповненим виданням. Його автори зробили помітний крок у дальшому дослідженні теми, значно розширили коло використаних джерел, більш повно і глибоко висвітлили славу півнікову історію оборонного товариства.

Шефство колективів трудящих над частинами і з'єднаннями Червоної Армії привело до створення у 20-і роки перших оборонних товариств у нашій країні: сприяння повітряному флоту, обороні і авіаційно-хімічному будівництву СРСР (Тсоавіахіму) — попередника нинішнього ДТСААФ. Спираючись на багатий документальний матеріал, автори, зокрема, показали партійне керівництво оборонно-масовою роботою серед трудящих Радянської України. Вже у серпні 1927 р. ЦК КП(б)У направив місцевим партійним організаціям лист «Про бойове згуртування комуністів і завдання Тсоавіахіму», який визначив роль парторганізацій республіки в діяльності оборонного товариства. Комуністи України провели значну роботу по його перебудові. В 1932 р. у спеціально прийнятому рішенні ЦК КП(б)У визнав необхідним створити на всіх промислових підприємствах і в колгоспах осередки Тсоавіахіму, завдання яких полягало в розгортанні широкої пропаганди військово-технічних знань серед трудящих мас, навчанні їх стрілецької та авіаційної справи, протиповітряного та протихімічного захисту, у вихованні всіх членів товариства свідомими, активними будівниками соціалізму і захисниками його завоювань. Вже на початку 1934 р. у лавах Тсоавіахіму республіки налічувалося понад 2 млн. чол.

У рецензованій книзі ширше, ніж у попередньому виданні, висвітлюється роль оборонного товариства у підготовці і перепідготовці кадрів командирів, які перебували в запасі. Це сприяло вдосконаленню їх військових, політичних і технічних знань, а також виробленню практичних навичок управління частинами і підрозділами.

Автори переконливо показують зростання ролі Тсоавіахіму у військовій підготов-

ці населення напередодні Великої Вітчизняної війни. Зокрема, оборонне товариство республіки проводило енергійну роботу по масовому військовому навчанню населення, приділяючи першорядне значення стрілецькій підготовці. Через широку мережу гуртків, шкіл, клубів, учбових центрів оборонне товариство республіки озброювало трудящих військовими знаннями.

Водночас, висвітлюючи діяльність оборонного товариства в роки соціалістичного будівництва, автори, на наш погляд, неправомірно зосереджують увагу лише на його військово-технічній роботі. На жаль, у першому розділі книги майже не показано ідейно-політичну роботу тсоавіахімівських організацій, не розкривається їх роль у патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих.

Відомо, що у той час у діяльності організацій мали місце суттєві недоліки, вживалися конкретні заходи до їх усунення. Варто було б проаналізувати причини цих явищ, ширше показати в книзі практичну роботу тсоавіахімівських організацій по подоланню труднощів і недоліків у роботі.

В книзі широко висвітлено масштабність завдань і специфіку роботи Тсоавіахіму в роки війни. Республіканська оборонна організація дала Червоній Армії і Флоту сотні тисяч бійців, які пройшли військову підготовку в її лавах. До Червоної Армії, народного ополчення, винищувальних батальйонів і партизанських загонів влилися понад 3 тис. штатних працівників Тсоавіахіму УРСР. У книзі наведено цікавий фактичний матеріал, який висвітлює роль оборонного товариства у створенні добровільних військових формувань і навчанні їх учасників. За короткий строк на Україні було підготовлено понад 1 млн. 660 тис. бійців винищувальних батальйонів і загонів народного ополчення.

Найважливішим завданням оборонного товариства в роки війни, як і в мирний час, залишилися навчання населення військової справи, підготовка бойових резервів для Червоної Армії. Лише в ході й одразу після визволення Української РСР від фашистських загарбників у підрозділах Тсоавіахіму пройшли військове навчання 835 тис. чоловік — приблизно 40% мобілізованих до лав Червоної Армії (стор. 137). Велику роботу провели тсоавіахімівські організації й по підготовці населення до протиповітряної та протихімічної оборони.

В книзі вдало показано специфічні риси діяльності Тсоавіахіму в роки війни. Це, зокрема, участь у будівництві оборонних споруд, евакуації трудящих і матеріальних ресурсів у східні райони країни, допомога пораненим воїнам, піклування про фронтовиків та їх сім'ї тощо. З хвилюванням читаються сторінки книги, що розповідають про мужність і героїзм вихованців оборонного товариства на фронтах Великої Вітчизняної війни. Імена багатьох героїв, які набули знання військової

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 84.

справи в тсоавіахімівських організаціях республіки, відомі всій країні. Це — тричі Герой Радянського Союзу І. М. Кожедуб, двічі Герой Радянського Союзу Г. Т. Береговий, О. Г. Молодчий, А. К. Недбайло, Д. Б. Глинка, П. А. Таран, Герой Радянського Союзу Л. М. Павлюченко, Н. А. Онїлова, М. З. Щербаченко та ін.

Варто було б ширше показати в нарисах масовий характер героїзму вихованців Тсоавіахімі, зокрема їх участь в обороні міст-героїв.

У рецензованій книзі висвітлюється діяльність республіканської організації ДТСААФ у післявоєнний період. Важливо, що автори не лише простежують чисельне зростання товариства, його організаційне зміцнення, а й переконливо показують збагачення змісту, форм і методів роботи відповідно до вимог часу. Здійснення технічного переозброєння армії і флоту на основі швидкого зростання продуктивних сил країни і науково-технічної революції, реорганізація Збройних Сил обумовили підвищення вимог до їх особового складу та резервів. Це визначило і нові, зрослі завдання ДТСААФ. Важливе значення в удосконаленні оборонно-масової роботи, як наголошується в книзі, мала постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про стан і заходи по поліпшенню роботи Всесоюзного добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту (ДТСААФ СРСР)», прийнята у травні 1966 р. (стор. 193). Виконуючи її, оборонні організації зміло поєднували виховання молоді на героїчних традиціях радянського народу і його Збройних Сил з пропагандою військово-технічних знань, залученням юнаків і дівчат до авіаційного, водного, автомобільного, мотоциклетного, стрілецького та інших видів спорту. В численних гуртках, на курсах, учбових пунктах і в клубах ДТСААФ тисячі юнаків здобули технічні спеціальності. Щороку майже півтора мільйона радянських громадян без відриву від виробництва набувають в організаціях товариства спеціальностей шофера, радиста, моториста, бульдозериста та ін.,

які мають військово-прикладне значення (стор. 196). Збагачувалися форми і методи, розширювався розмах військово-патріотичного виховання трудящих, про що переконливо свідчать наведені на сторінках книги цифрові дані. Лише в 1974 р. оборонне товариство організувало 577 тис. лекцій, доповідей і бесід, які прослухали понад 26 млн. чоловік. У тому ж році більш як 5 млн. юнаків і дівчат пройшли дорогами революційної, бойової і трудової слави радянського народу. Відбулося понад 150 тис. зустрічей молоді із знатними людьми, воїнами армії і флоту, в яких взяли участь майже 10 млн. чоловік.

На сторінках книги яскраво показано історичне значення XXV з'їзду КПРС, розповідається про активну і цілеспрямовану роботу оборонного товариства по виконанню його рішень.

Проте не всі питання висвітлюються авторами з однаковою повнотою. Так, у розділах «Прикмети часу — громадські засади» та «Грані військово-патріотичного виховання» більше говориться про зміцнення матеріально-технічної бази Товариства, ніж про його виховну діяльність і залучення громадськості до роботи в усіх його організаціях. Слід було розширити матеріал про походи молоді по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу.

Автори недостатньо показали зв'язок ДТСААФ УРСР з відповідними організаціями братніх радянських республік, взаємний обмін досвідом роботи тощо.

Варто було б повніше розповісти про конкретних людей — активних працівників товариства, ентузіастів оборонно-масової роботи, простежити процес їх зростання від рядових гуртківців до відомих героїв, ушлюблених воєначальників.

Ці побажання слід врахувати при підготовці нового видання нарисів. Висловлені зауваження не применшують високої оцінки рецензованої книги.

О. М. Вербило (Київ),
А. Ф. Мінгазутдінов (Київ)

Ф. Є. Лось, О. Г. Михайлюк.
КЛАСОВА БОРОТЬБА
В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ. 1907—1914,
вид-во «Наукова думка»,
К., 1976, 284 с.

З історії селянського руху часів першої російської революції написано багато праць. Однак наступні періоди історії, що передували Великому Жовтню, 60-річчя якого відзначатиметься в цьому році, ще недостатньо вивчені. Цю прогалину заповнює нова монографія Ф. Є. Лося і

О. Г. Михайлюка, в основу якої покладені раніше опубліковані праці цих авторів з історії революції 1905—1907 рр. на Україні, столипінської реакції, боротьби більшовиків за селянство в період між двома російськими революціями. Рецензована праця значно поповнена новими архівними документами, які вперше введені в науковий обіг.

Монографія починається з вступу, в якому дається ґрунтовний критичний огляд літератури з досліджуваної теми і характеристика джерел. Автори аналізують опубліковані праці з проблеми, що розгля-

дається, характеризують їх наукову значимість і вказують на деякі недоліки.

У книзі всебічно розглядаються соціально-економічні і політичні передумови класової боротьби в селах України після першої російської революції. Автори розповідають про проведення століпінської аграрної реформи та її крах, поглиблення класової диференціації на селі. Нові факти, наведені у книзі, з достатньою повнотою і переконливістю розкривають реакційну політику царизму, показують, як царський уряд насильницькими методами проводив цю реформу.

Залучаючи широке коло джерел, автори глибоко і всебічно висвітлили революційну діяльність більшовиків на селі в 1907—1914 рр. Партійні організації України, керуючись вказівками В. І. Леніна, проводили гнучку тактику в роки століпінської реакції і нового революційного піднесення. Вони широко використовували думську виборчу кампанію для революційної агітації серед селянства, викривали реакційну суть століпінської аграрної реформи. Приділяючи значну увагу роботі на селі, партійні організації України вели енергійну боротьбу за зміцнення союзу робітничого класу і селянства. Ці положення проходять червоною ниткою через усе дослідження.

В монографії розглядаються різні форми класової боротьби в селах України: підпали, випаси на поміщицьких посівах та угіддях і потрави їх, порубка лісу, захоплення поміщицької власності, виступи селян проти високих орендних цін на землю, страйки сільськогосподарських робітників, збройні сутички з поліцією тощо.

На великому фактичному матеріалі у книзі показано не тільки боротьбу селян проти поміщиків, а й проти сільської буржуазії — куркульства, тобто розгортання на селі двох соціальних воєн. На відміну від інших праць, у ній більш повно й об'єктивно зазначається кількість виступів селян по всій Україні. Селянський рух у монографії розглядається як складова частина загальноросійського революційного руху. Автори відзначають, що в багатьох випадках організаторами селянських виступів на Україні були робітники заводів, шахт, копалень, які знаходилися поблизу сіл. Це сприяло посиленню спільної боротьби пролетаріату і селянства проти поміщиків і царизму.

Класова боротьба в українському селі у 1907—1914 рр. свідчить про те, що століпінська аграрна реформа не змогла запобігти новому революційному піднесенню, селянство залишалося надійним союзником робітничого класу, без участі якого не могло бути й мови про перемогу революції.

Автори роблять слушні висновки про те, що діяльність більшовиків по всемірному зміцненню союзу пролетаріату і селянства була однією з вирішальних умов цієї перемоги. Велика Жовтнева соціалістична революція розв'язала аграрне питання. Поміщицькі землі були конфісковані і передані селянам.

Поряд з безперечними позитивними якостями книги в ній є деякі недоліки. Так, слід було б дати критику буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій аграрно-селянського питання. Потребує чіткішого висвітлення й питання про сільськогосподарських робітників. Нам здається, що не можна ставити знак рівності між селянською біднотою і сільськогосподарськими робітниками: їх побут, умови праці, оплата багато в чому відрізнялися. Автори неправомірно включили в книгу матеріали по Криму (стор. 60, 157, 163). Як відомо, Таврійська губернія складалася з 4-х повітів Кримського півострова і трьох материкових (Дніпровського, Мелітопольського і Бердянського). В територію півдня України входили лише материкові повіти, а решта не має відношення до теми.

Іноді автори безпідставно дають посилання на архівні джерела в той час, як ці факти вже використані в працях інших дослідників. Так, листівки до новобранців Миколаївського, Юзово-Петровського комітетів і Олександрівської організації РСДРП (стор. 106) вже опубліковані у збірнику документів «Більшовики України в період між першою і другою буржуазно-демократичними революціями в Росії» (К., 1960, стор. 195—200). Про конфіскацію творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна у лікаря Г. Волкова в с. Олешня Лебединського повіту (стор. 111) написано у книзі М. І. Куличенка «В. І. Ленін и Харьковская большевистская организация (1895—1917 гг.)» (Харьков, 1963, стор. 153). І таких прикладів чимало. Зустрічаються нечіткі визначення, окремі помилки. Так, розповідаючи про конфіскацію більшовицьких газет під час розгрому катеринославського комітету РСДРП у 1912 р., автори зазначають, що одним з його керівників був «відомий діяч партії Я. Д. Зевін», хоча в той час він був ще меншовиком-плекановцем.

Слід було дати також іменний і географічний покажчик, що полегшило б користування книгою.

В цілому ж монографія Ф. Є. Лося і О. Г. Михайлюка є цінним науковим дослідженням, яке вносить вагомий вклад у розвиток історичної науки.

І. Л. Сабадирьов (Одеса)

ОЧЕРКИ РЕВОЛЮЦИОННЫХ СВЯЗЕЙ
НАРОДОВ РОССИИ И ПОЛЬШИ,
1815—1917 гг.,

изд-во «Наука»,
М., 1976, 602 с.

Видавництво «Наука» опублікувало підготовлену колективом авторів Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР за редакцією докторів історичних наук В. А. Дьякова, О. Я. Манусевича, І. С. Міллера та І. О. Хренова велику монографію, присвячену надзвичайно важливій проблемі — спільній боротьбі народів колишньої Російської імперії проти царизму. Як відомо, в результаті трьох послідовних поділів, здійснених в останній третині XVIII ст. Росією, Пруссією й Австрією, Польща перестала існувати як суверенна європейська держава. Пізніше значна її частина за рішенням Віденського конгресу (1815 р.) була передана царизмові і під назвою Королівства Польського на засадах унії входила до складу Російської імперії. Чимало поляків проживало на Україні, в Білорусії, Литві й багатьох районах Росії.

Боротьба польського народу, який понад сто років був позбавлений державності, за своє національне і соціальне визволення тісно перепліталася з боротьбою народів нашої країни проти самодержавства. Врешті-решт польський народ відновив свою державність завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Протягом тривалого часу радянські й польські дослідники займаються вивченням різних аспектів революційної співдружності братніх народів. Створення рецензованої праці стало можливим завдяки значним досягненням за останні два десятиріччя у вивченні революційних зв'язків російського та польського народів. У невеликій за обсягом рецензії важко охарактеризувати хоч би найбільш значні в цьому плані публікації. Досить нагадати, що лише за вказаний час вийшло чимало праць з названої проблеми радянських (у тому числі й українських) дослідників — таких, як: В. А. Дьяков, О. Я. Манусевич, І. С. Міллер, І. І. Костюшко, А. Г. Шевелев, І. М. Белявська, І. О. Воронков, О. М. Орехов, Т. Г. Снитко, І. С. Яжборовська, Г. Д. Вєрвєс, І. О. Хренов, Г. І. Марахов, С. М. Фалькович, Т. Ф. Федосова, П. М. Ольшанський, Л. Я. Обушенкова. Чималий вклад внесли польські історики Я. Канцевич, С. Кеневич, Я. Собчак, Г. Яблонський, В. Серчик, Я. Козік, Г. Жеберек та ін. Ряд праць з цієї проблеми друкувалися на сторінках збірників, підготовлених Інститутом слов'янознавства і балканістики. Близькі за характером збірники видавалися у Києві, Кракові та інших наукових центрах.

«Очерки...», в цілому вірно відображаючи сучасний рівень дослідження теми, вперше подають увесь науковий матеріал, накопичений з окремих аспектів даної про-

блеми, в синтезованому, цілісному вигляді, у строгій хронологічній послідовності, на фоні загальноросійського і загальнопольського історичного розвитку. В цьому, на нашу думку, полягає основна заслуга авторського колективу. Разом з тим, рецензована праця аж ніяк не є простим узагальненням раніше проведених досліджень, хоча й базується на них. Вона є результатом багаторічної роботи. До кожного розділу залучено чимало нових матеріалів з архівів СРСР і ПНР — Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і державного управління СРСР, Центрального державного архіву стародавніх актів СРСР, Центрального державного військово-історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву літератури і мистецтва СРСР, Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, Центрального архіву ЦК ПОРП, Архіву нових актів ПНР, Головного архіву давніх актів ПНР, ряду радянських республіканських і польських воеводських архівів. У монографії також використано документальні збірники з провідних бібліотек СРСР і ПНР, опубліковані матеріали, мемуари і тогочасну пресу.

Слід підкреслити використання ленінських праць, в яких багато уваги відведено розвитку польського революційного руху, його особливостям, спільним тенденціям із загальноросійським рухом.

Уся праця складається з 12 розділів, вступу і висновків, супроводжується поясненням умовних скорочень та покажчиком імен. Матеріал по розділах розташований так, як це відповідає ленінській періодизації визвольного руху в Росії і Польщі — дворянського, різночинського і пролетарського¹, від його антифеодальних зачатків до перемоги Жовтневої революції і здобуття Польщею незалежності.

Особливістю рецензованої книги є форма викладу, при якій автори не повторюють відомих читачеві положень чи фактів (навіть таких важливих подій, як польські повстання 1830—1831 рр., 1863 р. та ін.), а лише нагадують їх у тій мірі, в якій це необхідно для розуміння революційних зв'язків. Подібна манера викладу робить його інтригуюче цікавим і повинна, на нашу думку, зустріти схвалення. Вона ж дає змогу уникнути зайвого переказу.

Виняток з цього становить хіба що перший розділ (автор — к. і. н. Л. Я. Обушенкова), присвячений передісторії революційних зв'язків. Він, власне кажучи, виходить за хронологічні межі книги, хоча не порушує її загального плану, відтворюючи історичну базу зародження російсько-польських революційних зв'язків.

В міру наближення до сучасності автори детальніше висвітлюють все зростаюче збагачення революційних зв'язків, їх розвиток від дворянського до революційно-

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

демократичного і пролетарського етапів. Така докладність викладу проблематики на пролетарському етапі відповідає прагненню авторів розкрити джерела тих традицій дружби й братерства, які зародились у спільній боротьбі трудящих обох країн проти царизму і капіталізму і єднають нині Радянський Союз і Народну Польщу.

Розділ другий (автор — д. і. н. П. М. Ольшанський) присвячений зародженню російсько-польського революційного союзу, починаючи з 1815 р. і до повстання декабристів. Третій розділ (автор — д. і. н. В. А. Дьяков) характеризує розвиток цього процесу в 30—50-х рр. минулого століття, четвертий (автори — д. і. н. І. С. Міллер і к. і. н. Т. Ф. Федосова) висвітлює спільну боротьбу проти самодержавства після поразки Росії в Кримській війні (до середини 60-х рр.), коли назріла революційна ситуація, а в Польщі спалахнуло повстання 1863 р. У п'ятому розділі (автори — Т. Г. Снитко і к. і. н. Є. К. Жигунов) розповідається про революційний рух другої половини 60-х — початку 80-х рр. і взаємини російських і польських революціонерів у еміграції. Шостий розділ (автор — д. і. н. О. М. Орехов) хронологічно охоплює період 1882—1892 рр., тобто з часу створення польської партії «Пролетаріат» і до виникнення марксистської революційної партії польського пролетаріату — Соціал-демократії Королівства Польського. Наступний розділ (автор — к. і. н. Р. О. Єрмолаєва) висвітлює взаємини російських і польських марксистів на першому етапі загальноросійського пролетарського революційного руху (1893—1904 рр.). Восьмий (автор — д. і. н. І. О. Хренов) висвітлює пролетарську солідарність у революції 1905—1907 рр. Розділ дев'ятий (автор — д. і. н. О. Я. Манусевич) присвячений революційному співробітництву в роки реакції після поразки революції, а потім піднесенню революційного руху (1907—1912 рр.), десятий (автор — к. і. н. С. М. Фалькович) — єдності в боротьбі проти самодержавства, капіталізму і небезпеки війни (1912—1914 рр.), одинадцятий (автор — д. і. н. І. С. Яжборовська) — боротьбі навколо розв'язання польського питання під час першої світової війни. Тут же йдеться про участь польських трудящих у Лютневій революції та її вплив на піднесення революційного руху на польських землях. Заключний розділ (автор — д. і. н. О. Я. Манусевич) розповідає про підготовку й здійснення Жовтневої революції, участь у ній польських революціонерів, відновлення незалежності Польщі внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії.

Вищезгаданий перелік розділів праці наведений нами для того, щоб читач міг зорієнтуватися в її основному змісті. Варто також спинитися на кількох моментах, характерних для усіх розділів книги.

Так, автори детально висвітлюють не лише успіхи у розвитку контактів, а потім —

і союзу в спільній боротьбі революціонерів обох країн проти самодержавства, а й відтворюють ті труднощі, ускладнення, що поставали на шляху до єднання і були об'єктивним породженням тогочасних умов (стор. 56, 68, 114, 169, 182, 240, 337, 412—417, 535 та ін.). Аналізуючи документальні джерела, автори провели чітке розмежування між прогресивними і консервативними (чи навіть реакційними) тенденціями у польському визвольному русі, що заважало народові Польщі в його боротьбі за своє соціальне і національне визволення. Носіями другої тенденції були представники імушних класів, які намагалися перетворити боротьбу проти самодержавства у боротьбу проти всього російського взагалі і насаджували в польському суспільстві антиросійські настрої, сіяли ворожнечу між спорідненими народами тощо (стор. 153, 164, 171, 535 та ін.).

На цьому фоні добре відтінено ті тенденції, які благотворно впливали на розвиток співдружності й братерства у спільній революційній боротьбі. На яскравих прикладах показано участь росіян, українців, білорусів у багатьох революційних виступах польського народу, зокрема, у повстаннях 1830—1831 рр., 1863 р. (стор. 83—84, 182—184). У свою чергу, поляки рішуче підтримували виступи російських революціонерів.

Цікаву розвідку провели автори щодо розробки планів загальноросійського виступу російських і польських революційних демократів на початку 60-х рр. минулого століття, в чому важливу роль відіграли О. І. Герцен, М. П. Огарьов, А. Падлевський, А. Потебня. Як відомо, розроблялися спільні плани одночасних виступів у Росії, Польщі, Білорусії, на Україні з метою повалення царизму. Хоча цим планам тоді й не судилося здійснитися, але сам факт їх розробки свідчив про досить високий рівень інтернаціоналізму революціонерів Польщі та Росії (стор. 154—186).

Значне місце в монографії займають розділи, присвячені розвитку революційного союзу трудящих обох країн на пролетарському етапі боротьби. Саме тут показано зародження і розвиток соціалістичного руху, з'єднання його з робітничим.

Особливу увагу заслуговує висвітлення авторами ленінського етапу революційного руху в Росії і розвитку інтернаціональних революційних зв'язків трудящих обох країн. Як відомо, В. І. Ленін протягом 1912—1914 рр. жив і працював у Польщі, підтримував тісні контакти з польськими революціонерами, збагачував ідейно-теоретично і зміцнював організаційно боротьбу польського народу. Ленінську школу революційної боротьби пройшли Ф. Дзержинський, Ф. Кон, Ю. Мархлевський та багато інших представників польського народу, які стали справжніми революціонерами-інтернаціоналістами. Всі свої сили вони віддавали справі соціалістичної революції в Росії, розуміючи, що цим самим борються й за кращу долю польського

народу. Про це йдеться на сторінках рецензованої книги.

Значне місце у збірнику відводиться висвітленню революційного союзу представників російського, українського і польського народів на Україні. Так, про це говориться при аналізі контактів декабристів, революційних зв'язків Т. Г. Шевченка, Кирило-Мефодіївського товариства, студентських і робітничих гуртків і, нарешті, соціалістів.

Звичайно, публікація «Очерков...» ще далеко не висчерпує вивчення революційних зв'язків народів Росії і Польщі. Не можна не погодитись із зауваженнями самих авторів про те, що спроба широкого узагальнення вже розроблених матеріалів і вивчених проблем «поряд із своїм основним завданням — позитивним викладом історичного процесу — ...безсумнівно, полегшить дальшу дослідницьку роботу, зробить її ще цілеспрямованішою, уточнить коло питань, що заслуговують на особливу увагу, збагатить та поглибить наукові дискусії з історії революційного руху XIX — початку XX ст.» (стор. 8).

Саме в порядку дискусії ми висловлюємо деякі зауваження і побажання щодо розглянутої монографії.

Намагання охопити в одній книзі, хоч і значній за обсягом, ціле століття, насичене величезною кількістю подій, зв'язане з рядом важливих етапів соціально-економічного розвитку Росії і Польщі, створило для авторів певні труднощі у рівномірному розміщенні значного матеріалу по відносно невеликих розділах. На нашу думку, ця праця, побудована за хронологічним принципом, у відповідності з періодизацією революційного руху в Росії і Польщі, повинна б повніше і конкретніше відобразити своєрідність розвитку революційних зв'язків в окремих районах тодішньої Російської держави — Білорусії, Литви, Сибіру, Середній Азії тощо.

Доцільно також зауважити, що наведе-

ний в «Очерках...» матеріал з історії зв'язків польських і російських революціонерів в умовах сибірського заслання, враховуючи ще недостатню вивченість цієї теми, міг би бути представлений повніше, ширше і рівномірніше у відповідних розділах. Зокрема, у третьому параграфі п'ятого розділу, де йдеться про російсько-польські контакти й співробітництво політзасланців, наведено ряд матеріалів з досить цікавої і змістовної роботи Т. Г. Снитка, взятих ним в основному з мемуарних джерел. Але ж в останніх дослідженнях сибірських істориків це значно доповнено новими документальними даними, які варто було використати у книзі.

Нам здається, що дальша робота над вивченням історії революційних зв'язків народів Росії і Польщі могла б привести в майбутньому до створення багатотомного видання, в якому будуть заповнені ще існуючі прогалини в загальній картині цього складного і багатогранного процесу. Можливо, залучення до роботи місцевих дослідників допоможе ширшому висвітленню проблеми.

Безперечно, авторський колектив «Очерков...» поклав хороший початок у цьому відношенні. Рецензована праця стане настільною книгою для всіх спеціалістів з даної проблеми. Вона також приверне увагу читачів, яких цікавлять проблеми як вітчизняної, так і польської історії. Адже у книзі висвітлено актуальні питання зародження й розвитку традицій дружби й співробітництва — справді братніх відносин, які існують нині між радянським і польським народами. Залишається лише пошкодувати, що «Очерки...» видано вкрай малим тиражем і це відразу ж робить їх бібліографічною рідкістю.

П. М. Калениченко (Київ),
Ю. І. Макар (Чернівці),
Б. С. Шостакович (Іркутськ)

ATLAS ZUR GESCHICHTE
IN ZWEI BÄNDEN.
BAND 2. VON DEN GROSSEN
SOZIALISTISCHEN
OKTOBERREVOLUTION

1917 bis 1972,

Herausgeber: Zentralinstitut
für Geschichte der Akademie
der Wissenschaften der DDR;

VEB Hermann Haack,
Geographische-Kartographische Anstalt
Gotha/Leipzig, 1975, 232 S.

ІСТОРИЧНИЙ АТЛАС У ДВОХ ТОМАХ.
ТОМ 2. ВІД ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1917 р. до 1972 р.

Видавці: Центральний інститут
історії Академії наук НДР;

народне підприємство Герман Хаак,
географічно-картографічна
установа Гота/Лейпциг, 1975, 232 с.

Перший том цього фундаментального унікального видання вийшов у 1973 р.* Він охоплював історію світу від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Другий том присвячено періоду новітньої історії, що розпочався після героїчної перемоги російського пролетаріату в 1917 р. і створення першої робітничо-селянської держави. Всього в томі вміщено 175 карт на 112 сторінках. Порівняно невеликий його обсяг не перешкодив авторам глибоко проаналізувати світовий історичний процес новітнього періоду. Цього їм вдалося досягти, по-перше, завдяки ретельному відбору тем для картографування і, по-друге, — вмілому використанню картографічних методів і засобів.

Атлас відкривається картою, на якій показано тріумфальний хід Радянської влади в Росії в жовтні 1917 — березні 1918 рр.; тут же вміщено плани збройних повстань у Петрограді 24—25 жовтня (6—7 листопада) та в Москві 25 жовтня — 2 листопада (7—15 листопада) 1917 р. Слід зазначити, що німецькі спеціалісти ретельно вивчили при цьому радянські карти, скористалися методичними принципами їх розробки. У вступній частині атласу вміщено також карти, що розповідають про боротьбу молодого Радянського країни з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією, про життя та діяльність В. І. Леніна і поширення його праць у всіх країнах світу, а також про напружену багатогранну роботу Комуністичного Інтернаціоналу в 1919—1943 рр. Наступні 2 карти атласу присвячені революційній боротьбі трудящих в європейських соціалістичних країнах в 1917—1923 рр. та світовому національно-визвольному рухові (1917 — 1939 рр.).

* Рецензію на перший том див.: «УІЖ», 1974, № 11.

Спеціальна група карт висвітлює революційний рух у Німеччині, починаючи з листопадових подій 1918 до 1923 р. та історію Комуністичної партії Німеччини від моменту її створення до 1933 р. На двох картах зображено поділ Європи і світу після укладення мирних договорів 1919 та 1920 рр., а ще на одній карті — Німеччину після Версальського мирного договору (28 червня 1919 р.). На стор. 14—15 вміщено карту СРСР, на якій показано розвиток нашої країни в 1922—1932 рр. Тут же вміщено врізну карту періоду колективізації сільського господарства в СРСР (1928—1933 рр.).

Економічний розвиток Німеччини в період Веймарської республіки, процес концентрації капіталу в 1919—1939 рр. на прикладі таких гігантських монополістичних об'єднань, як АЕГ, ІГ Фарбеніндустрі та Об'єднання заводів сталі, імперіалістичний терор у країні, результати виборів у рейхстаг 1919—1933 рр. зображено на картах, розміщених на стор. 18—19, 22—23. І, як закономірний процес, що впливає з марксистсько-ленінського вчення про класову боротьбу, на картах (стор. 20—21, 26—27) зображено міжнародну солідарність робітничого класу в період 1919—1933 рр.; масовий рух проти імперіалізму, фашизму і війни в Німеччині у 1924—1933 рр.; концентрацію капіталу і класову боротьбу у міжвоєнний період у таких країнах, як США, Великобританія, Франція; антиімперіалістичний визвольний рух у країнах Латинської Америки з початку ХХ ст. до 1939 р.; розвиток Австралії і Нової Зеландії з кінця XVIII ст. до 1970 р. Дуже цікавими є вісім карт-висновків на стор. 23, де за допомогою зміни гами кольорів — від рожевого до коричневого — яскраво зображено участь різних партій у виборах до німецького рейхстагу, зокрема, зростання впливу на маси Комуністичної партії Німеччини. Коричневим кольором показано посилення фашистської загрози в країні. На стор. 30 і 31 вміщено карти, які розповідають про підготовку війни і експансії німецьким імперіалізмом та антифашистський рух Опору в країні у 1933—1939 рр. Інтернаціональний боротьбі народів світу проти фашизму та визвольній війні іспанського народу 1936—1939 рр. присвячено дві наступні карти.

Поряд із зображенням процесів, які відбувалися в країнах Західної Європи і світу, в атласі показано історичні досягнення в розвитку економіки і побудові соціалістичного суспільства в СРСР до початку другої світової війни та напад фашистської Німеччини на нашу країну. На окремій групі карт відображено революційний рух у країнах Східної і Південно-Східної Азії в 1917—1937 рр. та агресію японського імперіалізму в Китай (1931—1937 рр.), а також експансіоністські плани німецьких, італійських та японських імперіалістів у 1933—1945 рр.

Значну увагу приділено Великій Вітчизняній війні СРСР. На одній із карт зображено героїчну боротьбу народів Радянсько-

го Союзу з німецько-фашистськими загарбниками у червні 1941 — листопаді 1943 рр. Тут же візна карта характеризує битву за Москву. Охоплено і події війни з листопада 1942 р. по травень 1945 р. (на візних картах зображено три грандіозні битви — Сталінградську, Курську і битву за Берлін). Всі карти об'єктивно відображають співвідношення сил на найважливіших етапах Великої Вітчизняної війни.

Кілька карт висвітлюють розгортання подій на інших фронтах другої світової війни. Дуже цікавими, зокрема, є карти на стор. 44—50, які досить наочно демонструють зусилля країн антигітлерівської коаліції у боротьбі проти фашизму та розвиток партизанського руху і руху Опору на територіях, тимчасово окупованих гітлерівською Німеччиною та її союзниками. Карти, присвячені другій світовій війні, переконливо доводять, що Радянський Союз і його Збройні Сили відіграли головну роль у розгромі фашизму.

Оригінально, на наш погляд, розв'язана карта, на якій зображено перебазування радянської промисловості на схід на початку Великої Вітчизняної війни і розвиток нових промислових районів. Карта на таку тему вперше включена до історичного атласу. На ній нанесені довоєнні промислові центри, а також основні напрямки евакуації підприємств, їх кількість тощо. Спеціальними умовними знаками виділені новостворені промислові райони, зокрема такі, як Волзький, Уральський, Західно-Сибірський, Середньоазіатський, Казахстанський та ін. Поеднання знаків індустріальних центрів, які розвинулися на базі евакуйованих підприємств, із знаками новозбудованих, відбудованих і реконструйованих у 1941—1945 та 1946—1949 рр. центрів переконливо свідчить про переваги соціалістичної системи господарства, яка дала можливість у найкоротші строки перебудувати економіку країни, створити могутню воєнну промисловість, без чого перемога була б неможливою.

Характеристика другої світової війни завершується картами — «Світ у 1945—1949 рр.» (стор. 51) та «Світ у 1949—1970 рр.» (стор. 52—53). На першій з них показано формування світової соціалістичної системи, появу на міжнародній арені країн народної демократії та виникнення незалежних країн в Азії і Африці, на другій — зображено крах колоніальної імперіалістичної системи, зростання могутності світового соціалізму.

Карти другої частини атласу присвячені політичному, економічному й культурному розвитку країн світу. Значну увагу приділено, зокрема, НДР, її зв'язкам з Радянським Союзом та іншими країнами соціалістичної співдружності. Паралельно на картах зображено зростання міжнародного авторитету НДР, показано розвиток західнонімецького імперіалізму, зв'язки ФРН з міжнародними імперіалістичними монополіями та її експансіоністські плани (стор. 96, 97).

Серед карт економічного розвитку НДР з картографічної точки зору найцікавішими є ті, що вміщені на стор. 70 та 71. Складаючи їх, німецькі спеціалісти використали картографічний спосіб зображення першим і другим планом. Це дало можливість максимально охопити і глибоко проробити зміст при одночасному читанні всіх елементів.

Досить цікава карта на стор. 72. Її автори зробили спробу дати комплексну оцінку сільськогосподарського виробництва і використання земель в НДР за період з 1952 по 1970 р. (по адміністративних районах). Тут же розміщено діаграми, читаючи які, можна довідатись про кількісні характеристики господарства адміністративних районів республіки.

До атласу включено карти міжнародних демократичних організацій і союзів світу, боротьби за мир і дружбу між народами в 1945—1970 рр., а також карти національно-визвольних рухів: боротьба в'єтнамського народу проти американської агресії у 1964—1970 рр. (стор. 91-1), національно-визвольна боротьба у Східній та Південно-Східній Азії в 1945—1970 рр. (стор. 92), у Латинській Америці. Слід підкреслити, що це новий напрям в історичній картографії.

Карта імперіалістичної агресії проти арабських народів у 1948—1949, 1956 та 1967 рр. цікава не лише тим, що на ній зображено експансіоністські наміри Ізраїлю, а й тим, що вона показує сили, які його підтримували.

Досить вдалим, на наш погляд, є демонстрування на одній карті економічного розвитку і класової боротьби в найбільших капіталістичних країнах. Цей прийом наочно відображає класові суперечності буржуазного суспільства.

Привертає увагу карта на стор. 103, яка є ніби живою ілюстрацією до праці В. І. Леніна «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму». На ній показано зростання вивозу капіталу головною імперіалістичною країною — Сполученими Штатами Америки — протягом двадцятирічного періоду (1950—1969 рр.). Карта настільки наочна, що не потребує будь-яких додаткових пояснень. Це, безумовно, є досягненням усього авторського колективу, який працював над створенням атласу.

На карті «Світ у 1971—1972 рр.» показано зростання могутності країн соціалістичної співдружності і процес визнання НДР на міжнародній арені як суверенної, незалежної соціалістичної держави. Тут же виділені імперіалістичні держави, країни з расистським режимом, країни, що визволилися з-під колоніального гніту. Поряд з іншими даними на карті показано створення імперіалістичних союзів і блоків, зокрема таких, як НАТО, СЕАТО та ін., імперіалістичні воєнні акції (агресія США, контрреволюційні путчі, ізраїльська окупація арабських країн тощо). Карта несе в собі велике смислове навантаження (до легенди карти винесено 45 умовних

позначень), незважаючи на досить дрібний її масштаб, легко читається. Ця карта світу доповнюється картою Європи (1971—1972 рр.), яка виконана в такому ж плані. Окрема карта (стор. 109) відображає економічний розвиток Радянського Союзу у 1971—1972 рр. та послідовні мирні ініціативи СРСР як результат виконання Програми миру, прийнятої XXIV з'їздом КПРС. Аналогічно виконані і карти НДР, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Болгарії, Румунії та Монголії. Остання карта атласу характеризує процес створення і розвитку Організації країн Варшавського Договору та Ради Економічної Взаємодопомоги до 1972 р.

Другий том «Історичного атласу» виконано у цілковитій відповідності з першим як за розв'язанням поставлених історико-картографічних завдань, так і в художньо-поліграфічному плані. Обидва томи являють собою цілісну картографічну працю, яка показує весь історичний процес, всі

найголовніші історичні явища і події — від виникнення людського суспільства до наших днів — з позицій наукового комунізму та історичного матеріалізму. Атлас відзначається глибокою продуманістю змісту, старанним добром способів картографування, стрункістю і логічністю легенд та системи умовних позначень, взагалі високою культурою виконання. Його вихід у світ збагатив історичну і картографічну науку. Дослідники дістали дуже важливий посібник, який допоможе їм поглибити знання закономірностей історичного процесу як у світі в цілому, так і в окремих його регіонах. Слід відзначити, що така складна, багатогранна праця, для підготовки якої використано численні і дуже різноманітні матеріали та джерела, підготовлена до видання і опублікована в надзвичайно короткий строк.

М. О. Корольова (Київ),
І. М. Кулинич (Київ)

Хроніка та інформація

ЗАТВЕРДЖЕННЯ ДО ДРУКУ V ТОМУ БАГАТОТОМНОЇ «ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

У зв'язку з підготовкою до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції актуальності набуває видання V тому «Історії Української РСР», присвяченого боротьбі за перемогу соціалістичної революції та громадянській війні на Україні.

1 лютого ц. р. відбулося чергове засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР, на якому обговорювалося питання про затвердження V тому до друку. На засіданні були присутні провідні вчені Інституту: чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелєв (голова Вченої ради), академіки АН УРСР А. Д. Скаба, Й. З. Штокало, чл.-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков, доктори історичних наук П. П. Гудзенко, В. І. Клоков, Р. Г. Симоненко, П. С. Сохань та ін.

Про підготовку тому до друку доповів заст. відповідального редактора д. і. н. Ю. М. Гамрецький. Він відзначив, що в V томі «Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні» розкриваються соціально-економічні передумови соціалістичної революції, які розвивались на Україні в нерозривній єдності із загальноросійським революційним рухом, підкреслюється закономірність її перемоги як результату боротьби трудящих під керівництвом очоленої В. І. Леніним Комуністичної партії. На конкретному історичному матеріалі автори доводять, що Великий Жовтень докорінно змінив хід розвитку всього людства, глибоко і всебічно розкрив всесвітньо-визвольну місію робітничого класу.

На документальних, переважно архівних, матеріалах у томі показано процес державного, господарського й культурного будівництва в республіці, посилення інтернаціональної єдності трудящих України і

Росії в ході боротьби проти внутрішньої контрреволюції та іноземної інтервенції, зміцнення союзу робітничого класу і трудячого селянства — необхідної умови перемоги соціалістичної революції.

Авторський колектив врахував рекомендації Головної редколегії, зауваження та побажання численних рецензентів — провідних учених Москви, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Одеси та інших міст.

У томі буде вміщено близько 140 фотографій, більшість з яких публікуватиметься вперше.

В обговоренні рукопису V тому взяли участь акад. АН УРСР Й. З. Штокало, зав. відділом історії Великої Вітчизняної війни д. і. н. В. І. Клоков, зав. відділом зарубіжної історіографії д. і. н. Р. Г. Симоненко, зав. відділом історії соціалістичного будівництва д. і. н. П. П. Гудзенко. Виступаючи дали високу оцінку рукопису V тому «Історії Української РСР», відзначили велику роботу, проведenu авторським колективом і редколегією при створенні цієї важливої праці. Вони підкреслили важливе значення ідейно-теоретичного і політичного документу — Постанови ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» — для багатотомної історії і, зокрема, для V тому.

У заключному слові Головний редактор багатотомної «Історії Української РСР», директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелєв поздоровив авторський колектив і редколегію з успішним завершенням роботи над томом.

Вчена рада Інституту історії АН УРСР затвердила V том багатотомної «Історії Української РСР» до друку.

О. Д. Бойко (Київ)

**ЗАСІДАННЯ ГОЛОВНОЇ РЕДКОЛЕГІЇ
ЗБІРНИКА ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ
«СОВЕТСКАЯ УКРАИНА В ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЫ»**

10 лютого 1977 р. в Інституті історії партії при ЦК Компартії України відбулося засідання головної редакційної колегії тритомного видання збірника документів і матеріалів «Советская Украина в период Великой Отечественной войны». У підготовці збірника беруть участь Інститут історії партії при ЦК Компартії України, Інститут історії Академії наук УРСР, Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, а також Центральний архів Міністерства оборони СРСР.

Засідання відкрив голова головної редколегії, чл.-кор. АН УРСР, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України В. І. Юрчук, який підкреслив, що над підготовкою тритомного видання активно працюють наукові співробітники названих організацій. Він, зокрема, зазначив, що у збірник повинні ввійти документи союзних і місцевих партійних, державних, військових, профспілкових, комсомольських і господарських органів, у яких висвітлюватиметься їх військово-організаційна, ідеологічна, господарська, зовнішньополітична та інша діяльність у роки Великої Вітчизняної війни.

Крім того, в кожний том передбачається вмістити фотодокументи, які будуть ілюструвати найбільш характерні і яскраві події воєнного часу. Загальний обсяг кожного тому становитиме 50 друк. арк.

В. І. Юрчук підкреслив, що авторський колектив повинен за допомогою текстуальних і фотодокументів розкрити керівну і спрямовуючу роль КПРС і її бойового загону — Компартії України — в роки Великої Вітчизняної війни, монолітну єдність партії і народу, тісню і неперушну братерську дружбу народів Радянського Союзу — одне з джерел могутності і непереможності нашої багатонаціональної соціалістичної держави; показати переваги радянсь-

кого державного і суспільного ладу перед капіталістичним, марксистсько-ленінської ідеології перед буржуазною; висвітлити участь трудящих Радянської України разом з усіма братніми народами СРСР у боротьбі проти спільного ворога; розкрити зв'язне обличчя фашизму і його злодіяння; показати всенародний характер боротьби проти гітлерівських загарбників на тимчасово окупованій території УРСР. Все це сприятиме дальшому вивченню історії нашої партії в період Великої Вітчизняної війни.

Відповідно до цих завдань уже проведена велика робота по відборі документів і матеріалів у центральних, республіканських, місцевих архівах та з опублікованих джерел.

Потім виступив заст. голови головної редколегії, к. і. н. В. М. Нем'ятий, який проінформував присутніх про стан підготовки першого тому збірника. Він, зокрема, підкреслив, що упорядники і редколегія закінчили відбір і археографічну обробку документів, що більш як 60% цих документів ще ніде не публікувалися.

Працівники Центрального архіву кінофотодокументів УРСР підібрали фотодокументи та ілюстрації для тому. Нині, сказав далі В. М. Нем'ятий, ведеться робота по підготовці науково-довідкового апарату.

В обговоренні розглянутих питань взяли участь члени головної редколегії: зав. відділом організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України Г. К. Крючков, заст. зав. відділом пропаганди і агітації ЦК Компартії України В. Ф. Возіанов, начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюков.

І. Я. Жученко (Київ)

**МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР у 1976 р.**

У 1976 р. науковці Інституту історії АН УРСР підтримували тісні творчі зв'язки з ученими багатьох зарубіжних наукових установ, насамперед, країн соціалістичної співдружності. Ці зв'язки здійснювалися в різних формах: участь у наукових конференціях, сесіях і засіданнях змішаних комісій істориків СРСР та інших соціалістичних країн, планові наукові відрядження

для роботи в архівах і бібліотеках, творчі бесіди, ділове листування з питань наукової проблематики, обмін науковою інформацією тощо.

Розвитку наукових зв'язків з ученими братніх соціалістичних країн значною мірою сприяє, зокрема, участь наукових співробітників Інституту в роботі комісій істориків СРСР та інших соціалістичних

країн. Творчий характер мав радянсько-чехословацький симпозиум «Основні проблеми історії революційного робітничого руху в Австро-Угорщині і Росії наприкінці XIX — на початку XX ст.», який проводився у вересні 1976 р. в м. Брно (ЧССР). Зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова виступила на пленарному засіданні симпозиуму в дебатах по доповіді «Міжнародне значення першої російської революції 1905—1907 рр.». Тема її виступу — «До питання про розвиток революційного руху в національно-пригноблених областях Австро-Угорщини (західноукраїнські землі) в роки першої російської революції». За вклад у розвиток науки і зміцнення чехословацько-радянської дружби рішенням Вченої ради університету м. Брно І. М. Мельникова нагороджена Золотою медаллю імені Я. Е. Пушкіна.

Заст. директора Інституту д. і. н. П. С. Сохань брав участь у V засіданні Комісії радянських та болгарських істориків, а також у роботі конференції, присвяченій 100-річчю квітневого повстання 1876 р. в Болгарії, на якій він виступив з доповіддю «Квітневе повстання 1876 р. і Україна». Творчі зв'язки українських і болгарських вчених-істориків не обмежуються участю в спільній Комісії. Так, у жовтні 1976 р. в Софії відбувся Другий конгрес болгарських істориків. В роботі конгресу взяли участь вчені СРСР, ЧССР, НДР, УНР, ПНР, СРР, а також США, Греції, Англії, ФРН та Франції. Істориків нашої республіки на конгресі представляв д. і. н. В. І. Клоков. Він виступив на пленарному засіданні секції «Нова і новітня історія» з доповіддю «Радянсько болгарська бойова співдружність періоду другої світової війни в радянській літературі».

У вересні 1976 р. відбувся міжнародний нумізматичний конгрес (Варшава — Будапешт). Ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР д. і. н. М. Ф. Котляр виступив на ньому з доповіддю «Фальшиві монети на території України в XV—XVIII ст.».

Вчені зарубіжних соціалістичних країн, у свою чергу, взяли участь у Всесоюзній науковій конференції «Загальні закономірності Великого Жовтня і революцій 40-х років у Прибалтиці і країнах Центральної та Південно-Східної Європи» (Рига, грудень 1976 р.). Організаторами конференції були Наукова рада АН СРСР з комплексної проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції», Відділення історичних наук АН СРСР, Інститут історії АН Латвійської РСР, Проблемна комісія багатостороннього співробітництва академії наук соціалістичних країн «Історія Великої Жовтня і наступних соціалістичних революцій». В роботі конференції взяли участь співробітники Інституту історії АН УРСР: чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова, яка виступила з доповіддю «Національний фронт у країнах Центральної і

Південно-Східної Європи як прояв союзницької політики робітничого класу в боротьбі за демократію і соціалізм», д. і. н. П. С. Сохань — «Перемога соціалістичної революції в Болгарії (Взаємодія внутрішніх і зовнішніх факторів)» та д. і. н. І. М. Кулинич — «Використання німецькими комуністами ленінських ідей і досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції в здійсненні антифашистсько-демократичних перетворень у Східній Німеччині (1945—1949 рр.)».

Співробітники Інституту вносять вклад у розвиток наукових і культурних зв'язків через Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами. Зокрема, д. і. н. П. М. Калениченко є заст. голови республіканського відділення Товариства радянсько-польської, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова — радянсько-чехословацької, д. і. н. П. С. Сохань — радянсько-болгарської дружби, д. і. н. І. М. Кулинич — Радянського товариства дружби з НДР. Директор Інституту чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелев очолює секцію суспільних наук Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, а к. і. н. М. В. Знаменська виконує обов'язки вченого секретаря цієї секції.

Чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова та д. і. н. І. М. Кулинич брали участь у роботі міжнародного семінару активу Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, який проходив у Києві в травні 1976 р. І. М. Мельникова виступала, крім того, на урочистих зборах активу республіканського відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби, присвячених 45-річчю утворення в Чехословаччині Товариства друзів СРСР та 55-річчю Комуністичної партії Чехословаччини. Д. і. н. П. С. Сохань, кандидати історичних наук М. В. Знаменська та В. В. Павленко виступали на урочистих зборах колективних членів республіканського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби, присвячених 28-й річниці підписання Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і НРБ. Д. і. н. І. М. Кулинич виступав на розширених засіданнях правління республіканського відділення Радянського товариства дружби з НДР, присвячених 100-річчю з дня народження В. Піка та 90-річчю з дня народження Е. Тельмана. По лінії Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами І. М. Мельникова, П. С. Сохань, П. М. Калениченко, І. М. Кулинич та М. В. Знаменська брали участь у прийомі більш як 20 делегацій з європейських соціалістичних країн.

Як член Всесоюзного товариства «Знання» ст. наук. співроб. Інституту д. філос. н. Ю. І. Римаренко виїжджав до Угорської Народної Республіки, де прочитав 15 лекцій та дав 5 наукових консультацій, зокрема, в Університеті марксизму-ленізму, Інституті суспільних наук при ЦК Угорсь-

кої соціалістичної робітничої партії, Управлінні внутрішніх справ, громадсько-політичному клубі імені Л. Кошута, в партійних школах тощо.

Згідно плану двостороннього співробітництва Академії наук СРСР і академій наук країн соціалістичної співдружності у відрядження до Польської Народної Республіки для роботи над плановою темою в архівах і бібліотеках в серпні—жовтні 1976 р. виїжджав к. і. н. І. Т. Лісевич. Колектив Інституту історії АН УРСР приймав у себе співробітників Інституту соціалістичних країн Польської Академії наук О. Вишомірську-Кузьмінську, А. Корзона, Х. Віснера; зав. відділом Чехословацько-радянського Інституту Чехословацької Академії наук В. Меліхара; співробітника Інституту історії Болгарської Академії наук Вл. Мигева; Т. Кучинського з НДР. З ученими соціалістичних країн безпосередньо працювали зав. відділами чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова та д. і. н. П. М. Калениченко, старші наукові співробітники І. М. Кулинич, І. А. Петерс, В. У. Павелко, М. В. Знаменська та мол. наук. співроб. І. Т. Лісевич. П. М. Калениченко, зокрема, був науковим керівником Е. Сиздек, яка в січні—березні 1976 р. збирала матеріали в архівах, бібліотеках і музеях Української РСР по темі «Суспільно-політична діяльність Ванди Василевської в Польщі і СРСР у роки міжвоєнного двадцятиріччя та в період другої світової війни». Зустрічі з істориками соціалістичних країн сприяють удосконаленню координації наукових досліджень.

Поширеною формою творчих контактів є публікація наукових статей і матеріалів у зарубіжних виданнях. Так, зав. відділом нової та новітньої історії країн Західної Європи і Америки чл.-кор. АН УРСР

А. М. Шлепаков підготував на замовлення АПН 2 статті. Співробітники сектору історії науки і техніки обмінюються публікаціями з чехословацькими, польськими та німецькими колегами. Постійно консулює і листується із співробітниками Інституту соціалістичних країн Польської Академії наук, Інституту історії ПАН та Інституту робітничого руху Вищої школи суспільних наук при ЦК ПОРП зав. відділом джерелознавства та історіографії д. і. н. П. М. Калениченко.

У 1976 р. в Інституті відбувся ряд творчих зустрічей з ученими США, Японії, Канади, Туреччини та Індії. Протягом року Інститут, зокрема, відвідали: заст. міністра торгівлі штату Мічиган доктор М. Дайвлі, спеціаліст у галузі міжетнічних відносин Г. Ізак (США), професор політичних наук Університету Вікторія (Канада) У. Янг, японські вчені—проф. Університету Кобе Кідо, проф. університету м. Кіото Кодовакі, турецький вчений Бека-та, проф. Центру історичних досліджень університету ім. Дж. Неру Джайсвал (Індія), президент Міжнародного союзу історії і філософії проф. Татон (Франція).

У 1976 р. ст. наук. співроб. к. і. н. В. О. Горбик, як стипендіат ЮНЕСКО, працював в архівах і бібліотеках Великобританії, а мол. наук. співроб. М. І. Павленко—в Австрії.

Нагромаджений досвід успішного співробітництва вчених Інституту із зарубіжними колегами свідчить про необхідність дальшого зміцнення і розширення подібних контактів. Це не лише сприятиме підвищенню рівня історичних досліджень, а й дасть можливість ближче познайомитися з діяльністю наукових організацій і установ, дальшому зміцненню братерської дружби і співробітництва між народами.

В. М. Кривоніс (Київ)

КОШИК ОЛЕКСАНДР КУЗЬМИЧ

27 січня 1977 р. після тяжкої тривалої хвороби помер доктор історичних наук, професор Олександр Кузьмич Кошик.

Він народився 20 липня 1905 р. в с. Мишуриному Розі на Дніпропетровщині у бідній селянській родині. 12-річним хлопчиком почав трудову діяльність. Після закінчення в 1927 р. педагогічного технікуму працював сільським учителем. У 1930 р. вступив до Київського державного університету на історичний факультет, який закінчив у 1934 р., а в 1938 р.—аспірантуру. Був залишений на викладацьку роботу на кафедрі історії СРСР цього ж вузу. З 1939 р.—член КПРС. У 1941 р. успішно захистив кандидатську дисертацію

на тему «Інвентарна реформа 1848—1849 рр. і селянський рух на Правобережній Україні». Того ж року одержав учене звання доцента.

З початку Великої Вітчизняної війни О. К. Кошик брав участь у боях проти німецько-фашистських загарбників. Його було тяжко поранено. Після лікування повернувся в 1942 р. на викладацьку роботу. Спочатку працював доцентом кафедри історії СРСР Об'єднаного Українського державного університету, а потім—Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1944—1947 рр. обіймався секретарем парткому цього учбового закладу, був проректором по науковій

(1948—1951 рр.) та учбовій (1951—1954 рр.) роботі. У наступні роки виїжджав до Демократичної Республіки В'єтнам для подання допомоги в організації навчально-виховної роботи і читання лекцій в Ханойському університеті. З 1964 р. і до виходу на пенсію у зв'язку з хворобою (1969 р.) Олександр Кузьмич очолював кафедру історії СРСР Київського університету. В 1966 р. він захистив докторську дисертацію, згодом став професором.

Поряд з великою навчально-педагогічною і громадською діяльністю О. К. Кошик брав активну участь в науковій розробці ряду найважливіших проблем історії України. Його перу належать багато праць, в тому числі й монографія «Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и Февральской революции» (К., 1965), що дістала високу оцінку наукової

громадськості країни. Він був членом редколегії і співавтором колективних досліджень — «Історія Київського університету» (К., 1959), «Історія Києва» у багатотомній «Історії міст і сіл УРСР» (К., 1967), «Українська Радянська Енциклопедія» та ін. Під керівництвом О. К. Кошика було підготовлено понад 20 кандидатів історичних наук.

Партія і уряд високо оцінили роботу О. К. Кошика, нагородивши його орденом Червона Зірка та дев'ятьма медалями.

О. К. Кошик був людиною гуманною, доброзичливою і водночас вимогливою. Талановитий вчений багато сил і енергії віддавав справі комуністичного виховання студентської молоді і підготовки висококваліфікованих спеціалістів-істориків. Пам'ять про нього назавжди збережеться в серцях усіх, хто знав його і працював разом з ним.

Художній редактор *Б. В. Сушко*
Технічний редактор *Б. О. Піковська*
Коректор *Н. Г. Тараскіна*

БФ 29863. Здано до набору 28.II 1977 р. Підписано до друку 13.IV 1977 р. Формат 70×108/16. Папір друк. № 2. Умовних друк. арк. 14,0. Облік.-вид. арк. 15,39. Тираж 5885 прим. Зам. К-155.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 4 (193), 1977, апрель. (На украинском языке). Ежемесячный научный журнал. Основан в 1957 г. Орган Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Рукописи приймаються редакцією в двох примірниках обсягом не більше 25 сторінок машинопису, надрукованих через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.
